

A TÁRSADALMI FEJLŐDÉS IRÁNYA.*

I.

A liberalizmus védője elfogulatlanul elismerte ezen irány hanyatlását és hiányait, de nem tárta fel ezen jelenségek okait, a melyek abban keresendők, hogy a küzdő liberalizmus lényegesen más volt mint az uralkodó, a mely nem váltotta be a hozzá-fűzött reményeket. Amaz felszabadította a társadalmat a régi önkény alól, ez, hogy uralmát biztosítsa, fokozta a központi államhatalmat, rendszabályozta az emberiséget s a szabadságnak csak a látszatát adta s így inkább csak rombolni tudott, mint alkotni.

Ezen irány valódi lényegének felismeréséhez, nem annyira a változó programok, mint inkább azon eszmék, a melyekből fakadt s az elért eredmények nyújtják a legbiztosabb támpontokat. Az előbbieket egyik csoportját az angol szabad gondolkozók nemzetgazdászati törekvései, másodikat pedig a francia enciklopédisták különösen Montesquieu, Diderot és Rousseau elméletei képezik. Ezen sokban különböző elméleteknek közös vonása, hogy a vallási idealizmus bukása után keletkezett teljes szellemi és erkölcsi materializmusban gyökereznek, a mely a dogmákkal együtt a morált is elvété s a józan ész és gyakorlati önzés szószólója lett. Montesquieu a kapitalizmus védője a liberalizmus tulajdonképpeni megalapítója, Diderot a könyörtelen utilitarizmust, Rousseau a teljes egyenlőséget s a természeti állapotokhoz való visszatérést hirdeté s a szocializmus kezdeményezője. Ezen elméletekből alakult ki a forradalom jelszava, a szabadság, testvériség és egyenlőség, a mely ellentéteket tartalmaz, mert az egyenlőség kizárja az előbbieket.

* E tanulmányt szerző mint írásbeli véleményt a Társadalomtudományi Társaság elnöksége fölkérésére küldötte be a társaságban most folyó vitához.

Ezek az eszmék képezik a liberalizmus csiráit és jel-szavait, s a bennök rejlő ellentétek magyarázzák csekély alkotóképességét, intézményeinek káros irányát s az előidézett állapotok tarthatatlanságát, mint ezt az elért eredmények kétségtelenül igazolják.

Nézzük az eredményeket. Hadat üzent a vallásnak s a dogmatikus gondolkodás mellett lerontotta a régi ideálokat is, a nélkül, hogy újakat tudott volna alkotni, s így növelte az eszmezavart, kétséget és pesszimizmust. Igazolta az önzést, a pénzvágyat és utilitarizmust s az alsó rétegekre gyakorolt gazdasági nyomás folytán nagyra növelte ezek gyűlöletét a jobbmódúak ellen. Ezzel eltörülte a jóindulatú közreműködés alapfeltételét és megindította az osztályharcot — mindenki mindenki ellen.

Szabadságot ígért és le is rontotta a régi önkényt, de az államot olyan központosított hatalommal ruházta fel, a minővel a régi sem rendelkezett s ezt a hatalmat, a municzipális és egyéni jogok rovására folyvást nevelte, szóval államosította a társadalmat, a mely mindent az államtól vár s így elvesztette önrendelkezési képességét. Beleavatkozott a társadalmi élet minden mozzanatába, s azt sablonosan rendszabályozta, tekintet nélkül a helyi, faji és egyéni kívánalmakra. Egy hatalmas bürokráciát alkotott, a mely gépies munkájával és nagy költségeivel holtteherként nehezedik a társadalomra. Behozta ugyan a jogegyenlőséget, de a törvények halmazában az egyszerűbb ember nem képes eligazodni, azért ki van szolgáltatva a ravaszabbaknak, kik a jogi formák megtartásával tetszés szerint kizsákmányolhatják. Az állami onnipotenciát növeli a nagy apparátussal meghamisított közvélemény, a választásokra gyakorolt befolyás s a parlamenti rendszer, mely az előbbieket felhasználásával a hatalmi tényeket úgy tünteti fel, mint a nép akaratát. Behozta végtére a párturalmat, a mely erkölcsileg nem igazolható, mert a kormánynak párttekintetek nélkül kellene a közjóról gondoskodni.

Még mélyrehatóbbak és veszedelmesebbek a közigazgatási rendszer által elért szociális és anyagi eredmények. Az eltörölt arisztokrácia és papi hatalom helyett alkotott egy olyan hatalmas plutokráciát, a mely a legnagyobb befolyást gyakorolja a közügyekre, a mely veszedelmes előjogokat élvez, a társadalomra óriási nyomást gyakorol s a melynek a szertelen pénzvágyon kívül egyéb érdeme nincs. A földművelés és

magánipar tönkretétele folytán mozgósította a népet, a mely a központok felé húzódik s itt elégedetlen és forrongó tömegeket képez, mint a hanyatló Rómában, a hol Gallia és Lombardia teljesen elnéptelenedett, mert az eladósodott földművelőt eladták rabszolgának.

Egy bizonyos átlagműveltség terjesztése által, egy óriási értelmi proletariátust termelt, a melyet elvon a hasznos munkától s a mely nagyrészt az állam klientelájára szorul és növekedő igényeivel nagy terhet ró a társadalomra. A tanításban egy nivelláló s a szellemi fejlődés törvényeivel homlokegyenest ellenkező rendszer dívik, a mely a tehetségek fejlődését akadályozza, csak egy sablonos félműveltséget terjeszt és csupán a kenyéradó diploma elnyerésére törekszik. Az uralkodó rendszer erkölcsi hatása, hogy kiélesíti az ellentétet, nagyra neveli az önzést és pártoskodást s így meddő küzdelmekre fecserli az erőket, a helyett, hogy hasznos együttműködésre egyesítené.

Kétségtelenül legkárosabb az elért anyagi eredmény, mert egy olyan nagy tőkét teremtett, a minő sohasem létezett, a mely jövedelmezőbb a reálvagyon és termelésnél s a mely kamatigényeit és vállalozási hasznát egy rendkívül ügyes, de, erkölcstelen rendszer segélyével képes a más vagyonából és, munkájából kielégíteni. Ez a spekuláció kezében összpontosított *aggresszív tőke* oly gyorsan növekszik, hogy okvetetlen bekövetkezik az időpont, midőn az összes reáltermelés sem lesz képes óriási kamatigényeit fedezni, azért kikerülhetetlen a katasztrófa. A pénz forgalmi eszközből önczéllá lett, mert többet jövedelmez, mint az esélyeknek kitett termelés, a melyet agyonnyomott, a spekulációt emelve a gazdasági élet főtényezőjévé. A nagytőke eme privilégiumai denaturálták az ipart és kereskedést, melyek hasznos és szükséges társadalmi funkciókból nyereszkesedési vállalatokká sülyedtek, termelőt, munkást és fogyasztót egyiránt kizsákmányolnak, csupán a piacra dolgoznak s a tőzsdére dobják a tömegárut, a nélkül, hogy a valódi igényekkel törődnének. Az ipar központosítása és a közvetítő kereskedés e tekintetben a legkárosabbak, mert az első megakadályozza a lakott terület czélszerű kihasználását s a munkásosztály állandó letelepedését, a második a termelő és fogyasztó között tolazkodva drágítja a megélhetést, a nélkül, hogy a termelőnek méltányos árakat biztosítana s így az egész vonalon termékétlenné és bizonytalanná teszi a munkát.

A liberalizmus tévtanai megdöntötték a gazdasági élet erkölcsi alapját, óriási tökehalmozódást és pauperizmust eredményeztek és egyenesen kihívták a legnagyobb nyomásnak kitett munkásosztály támadó jellegű védekezését, vagyis a szocializmust, mely a liberalizmusra is nagy befolyást gyakorol minthogy ez kommunisztikus irányát részben elfogadta. De ez csakis a papi javak és a latifundiumok ellen irányul, míg a bajok kútfeje az aggresszív tőke a leghathatósabb védelemben részesül. Pedig a nagy birtoktestek felosztása gyakorlatilag sem kecsegtet sikerrel, mert a népesség szaporodásával ugyanolyan viszonyok fognak keletkezni, azonfelül földönfutóvá tenné az állandóan alkalmazott cselédet. E tekintetben csakis a földművelés emelése s egy czélszerű kisbérleti rendszer ígér sikert, mert ha a föld hozama emelkedik nagyobb népességet képes eltartani; az utóbbi pedig egy erős bérlőosztályt teremtené, a mely alapját képezné egy független és hazafias középosztálynak.

A liberalizmus törekvései nem hogy sikerrel kecsegtének, de ellenkezőleg a biztos katasztrófa felé sodorják a társadalmat, melyet a közjótékonyosság épp oly kevésbé fog elodázni, mint a szocializmustól kölcsönvett eszmék és az inoffenzív nagybirtok ellen irányuló támadás. Nem ajándék kell a népnek, hanem megélhetés és a rendszeresen elsajátított milliárdokat nem lehet csekély adományokkal pótolni.

II.

A *szocializmus* kútforrását a Rousseau elméletei s a kommunizmus első aktusát a papi és nemesi javak elkobzása képezi a francia forradalom idején. Ezen irány alapfogalmai teljesen anyagiasak, de a mellett a régi *stationär* világnézetben, különösen némely öskeresztény szekta kommunizmusában gyökeresnek, az embert teljesen egyforma és pusztán anyagi lénynek tekintik, a szellemi és erkölcsi kívánalmakat teljesen mellőzik és csupán az alsó osztályok anyagi szükségleteinek kielégítésére törekszenek. Legnagyobb tévedése a képzeleti egyenlőség, a mely a természetben sehol sem létezik, mert az örök fejlődés folyton egyéni és osztálykülönbségeket idéz elő, melyek az emberi társadalomban mint szellemi és erkölcsi tulajdonságok jelentkeznek. A vad népek viszonylag még egyformák, míg a kultúrában mind nagyobb osztálykülönbségek támadnak és a legmagasabb típusok már egyénileg is nagyon különbözök, művészek, tudósok,

bölcsészek stb. nem lehetnek sablonosak. Ez egy természeti alap-törvény, melyet a szocializmus szándékosan letagad, hogy egy sablonos munkát és életmódot erőszakolhasson az egész társadalomra. Ez a törekvés a haladásnak egyenes ellentéte, melynek szükségképpen következménye a visszafejlődés. Alapjában téves Marx és Engelsnek azon nézete, hogy a társadalmi mozgalmak pusztán gazdasági érdekek folytán keletkeznek, mikor az egész történelem kétségtelenül igazolja, hogy ezeket mindig az eszmék, különösen a vallási fogalmak keletkezése és fejlődése idézte elő, melyek a gazdasági életet is befolyásolták. Igaz ugyan, hogy némelykor az ínség lazította fel a tömegeket, de azon állapotot, melynek az alsó osztályok nélkülözése csakis következménye volt, mindig és mindenütt a fogalmak, rendszerek és erkölcsi tulajdonságok idézték elő, mint a hogy Foenicziában, vagy akár ma is, a gyengék kizsákmányolása egy anyagiás gondolkozásmód és a rideg önzés, tehát szellemi és erkölcsi indokoknak a következménye.

Az osztályharcz fogalma, mint társadalmi ideál téves és káros, mert ellenkezik a fejlődés törvényeivel, melyek a belső harc és gyűlölség helyett, a szeretet és együttműködés fejlődését követelik. Az osztályharczok sohasem adtak ideálokat, és nem gazdagították a tudományos, művészi és erkölcsi élet tartalmát. A természetben sem a katasztrófák a haladás eszközei; azért az emberiség is a békés kooperáció segítségével fejlődött és akkor érte legbolderabb korszakait, midőn eleven eszmények közös célokra egyesítették az erőt, közelebb hozták az embereket egymáshoz, meggátolták az erőpazarlást és szükségtelessé tették az adminisztratív kényszert, tehát a szabadságot biztosították. A belső harc gyűlölséget és elvadulást szül, azért soha nem lehet ideál és mint eszköz is kétélű fegyver, kivált akkor, ha nem az egész társadalom forgatja, hanem annak egyetlen osztálya akar azzal előnyöket kivívni.

Ott, a hol a nevelés az osztálygyűlölet szításából és kielégíthetetlen vágyak keltéséből áll, termékeny alkotások nem várhatók. A ki szelet vet, vihart arat, azért az áldatlan harcok át fognak harapózni az új államrendbe is, mert a felcsigázott igények kielégítése, minimális munka mellett, tekintetbe véve az emberiség gyors szaporodását, teljes lehetetlen. Egy természeti és erkölcsi világrend fogalma nélkül a kultúrának nincs alapja, az életnek nincs vezérelve, azért felülkerekedik az önzés és szétrombol mindent. A régi vallások ezt a társadalmi és erkölcsi rendet szimbolizálták, és éppen ebben rejlett kiváló

értékük. Ma sem keletkezhetik egy virágzó újabb kultúra, míg a fejlődés törvényem alapuló új világnézet társadalmi és erkölcsi következményei fél nem ismertetnek, és a míg át nem mennek alakító vezérelvekként a köztudatba; ámde ezek nem az önzést és osztálygyűlöletet, hanem a kölcsönös vonzalmat és segítyt hirdetik. Hol van az emberszeretet és szolidaritás érzete, ha már a legközelebbi és csak kissé különböző osztályok gyűlölet tárgyát képezik, a mely alól csak a kék zubbony képez kivételt?

Érezte a szocializmus, hogy azon magasfokú kényszer, a mely egyedül képes az egyenlőséget megvalósítani, a közvagyonot kezelni és a magánéletet rendszabályozni, a politikai és egyéni szabadságnak egyenes ellentéte, mert olyan nyomást feltételez, a minő sohasem gyakoroltatott, azért folyamodott egy dialektikus fogáshoz és úgy magyarázta a szabadságot, hogy „a biztos megélhetés a szabadság legszebb fogalmazása”. Hát ez olyan szofizma, a mely nem szorul czáfolatra. Csak a rabszolga nem bánja a kényszert, ha csak a gyomráról gondoskodnak. A jól fizetett cseléd vagy katona, sőt a szerzetes megélhetése is biztosítva van, de azért még sem szabad, mert egy idegen akarattal hatalma alatt áll. A politikai és egyéni szabadság alatt nem lehet mást érteni, mint a népakarat érvényesülését, az önrendelkezést s az állami kényszer lehető legkisebb fokát. Ezeknek nyoma sincs a szociálisták szabadságfogalmában, a mely szükségképpen kiirtaná a szabadság érzékét, mert szigorú gyámság alá helyezné az embert. A szabadság nagyon relatív fogalom, de a szellemi és erkölcsi haladás folytán a külső kényszernek csökkenni kell, míg az erkölcsi hanyatlás az önzés és gyűlölség egyenesen kihívja a szigort. Ez a szabadságfogalom teljesen téves és retrográd, s a haladás helyett visszaesést feltételez.

Még a szabadság illetően magyarázatánál is veszedelmesebbek a kommunisztikus kísérletek. A legősibb időktől kezdve, a vagyon képezte a társadalom alapját, ez szoktatta az ősembert a rendszeres munkához, ez képezi a nagyobb társadalmak fenntartására szükséges fokozott munka egyedüli ösztönét. Ezt az ősi alapot, vagyis a jogos tulajdon fogalmát nem lehet a társadalom elzüllése nélkül megingatni. Ha a tulajdon megszűnik, eltűnnek a munkafeleslegek is, melyek a jólétet biztosítják. Miért dolgozna egyik többet, mint a másik, ha egy a fizetés, ha a fokozott munka által nem szerezhet magának vagy családjának előnyöket? A jólét egyedüli alapja, hogy a szorgalom, takarékoság és előrelátás ezen előnyöket biztosíthatja. Kapitalisz-

tikus korszakokban a vállalkozó tőke — úgyszólván — az egész hasznot elsajátítja, s ekkor nélkülöz a társadalom. Csak ezen a bajon kell segíteni, de ehhez éppen nem szükséges a vagyont eltörölni, a mely nem segítene a bajon, sőt a pauperizmust állandósítaná. Igaz, hogy egyes őskeresztény szekták vagyonszűkösségekben éltek, de ezek csak kis szigeteket képeztek, nem a társadalmi jólét emelésére, hanem spirituális célokra törekedtek, anyagi igényeiket a minimumra szorították és szigorú fegyelem alatt éltek. Egészen más az, ha az anyagi javakra vágyó társadalmat akarják ilyen alapon szervezni. A fokozott munkának, mely az emberiség szaporodása és az igények növekedése folytán elkerülhetetlen, nem lenne semmi indoka, mindenki igyekeznék a kiszabott munkát gépiesen elvégezni és magát lehetőleg kímélni. A lakott terület kimerülése és a népesség szaporodása folytán előbb-utóbb beállítana az ínség, s a csekély és gépies munkára szokott népek nem tudnák a szükségletet előteremteni. Már a mai államszervezet is szinte elviselhetetlen terheket ró a társadalomra, mennyire növekednék annak a költsége, ha az egész vagyon kezeléséről és minden ember sorsáról kellene gondoskodnia. Ezen formidabilis szervezet felemésztene a közkereset legnagyobb részét és igénybe venné az összes szellemi munkát, úgy, hogy kulturális célokra nem jutna semmi. A kommunizmus elviselhetetlen terheket róna a társadalomra, egy gépies, teljesen az államtól függő, tehát az önrendelkezésre képtelen életmódhoz szoktatná az embert, megsemmisítené az egyéniséget, a társadalom alapját és a haladás emeltyűit, szóval sokszerevényes fejlődés eredményeit, csak azért, hogy egyetlen osztály megélhetését biztosítsa. Ezt a célt kisebb áldozatok árán is el lehet érni, mint hogy a vagyont, a szabadságot, az önrendelkezést s az intelligensebb osztályokat eltöröljék, s az embereket gépkerekekké változtassák. Pedig a társadalom nem egy buta gép, a melyet érzéketlen ércből tetszés szerint alakíthat a gépész, hanem egy eleven szervezet, melynek a gyáriparon kívül ezer másféle funkciói és igényei vannak, melyeket nem lehet gépies munkával kielégíteni, vagy az üzletszabályzat szerint előírni. Ezt tévesztik Marxék szem elől, midőn géppé akarják átalakítani a társadalmat, a mely rendkívül plasztikus ugyan, de belülről él, éppen azért nem alakítható kívülről, mint a hogy nem lehet a halból madarat formálni.

A szolidaritás érzete, a melyre a szocializmus mint a kooperáció egyedüli erkölcsi rugójára hivatkozik, még a fejlettebb

egyéneknél is túl gyenge és elvont arra, hogy a széthúzó önzést legyőzhesse, melyet sok ezredéves kultúra sem volt képes kellőleg mérsékelni, s az embert a társadalmi élet igényeihez alkalmazni. Csakis egyes virágzó korszakok egységes eszményei s az ezekből fakadó önzetlen hazafiság képesít az egyéni és társadalmi érdekek kiegyenlítésére s az erők egyesítésére. A szocializmusnak nincsenek ilyen ideáljai s így az említett szolidaritás is legfeljebb addig fog tartani, míg a gyűlölet rombol, de nyugodtan építeni vagy a bajokat orvosolni nem lesz képes, mert a társadalom életerős és igaz ideálok nélkül fenn nem állhat.

Az elméleti szociálisták békés átalakulást ígérnek ugyan, de csak azzal a feltétellel, ha mindenki önként lemond a vagyonáról, ha aláveti magát annak, hogy életét egy idegen akarat tetszés szerint rendszabályozza, a melyet nem a tudományos szociálisták, hanem a népvezérek fognak irányítani, azok, a kik legtöbbit ígérnek s a legnagyobb gyűlöletet képesek felkelteni. Ha már az alapeszme az osztályharc, annak erőszak és vérengzéshez kell vezetni, azért lesz a szociális forradalom véresebb, mint bármely előbbi s a békés átalakulás pusztá fikció.

Habár a szocializmus rendszere téves és retrográd, mégis két inoffenzív és termékeny eszmét tartalmaz. Ezek egyike a társulás és közreműködés, másodika pedig az állami teendők fokozatos átruházása a társadalomra. De az előbbi a modern konzervativizmus programjában is bennfoglaltatik, még pedig tisztultabb és fejlettebb formában, mert a társadalmi tevékenység minden ágát felöleli, nemcsak a gyári munkát, s az eszmét békés utón, a vagyon és szabadság eltörlése nélkül akarja megvalósítani, azért haladó irányt követ s a szocializmust túlszárnyalta. Az állami teendők átruházása a szocializmus keretében képtelenség, mert a közös vagyonkezelés s az egyesek felett való gyámkodás egy óriás mérvű és hatalmú központi rendszert feltételez s az emberiséget az önrendelkezéstől elszoktatva a közügyek vezetésére is képtelenné teszi. Erre csak a szabad társadalmak független exisztenciái képesek. Az, hogy a kényszert a többség gyakorolná, nem enyhít a dolgon, mert a tömegek mindig a legdurvább eszközöket alkalmazzák s a legszajásabb vezéreket követik. Már eddig is ilyen izgatok viszik a vezérszerepet, a kik a földművest a földosztással kecsөгtetik, elhallgatván azt, hogy míg az övéket is ki akarják sajátítani.

Ilyen eszközökkel dolgozik a gyakorlati szocializmus, kielégíthetetlen vágyakat költve, felkorbácsolva a szenvedélyeket nevelve az önzést és ámítva a népet, legalább a földművest. A miből testvérharcz fog támadni, mihelyt ez utóbbi megtudja, hogy be van csapva s az ő földjén is osztozik a proletár.

A legveszedelmesebb tévedések egyike a világpolgárság, mert a társadalmakat csak a föld, faj és a históriailag kialakult társadalmi test szeretete, szóval a hazafiság képes fentartani, csak ez biztosíthatja az összetartó erőt, a mely nélkül az első rázkódtatásra szétporlik. Az emberszeretet fogalma túl nagy és elvont, hogy ilyen vonzalmat kifejthessen. Épp oly kevésbé alkalmas erre az érdekközösség, mert folyton támadnak érdekközösségek, melyek hazafiság nélkül egyes csoportok kiválasztását eredményezik. Egy ínséges év elég arra, hogy egy világpolgári érdekszövetséget felbontson, kivált ha még a magántulajdon sem köti. A nemzetek élő organizmusok, melyeket abstrakciókkal pótolni nem lehet. A nemzeti és hazafias érzelmek kapcsa nélkül hasznos és tartós közreműködésről szó sem lehet, az első hiánya kizárja a másikat.

Ezen súlyos okoknál fogva a szocializmust egy önkényesen kigondolt, a természet és fejlődés törvényeivel ellentétes, azért retrográd irányú és csupán egy osztály anyagi érdekeinek kielégítésére törekvő rendszernek kell tekintenünk, a mely éppen a fejlődés híveinek a rokonszenvére számíthat legkevésbé.

III.

A tevékeny szocializmustól különbözik a *tudományos anarchizmus*, a mely még nem lépett akcióba, éppen azért szabadabb szempontból nézi az eseményeket és tekintetbe veszi a tudományos haladást is. Felismervén az állapotok tarthatatlanságát s az egyéniségnek a szociálisták által tervezett elnyomását, arra a következtetésre jutott, hogy az elképződött társadalom eltörlése által, egy tabula rasat kell előállítani, a melyen minden előzetes terv nélkül, csupán a tények logikája folytán egy lehetőleg szabad és állam nélküli társadalom keletkezhessek. Ebben a destruktív elméletben három igazság foglaltatik: a valódi szabadság és személyes érvényesülés utáni vágy, a másik a túlfellett államszervezet korlátozására irányuló törekvés, a harmadik az önkéntes kooperáció eszméje. Ezek szép

és progresszív fogalmak, csak az a kérdés, hogy a tervbevett eszközökkel megvalósíthatók-e és hogy milyen áldozatokat követelnek?

A társadalmi rend, az állam és a vagyon, szóval az ezredéves fejlődések által keletkezett társadalmi testek rögtönös eltörlése, oly ádáz belső harcokat feltételez, melyeknek eredménye kiszámíthatatlan és kérdés, nem pusztítanak-e el a kulturfajokat is, avagy nem ruháznák-e a hatalmat egy diktátorra, a ki rabigába hajtáná a harcokban kifáradt és rend után vágyódó emberiséget, mint a hogy ez rendesen történt. A természetben sem a katasztrófák a haladás eszközei, hanem a lassú alakulások, melyek a formákat módosítják, míg amazok után csakhamar helyreáll a régi rend, mert a természet nem tűr ugrásokat és folytonosságra törekszik. Igaz, hogy a kiélt kultúrák után is ilyen tabula rasák szoktak keletkezni, de mindig csak akkor, ha már megfogamzott a termékenyítő eszme, mely az új életet szervezi. Mielőtt ezek kiérlelődtek, tehát mielőtt kristályosodási göczök keletkeztek, a *nihil*-t mesterségesen előidézni czéltalan és veszélyes.

De feltéve, hogy sikerülne a rozoga társadalom gyökeres kiirtása s a kulturfajok kikerülnék a végveszélyt, az a kérdés milyenek lennének a romokból fakadó új élet vezéreszméi? Ezek elseje, az állam nélküli társadalom szervezése a legnagyobb szabadság alapján, sok tekintetben összevág ugyan a fejlődés törvényeivel és céljaival, melyek a külső kényszer fokozatos csökkentésére törekvesznek, de ennek rendkívül súlyos szellemi és erkölcsi előfeltételei vannak, a melyek nélkül a szabadság és önrendelkezés lehetetlen. Fejlett gondolkodás, széles látkör, biztos és elfogulatlan ítélet, nagy akaraterő, önfegyelmzés, lelkesedés a közjóért és olyan ideálok, melyek minden törekvést egyesítenek, ezen előfeltételek, melyek ma, midőn a hit megingott, a fogalomzavar és az önzés tetőfokra hágott és mindenki pártos szempontból nézi a világot, teljesen hiányzanak. A szolidaritás érzete, melyre a szocializmus is hivatkozik, erőtlen abstrakció, nem egy meleg érzés, mint a hazafiság, a mely különben szintén hanyatlik. Ilyen körülmények között máról-holnapra eltörülni az államot képtelenség, mert okvetetlen felülkerekednék az ököljog és állandó lenne a harc. E tekintetben helyesebb a szoczialisták nézete, kik apránkint akarják megszüntetni az államot. De különben is csalóka ábránd az anarchizmus államnélkülisége, mihelyt a kommunizmussal véli azt összeköthetni,

mert a közös vagyonkezelés ismét egy, sőt az eddiginél is hatalmasabb központi szervezetet és olyfokú gyámkodást feltételez, a mely ellenkezik a szabadság, az egyéni érvényesülés és az államnélküliség fogalmaival. Egy ilyen társadalom a centrifugális törekvésekkel, a felszabadított önzés s a harczok által fokozott vad indulatokkal szemben teljesen védtelen lenne és csakhamar feloszlanék. Az államnélküliség nem elérhetetlen utópia ugyan, mert elképzelhető, hogy egy magas műveltségű és erkölcsiségű társadalom speciális közegek és rendszabályok nélkül intézné a közügyeket, de ehhez a fejlettség olyan magas foka szükséges, a minőt az emberiség még távolról sem tudott elérni, továbbá egy olyan folytonos gyakorlat, a mely úgyszólván minden egyest egy-egy államférfiúvá nevelne. Az állam rögtönös eltörlése a szükséges előfeltételek híján felszabadítaná a gonosz ösztönöket s egy olyan anarchiát szülne, a minőről nem is álmodnak az anarchisták.

A világpolgárság és vagyonközösségről már volt szó, itt csak azt kell kiemelni, hogy az előbbi a társadalmi kooperáció, az utóbbi pedig a szabadság és egyéni érvényesülés fogalmával ellenkezik. Ha az egyén elveszti anyagi függetlenségét és a társadalom gyámkodásának van alárendelve, elveszti cselekvési szabadságát és rabja az anyagi kényszernek. Az adminisztratív állam helyett a finanszállam lépne előtérbe, a mely még pedánsabb és beavatkozóbb lenne, mint az előbbi és hogy az igényeket kielégíthesse, nem tűrhetné azt, hogy valaki a közös munkától félrevonulva, tisztán szellemi munkával foglalkozzék, a mely esetleg csak évek múltán kecsegtet sikerrel. De a magasabb intelligenciáktól eltekintve, az anyagi gyámság alá helyezett átlagember sem lehet szabad és nem intézheti a közügyeket, midőn a saját ügyeinek az intézésétől is elszokott. Éppen ezért az egyéni érvényesülés, vagyonközösség mellett, teljesen ki van zárva.

Ezen egymásnak ellentmondó törekvések, egy túlságosan egyoldalú materializmusból származnak, a mely az ember szellemi és erkölcsi lényegét félreismerve, az életet egy tisztán mechanikus folyamatnak tekinti és az anyagi igényekről való gondoskodás által a szellemieket is kielégíthetőnek véli. Habár a teleologikus világregdet jogosan tagadja a tudomány, semmi szín alatt nem tagadhatja azon természeti törvényszerűséget, mely a szellemi fejlődés terén, a pszichikus állapotok egy bizonyos sorrendjét feltételezi, a mely viszont a vallás, tudó-

mány, művészet és más intézmények szabályszerű átalakulásában nyilvánul. A fejlődés törvényeivel ellenkezik minden rendszer, mely ezen sorrendet megváltoztatni vagy a szükséges átmene-
teket mellőzni akarja. Az anarchizmus ezen irányban tovább ment, mint az előző két rendszer, mert a tények logikájának, konkrét intézmények által kevésbé praejudikál, de ezen elvével jut ellentétbe, mikor az államnélküliséget előkészület nélkül akarja megvalósítani és mikor a vagyonszövetséget hirdeti s ezzel a fejlődés egyik leghathatósabb eszközét, a vagyont és anyagi függetlenséget akarja eltörölni.

Ellentétbe jut az anarchizmus a fejlődés törvényeivel akkor is, midőn a faj és hazaszeretet helyett a szolidaritás és általános emberszeretet abstrakcióira hivatkozik, holott csakis az előbbi közvetlen és meleg érzések biztosíthatják külső kényszer nélkül az eredménydús kooperációt és kohéziót. Még a magas típusoknál is erősebb és melegebb a fajrokon és vele együtt élő társaihoz való vonzalom, mint az emberszeretet, a mely a szűkebb látkörűeknél sohasem képes az összetartóság meleg érzetét kelteni. Habár más fajokat sem gyűlölünk úgy mint a kínaiak vagy más partikularista ősnépek, mégis jobban vonzódunk azokhoz, a kikkel együtt élünk és közös célokra törekszünk. Ezt az érzést nem szabad gyengíteni, sőt ápolni és fejleszteni kell, mint a szabad kooperáció egyedüli forrását. A világpolgár szemé az egész földtekén tévelyeg, elhagyja otthonát, ha másutt jobb esély kínálkozik, azért a huzamos kooperációra és a közügyekért való lelkesedésre képtelen. A népesség mozgósítása az *ubi bene, ibi patria* elve úgy a kooperációnak mint a haladásnak ellensége, mert felbontja a társadalmi kereteket, az embert kiragadja természetes környezetéből, a melyhez legjobban alkalmazkodott és egy parazitikus egzisztenciához szoktatja, mert az új meg új állomásokhoz nem tud hozzásimulni, elveszti erkölcsi egyensúlyát és új lakhelyén nem találja meg a kapcsolatot. Feltéve, hogy a kooperatív társadalmak létesülnének, még akkor is a talaj és működő erők minősége szerint, szegényebbek és gazdagabbak keletkeznének és az előbbieket hazafiság nélkül okvetetlen felszalanának, míg a kedvezőbb helyeken túlnépesedés és ennek folytán inség támadna.

Az államnélküli társadalom az önkéntes közreműködés és személyes érvényesülés az anarchisták által kontemplált formában és eszközökkel kivihetetlen, mert az erőszak, az átmenet

nélküli változások, a kommunizmus és internacionizmus a szabadság és fejlődés alapfeltételeivel ellenkeznek, s mert éltető és szervező vezérelvei nincsenek. Ezen eszközök nem egy belső ösztönből szervezkedő, hanem egy önként szétzúlló anarchiát eredményeznének, mert felkorbácsolnák a vad reputatív szenvedélyeket, kiélesítenék az ellentéteket a kultúra visszafejlődését, a szociális organizmusok végbomlását és végeredményükben a kultúrállamok elnéptelenedését, esetleg más fajok hódító előnyomulását, tehát a kitűzött céloknak épp az ellenkezőjét eredményeznék, a melyeket pedig kevésbé veszélyes eszközökkel is meg lehetne valósítani, de persze ezek csak fokozatosan. Ezeket a célokat, úgymint a megélhetés, a személyes szabadság, a szellemi fejlődés és békés kooperáció biztosítását s az állami nyomás korlátozását, csakis a hazafiság, a közszellem, a kölcsönös jóindulat és bizalom emelése, a széthúzó önzés korlátozása, az erőket egyesítő társadalmi ideálok keletkezése és egy békés, kitartó és öntudatos társadalmi tevékenység által lehet elérni, nem pedig a rombolás, a kommunizmus, a világpolgárság és a fellázadt tömegek terrorizmusa által, a melyek a teljes egyenlőségre törekszenek és a társadalmat erőszakkal nivellálnák, pedig az egyenlőség a természet alaptörvényeivel ellenkezik, azért káros, s a különbségek teljes kiegyenlítése a halál. A fejlődés mindig és mindenütt egyéni és osztálykülönbségeket alkot, mert ez a természetes anyagcsere s mint ilyen szükséges. Csak az a kérdés, hogy kik kerülnek felül? Ha az önzés uralkodik a legravaszabb üzérek, ha a nyerselő győz a legszajásabb demagógok, ha az erkölcsi és szellemi fölényt elismerik, a legjobbak. Nem az osztályok keletkezése a baj, hanem az, hogy ha téves nézetek folytán a legkevésbé hivatottak kerülnek felül és visszaélve hatalmukkal előjogaik segélyével a többieket kiaknázzák, a rendes anyagcserét és a természetes alakulást akadályozzák. De valamint a régi arisztokrácia előjogai megszűntek, épp úgy meg lehet szüntetni az uralkodó plutokrácia előjogait is, mihelyt a közszellem azok veszélyét felismeri. Nem szükséges a jogos tulajdon fogalmát megtámadni, csak a visszaéléseket kell korlátozni s a szövetkezetek segélyével egészségesebb viszonyokat teremteni.

Ezen rendszerek a hit megingása után keletkezett egyoldalú materializmus termékei, a melyek az embert teljesen

egyenlő és pusztán anyagi lényeknek, s a társadalmat utilitárius egyesületeknek tekintik, tehát nem hosszú fejlődési folyamatok folytán keletkezett egyszéles szervezeteknek, mint a minők valóban. Épen azért csakis az anyagi igényekről gondoskodnak, a szellemeket és erkölcsieket teljesen mellőzik, épen azért destruktív és retrográd irányokat követnek. Némely tekintetben kivételt képez a tudományos anarchizmus a mely később keletkezett, a fejlődés elvét is tekintetbe veszi, az egyenlőséget kevésbé hangsúlyozza s azért reálisabb végcélok felé törekszik. Csak-hogy a tudományban is uralkodó egyoldalú materializmus és elemző rendszer folytán, a fejlődés szociális következményeit tévesen érlelmezte, a szellemi fejlődést is tisztán mechanikai folyamatnak tekinti, s annak posztulátumait és törvényeit nem is kutatja, valamint a modern tudomány is csak konkrét tényeket keres s azok okozati összefüggését elhanyagolja. Pedig maga Wundt a fiziológiai pszichológia megalapítója is kénytelen beismerni, hogy a szellemi fejlődés egy pszichikus folyamat, a melynél más törvények érvényesülnek, mint a fizikában, mert a mechanikus ható okok mellett új tényező gyanánt a szellemi erő érvényesül, még pedig döntő befolyással. Mivel ezt a döntő tényezőt mellőzték, azért nem volt képes Taine a művészet fejlődését megfejteni, habár a tényezők egy részét ritka éleslátással csoportosította, azért foglalt el Herbert Spencer a fejlődés alapelveivel ellentétes álláspontot, midőn egy államformát ajánl a legkülönbözőbb népeknek, holott ennek a szellemi igények szerint folyton változni kell, mint a hogy a természetben minden változik. Azért oly tévesek a történelmi materializmus nézetei, melyek a gyomor igényeit tekintik a társadalmi alakulások egyedüli indokának. Azért retrográdok és destruktívek mindazon rendszerek, melyek csupán a vegetatív igények kielégítésére törekvő önzést tekintik a társadalmi élet egyedüli rugójának és végtére azért választ az anarchizmus oly romboló és visszafejlesztő eszközöket céljainak elérésére. Pedig a történelem igazolja, hogy azok a népek voltak a legboldogabbak, melyek ideáljaikért lelkesedtek s hogy ellenkezőleg a leghatalmasabbak és elzüllöttek, mihelyt az anyagiság és önzés erőt vett rajtuk. A haladás nem az erőszak, önzés és gyűlölet, hanem a szeretet s az együttes és lelkes tevékenység eredménye. A létért való küzdelem nem a harcban, hanem a békés versenyben, a képesebbek előnyomulásában nyilvánul leghathatósabban. Azért képtelenek mindazon rendszerek, melyek az önzés, egyenlő-

ség, erkölcsi materializmus és erőszak elvein alapulnak, a termékeny alkotásra, azért fogják a haladást inkább hátráltatni mint elősegíteni.

IV.

Egészen más alapon áll a *modern konzervativizmus* vagy a *keresztény szocializmus*, bár ez utóbbi név rosszul van választva, mert a két szocializmus összetévesztésére ad alkalmat s így még neveli a fogalomzavart. Ez az áramlat tisztán gyakorlati irányt követ, csupán a visszaéléseket akarja, célszerű intézmények, különösen a szövetkezetek és az önsegély által megszüntetni és a mások vagyonából gazdagodó spekuláció ellenében a termékeny munkát érvényre emelni. Nem támadja a magánvagyonot, csupán az agresszív mozzgatók túlkapásait mint az uzsorát, a tőzsdei szerencsejátékot, a politikai befolyás kamatoztatását és a tisztességtelen versenyt akarja korlátozni. Ez az irány nagy irodalmi tevékenységet fejt ki és máris hasznos intézményeket létesített, habár csekély pénzereje a rohamos haladást hátráltatja. A kölcsönös segély és a szövetkezés oly termékeny eszme, hogy a hatások halmozódása folytán, kiesi kezdetekből kiindulva is nagy eredményeket kell elérnie és csakhamar megakadályozhatja azt, hogy a vagyon, a mely ma a pénzpiacra özőnlük a termelők kezéből kiszivárogjon. Ez által emelheti a jólétet, hasznossá teheti a termelő munkát és olcsóbbá a megélhetést, tehát azon osztályok érdekeit szolgálja, melyeket a spekuláció leginkább kihasznál. Ezeket a célokat biztosan el is érheti, mihelyt a hitel és fogyasztási szövetkezetek mellett az értékesítő szövetkezetek és különösen a szövetkezeti ipar is fellendül s egyrészt közvetlen összeköttetésbe hozza a termelőt és fogyasztót, másrészt a haszonban a munkást is részesíti. A szövetkezés teljesen megfelel a szabadság és a fejlődés elveinek, mert az uralkodó pénzhatalom ellenében lehetővé teszi az egyéni és a közakarat érvényesítését, a kooperatív munkához szoktatja az emberiséget s a gyűlölség harci riadoja helyett a kölcsönös vonzalom és bizalomra tanít.

Fontos, hogy a szövetkezeti munka és a legkiáltóbb visszaélések orvoslása által jövedelmezővé akarja tenni az östermelést, az egész gazdasági élet alapját, mely a népesség többségének ad kenyeret, épp azért a legnagyobb gondot követeli. Az ipar és kereskedésnek is egy virágzó östermelés képezi a legbiztosabb alapját, a mely nélkül amaz beteges plánta marad,

a mely a dédelgetés daczára sem bír gyökeret verni, azért előzte meg minden iparos országban a földművelés fellendülése az iparét, azért hanyatlík ez is amannak a hanyatlása után, mint a hogy Angliában a földművelés süljedését csakhamar a hatalmas ipar hanyatlása követte, melyet a német ipar túlszárnyalt. A termelési ágak teljességgel nem ellenségek, sőt nagyon is egymásra vannak utalva, csak a merkantilizmus állította őket szembe, elnyomva a földművelést s azzal áltatván a szocziálistákat, hogy ha a gazda prosperál, drága a kenyér, pedig ez sem áll egészen, mert a kenyér a 70-es évek magas búzaárai mellett olcsóbb volt mint a 80-as évek alacsony árai mellett, továbbá mert egy virágzó földművelés az olcsó élelmiszereknek nagy tömegét állítja elő, s az iparnak a legjobb fogyasztója.

A szövetkezeti együttműködés előkészíti az embereket az államfunkcióknak fokozatos átvállalására s a valódi önkormányzatra. Ha a szövetkezetek tőkében és kooperatív képességben gyarapodnak, olyan erkölcsi súlyt és széles hatáskört nyernek, hogy a közügyekre is döntő befolyást fognak gyakorolni és az állami beavatkozást sok téren feleslegessé teendik. Nagy előnye, hogy ezen vívmányokat a vagyon megtámadása, a hazafiság, a vallási és erkölcsi érzület megértése, az önzés és gyűlölség felkeltése és erőszak nélkül, csupán az erők egyesítése s a rossz intézményeknek jobbak általi helyettesítésével létesítheti. Joggal fektet ezen irány oly nagy súlyt a vallás-erkölesi és hazafias nevelésre, mert az emberiségnek ezek nélkül nincs iránytűje, nincs a mi kétségeit megnyugtassa, erkölcsi egyensúlyát és lelki nyugalját biztosítsa. A kétség és hitetlenség képezik a meghasonlás, a pesszimizmus s destruktív szenvedélyek főforrását. Mivel a nép nem áll bölcsészekből és nem alkothatja meg saját világnézetét, nagy kegyetlenséget követ el, a ki őt vallásától megfosztja, mert a meghasonlás és boldogtalanság magvait szórja és a féktelen szenvedélyeket szabaddítja fel kedélyükben. Megértették ezt a destruktív irányok, melyek ezen romboló erőkre számítanak s épen azért oly ádáz harcot folytatnak a vallás fenmaradt foszlányai ellen, csak akkor tévednek, ha ezeket tervszerűen irányíthatni vélik, mert ezek addig pusztítanak, míg akad egy Napóleon, a ki békóba veri. Ezt akarja a *progresszív konzervativizmus* elkerülni, még pedig azáltal, hogy fentartja mindazt, a mi még megtartható és igyekezik megmenteni a kultúrát, a melynek alapjából való újra-

keletkezése századokat venne igénybe. Ezen felfogás teljesen összevág a fejlődés elveivel és nagy előnyöket biztosít ezen iránynak a többiek felett, mert időt biztosít, hogy a régi világnézet helyett egy újabb és tisztultabb keletkezhessek, míg a destruktív irányok győzelme után kikerülhetetlen elvadulás, ennek még a reményét is kizárná. Bármint vélekedjék is valaki a kereszténység dogmái felett, annyi bizonyos, hogy az a *keresztényi szeretetben* egy progresszív s a szellemi fejlődés törvényeinek teljesen megfelelő alappal bír, ezt az erőt akarja ez az irány a meddő harc helyett a haladás emeltyűje gyanánt felhasználni. Ez az egyedül czélszerű és helyes módja a társadalmi problémák megoldásának, az égető bajok orvoslásának s a békés haladás biztosításának, melyet az előbbi irányok veszélyeztetnek. A másik előnye az, hogy a védelemre szorítkozáván, nem alkot rendszereket, melyek a fejlődésnek praejudikálnának.

Ezen irány hiányai nem abban keresendők, a mit tesz vagy akar, hanem inkább abban, a mit elmulaszt, egy hatalmas fegyvert adva ki kezeiből. Ezen mulasztás abból áll, hogy a destruktív irányokkal szemben nem vívta meg, sőt inkább kikerülte az eszmék harcát és hogy nem formulázta alap-tételeit és ideáljait, melyek a tömegek lelkesedését felkelthetnék és elevenen erőkké vállhatnának. Túlságosan komoly és higgadt arra, hogy az előbbieket izgatásával szemben a figyelmet magára vonja, hogy hódítson és magával ragadjon, azért csakis a hosszabb idő múlva várható anyagi eredmények után számíthat nagyobb sikerre és elterjedésre.

V.

Hogy bármely irány üdvöset és nagyot alkothasson, tisztulni kell a fogalmaknak, teljesen át kell helyezkedniök a fejlődés alapelveire, fel kell ismerni ez utóbbinak a társadalmi és erkölcsi posztulátumait, meg kell dönteni úgy a teleologikus világrendből, mint az egyoldalú materializmusból származó tévedéseket, szóval egy *idealrealizmusnak* kell győzedelmeskedni a mai eszmezavar felett és ennek kell kialakítani azon vezérelveket és ideálokat, melyek a társadalmi mozgalmat, biztos célok felé vezérelhetik.

Ki kell mutatni, hogy azon szűk látkörű materializmus, mely csak a konkrét tényeket kutatja: téves, mert az egész természetben, de különösen az emberi életben a durva anyagi

tényezők mellett szubtilisebb és állandóbb hatású törvények érvényesülnek, melyeket csak hosszabb okozati sorozatok megfigyeléséből és a viszonylatok szinthéziséből lehet felismerni, és melyek az emberiséget bizonyos szellemi és erkölcsi követésiéssel állítják szembe. Nem azért mintha egy teleologikus világrend léteznék, hanem azért, mert az okozati törvények által szabályozott pszichikus életfolyamat csak akkor biztosítja a viszonylagos boldogulást, ha annak törvényeihez alkalmazkodik. Az egész kulturfejlődésben két főtörekvés észlelhető, az egyik a természeti erők legyőzését és kihasználását célozza, a másik a pillanatnyi hatások uralma alatt álló állati természetet akarja egy következetesebb, nem csak az érzéki jelenségekhez, hanem az okozati törvények és a társadalmi szervezetek követelményeihez is alkalmazkodó, erkölcsi habitus által helyettesíteni. Az állatnak is van esze, de ez csak a mozdulatok célszerű szabályozására szorítkozik, míg az emberi ész fokozott igények és hosszú fejlődés folytán egy önálló funkcióvá hatványozódott, melynek a célja a megismerés és a mely nem a pillanatnyi benyomások, hanem egy fejlettebb érzelmvilág segítségével, a lassankint felismert társadalmi és erkölcsi törvényekhez alkalmazza az életműködést. Ezek a tények teljesen megdöntik az egyoldalú materializmust, különösen a pszichológia terén, mert a százezeréves fejlődés alatt a tények logikája, nem a testi, hanem a szellemi és erkölcsi tulajdonságokat fejlesztette, mert ezek a legfontosabbak és értékesebbek. Ezt a sarkalatos természeti törvényt tévesztik szem elől mindazon rendszerek, melyek az anyagi igények kielégítésére szorítkoznak és a legbecsesebb szellemi kincseket, melyeket az emberiség csak óriási küzdelmek árán tudott megszerezni, szándékosan elhanyagolják, csupán azért, mert elítélik a régi idealizmust, a mely ellentétbe jutott a tudással. Pedig az idealizmus egy létező valóság és egyik legbecsesebb vívmánya a fejlődésnek, persze nem azon idealizmus, a mely önkényes feltevésekre légvárakat épít, hanem az, a mely a tényekben gyökerezik, logikai műveletek segítségével a rejtett igazságot keresi és a mely az ész összefoglaló erejében és olyan aktív természetű érzelmekben nyilvánul legfényesebben, melyek nemcsak az érzéki jelenségekre, hanem azok okozati összefüggésére reagálnak s az embert az anyag egyeduralma alól lassankint felszabadítják. Az idealizmus és a raczionalizmus és ezek érzelmi rendszerei nem képeznek ellentétet, mert ezek csupán az emberi lélek két különböző funkciójának a

képviselői. Az utóbbi az érzéki jelenségek felismerésére, érzelmi reflexei pedig az anyagi igények kielégítésére szolgálnak, az előbbi pedig az összetettebb okozati viszonylatok, vagyis a közvetlenül fel nem ismerhető törvények megismerésére, érzelmi rendszere pedig az ezekhez való alkalmazkodásra s így az erkölcsi és szellemi igények kielégítésére hivatvák. Valamint az egyoldalú idealizmus, úgy a kizárólagos materializmus is tévedésekre vezet, mert a tényleges valóságnak csak egy-egy oldalát veszi tekintetbe s ez utóbbi szűkíti a látkört és szétforgácsolja az összefoglaló erőt. Ezen tehetségek együttesen fejlődtek, éppen azért csakis együttes közreműködésük képes az igazságot kideríteni, míg egyoldalúlag alkalmazva, mindkettő tévedésekhez vezet. Ezért kell az egyoldalú materializmusnak megdőlnie, úgy mint az egyoldalú idealizmus — úgy vélem — örökre megdőlt. Csakis az *idealrealizmusnak* van jövője, a mely egyedül képes az emberiség problémáit megoldani, a melynek egyensúlyozott érzélemlilága egyedül képes, minden külső kényszer nélkül, a testi és szellemi, az egyéni és társadalmi igényekhez alkalmazkodni. Az egyoldalú materializmus napjai a tudományban is meg vannak számlálva, meg kell azt dönteni a társadalmi életben is, a mi annál könnyebb, mert a tények ellene bizonyítanak.

Valamint az egyoldalú materializmus, úgy tarthatatlan az egyenlőség fogalma is, a mely sehol nem létezik és a természet sarkalatos törvényeivel ellenkezik, mert a fejlődés annál nagyobb különbségeket teremt, minél magasabb fokot tud elérni. Egy vis major ellen küzd, a ki a társadalmat lefelé akarja nivellálni, mert a természet rendjét akarja fejtetőre állítani. A demokrácia csak addig jogosult, míg a gyengébbek jólétéről akar gondoskodni, de ez csak akkor elérhető, ha tisztulnak a nézetek, ha átlátja a társadalom, hogy csak egy megelégedett és haladó népesség alapján virágozhatnak, szóval, ha csökken a rövidlátó önzés s egy jobb közérzület kerekedik felül. Az erőszak erőszakot szül, mely alatt a gyengébb szenved, még ha átmenetileg magához ragadja is az uralmat. Az egész természet arisztokratikus alapokon nyugszik, a fejlettebb formák járnak elől s a társadalomban mindig és mindenütt osztályok és arisztokráciák keletkeznek. Ez így lesz örökké, mert ezek képezik a fejlődés latorjáját, sőt magasabb fokon mindinkább differenciálódnak a társadalom szaporodó funkcióinak teljesítésére hivatott osztályok. Ezt nem lehet és nem szabad akadá-

lyozni, sőt természetes keletkezésüket és elhelyezkedésüket a társadalmi testben elő kell mozdítani s ezáltal az anyagcserét és a gyorsabban kimerülő intellektuális osztályok fokozatos pótlását biztosítani. Arisztokrácia még a legdemokratikusabb államokban is keletkezik, csakhogy a közfelfogástól függ annak a minősége. Mihelyt a társadalom tudatára ébred annak, hogy a kiváló szellemi és erkölcsi tulajdonságok képezik a legbecsesebb közkinccset, a legjobbak kerülnek a társadalom élére s az elismerésből olyan tekintélyt merítenek, hogy előjogok nélkül is döntő és üdvös befolyást gyakorolhatnak a közéletre. Mindenütt van egy bizonyos számú kiváló tehetség, csakhogy ezek a sivár önzés idején elkallódnak, míg az emelkedő korszakokban nagyrészt érvényesülnek s azért feltűnő nagy számban mutatkoznak, a minnek egyedüli titka az elismerés. Mihelyt a fejlődés elveit helyesen fogják felismerni, ennek a változásnak önként kell bekövetkezni az emberiség nagy előnyére, mert egy nagy elme, a ki az igazságot felismeri, többet használ, mint a félműveltek százazrei, kik egymás eszméit ismétlik s a stagnációt képviselik. Mint mindenben, úgy a nevelésben is inkább a minőségre kell dolgozni s a kiváló tehetségeket a készséges elismerés által érvényre emelni.

A. jövő kor társadalmának az *idealrealizmus* alapján kell felépülnie, a mely teljesen megértve a szellemi fejlődés törvényeit, azokat átviszi a köztudatba, a mely hitet és lelkesedést lesz képes kelteni a nagy küzdelmek és áldozatok árán megszerzett igazságok iránt. Lehet, hogy ezen jobb korszakot nagy rázkódtatások fogják megelőzni, nevezetesen akkor, ha a konzervatív szociálpolitikának nem sikerül a destruktív irányokkal szemben addig fentartani a társadalmi rendet, míg ezen vezéreszmék kialakulhatnak; de győzedelmeskedniök kell, mert nyilvánvaló igazság, hogy az egész kulturfejlődés szellemi és erkölcsi tulajdonságok megszerzésére törekedett, hogy ezek képezik az emberiség legnagyobb értékeit, következésképpen a társadalomnak is ezek fejlesztésére kell törekedni, mert az egyoldalú észjárás tévtanokat szül és a visszaesés az ősi önzés felé, szétrobbantja a társadalmakat vagy egyenesen kihívja a zsarnoki önkényt. Épp olyan megkönnyebbülés lesz az emberiségre nézve, ha nem lesz kénytelen magát csupán a mindennapi kenyér erőszakos megszerzésére utalt gépies lénynek tekinteni, mint midőn a pokol félelmétől és az örökké leselkedő ördög rémalakjától megszabadult. Mert az ember belső érzékét, mely a gondolatok,

érzések és cselekedetek helyes viszonylatát a saját belső lényegéhez és külső környezetéhez, mint igazat, szépet és jót felismeri, vagyis a tágabb értelemben vett *lelkiismeretet*, a mely különböző fokon meg van mindenkiben, egy időre félre lehet ugyan vezetni, de a szavát teljesen elnyomni nem lehet. Éppen azért kell az egyoldalú materializmusnak és az ebből fakadó destruktív elméleteknek előbb utóbb megdőlniök s a tiszta igazságnak győzedelmeskedni.

Ezen új s a természet rendjének megfelelő világnézet legfontosabb következménye kétségtelenül az lesz, hogy a mai lesújtó pesszimizusból fel fogja emelni az emberiség öntudatát, mely egy remény teljesebb felfogásból új erőt fog meríteni nagy feladatának megoldásához. Minden tévtan, úgy a félszeg idealizmus, mint az egyoldalú materializmus szükségképpen a pesszimizmushoz és egy passzív morálhoz vezet. Így a régi teleologia, a mely azt állítja, hogy az isteni szellem folyton hanyatlik és csak a szigorú parancsok megtartása által menekülhet az örök kárhozattól, valamint azon anyagias felfogás, a mely az embert egy gépies lénynek tekinti, a kinek egyedüli hivatása, hogy fegyveres kézzel küzdjön a mindennapi kenyérért. Ezen lesújtó nézetek helyett, csakis a fejlődés helyesen értelmezett tanai ébreszthetnek egy reményteljesebb hitet, kimutatván, hogy az ember a szerves élet legalacsonyabb fokáról aránylag magasra emelkedett és hogy hosszú és fényes életpálya áll még előtte, hacsak törekvéseit helyesen irányítja. Ez a remény és biztató öntudat kell az emberiségnek, hogy valódi életcélját felismerve, az örökké változó élet hullámai között a helyes utat megtalálja, a mely felfelé és előre vezet. Ez is idealizmus, de nem önkényes képzelmekekben, hanem a természet örök törvényeiben s a tények logikájában gyökerezik, éppen azért nem utópia, hanem annyival könnyebben megvalósítható igazság, mert már a régi világnézetnek is van egy tétele, a mely a fejlődés elvének mindenben megfelel és ez a *keresztény szeretet*. Ezt kell ápolni és fejleszteni addig is, míg az új világnézet kialakulhat s új ideálokat adhat az emberiségnek.

Világos ezekből, hogy a mai kor társadalmi tevékenységére egy kettős feladat vár. Először útját kell állani a töke túlkapásának és szertelen növekedésének, a társulás és kölcsönös segély által jövedelmezővé kell tenni a produktív munkát, a sivár spekuláció ellenében, ébreszteni kell a hazafiságot, fenntartani a valláserkölcsi alapot s egy békésebb hangulatot

keltetni a társadalomban, hogy a katasztrófára vezető gyűlölség helyett, a békés megoldás eszméje meggyökerezék. De ez csak az egyik, pillanatnyilag talán sürgősebb, de a jövő kor fejlődésére kevésbé fontos feladat mint az a másik, a mely a tévtanokat és a materializmus tradícióit van hivatva megdönteni, s a melynek a jövő társadalom alapeszméit és vezérelveit kell kialakítani, hogy egy virágzó fejlődés alapját megvetesse.

Hogy milyenek lesznek az új világnézet alapján keletkezendő társadalmi rendszerek, azt előre nem lehet meghatározni, de a szabad fejlődés alapján alakulván, semmi esetre sem lesznek sablonosak és egyöntetűek. Annál biztosabban meghatározhatók azon alapfogalmak, melyek a mozgalomnak irányt fognak szabni, s a társadalmi törekvéseket bizonyos célok felé összpontosítandják. Bizonyos az, hogy a fejlődés követelményeinek felismerése folytán, a demokratikus irányt arisztokratikus vagyis előretörő törekvések fogják felváltani. Ezek folytán egészen szabadon fognak a különböző hivatású osztályok keletkezni, a társadalmi testben fajsúlyok szerint elhelyezkedni, s a társadalmat önműködőleg organizálni, mint a középkori czéhrendszer akarta, csakhogy ennek a feszélyező korlátai nélkül. Azért a társadalmi anyagcsere a mindenkori szükséglet szerint fog szabályoztatni, s az osztályok is élő szervezeteket fognak képezni, a melyek keretén belül az egyén mindinkább érvényesülhet, s a melyek alulról felveszik a szükséges anyagot és felfelé tovább adják a fejlődés folytán kiemelkedő elemeket. Ezen anyagcsere folytán önként kell kiemelkednie a társadalom vezetésére hivatott arisztokráciáknak, a melyeknek bármiféle előjogok nélkül csak az általános elismerés fog nagy befolyást biztosítani a közügyekre.

A keresztényi szeretet elvének a fentartásával egy új erkölcsi felfogásnak kell keletkezni, a mely a jót nem büntetésektől való félelemből, hanem belső ösztönből fogja cselekedni, mert az a lényegének megfelel s a társadalom felvirágzását, s ezzel együtt az egyéni jólétet és megelégedést is biztosítja. A régi passzív morál helyett egy aktív természetű s a fejlődés elvének megértéséből fakadó erkölcsi felfogásnak kell keletkezni, a mely egyedül képes az embert az erkölcsi kényszer alól felszabadítani. A hol mindenki csak a kiszabott kötelesség teljesítésére szorítkozik, csak tengődik a társadalom, a hol mindenki tehetsége szerint igyekszik a közjóléthez hozzájárulni, ha nem kell mindenki mellé egy hajdú, a ki kötelességére

szorítja, ott olcsó a közigazgatás, biztosítva van a szabadság és felvirágzik a társadalom még mostoha körülmények között is, ott megszűnik az áldatlan harc és meggyökerezik a meggyőződés, hogy csak a békés és jóindulatú közreműködés vezethet célhoz.

Egy ilyen lelkes közérületnek, a minőt az új ideálok mindig és mindenütt keltenek, szükségképpen következménye lenne a fejlődés mai fokán, a személyes szabadság, a társadalmi önrendelkezés, a nehézkes és drága közigazgatás decentralizációja, sok funkciónak átruházása a társadalomra, a társadalmi bíraskodás, nem a legális formák, hanem az igazság szerint, nemcsak a vagyon és testi épség, hanem a szellemi és erkölcsi javak hathatós védelme, a melynek elhanyagolása ma sokakat a fegyveres önvédelemre kényszerít.

Okvetetlen javulni kell a nők helyzetének, nem az amerikai feminizmus értelmében, a mely a férfiakat akarja kiszorítani, hanem a nő társadalmi és kulturális feladatának és kiváló s a férfiakét kiegészítő tulajdonságainak felismerése folytán, melyek a haladásnak szükséges tényezői. A férfi természete az agresszív önzésből indul ki és csak magasabb fokon képes az altruizmusig felemelkedni, de az eszmék világában övé a kezdeményezés, ő alkotja meg a kultúra fővonásait. A nő már anyai ösztönénél fogva a szeretet felé hajlik, finomabb és simulékonyabb a férfinál és éppen ezen tulajdonságainál fogva az ellentétek elsimítására és a társadalmi formák finomítására és kiképzésére van hivatva. Persze nem a mai részint elnyomott és passzív, részint becézett és hiú hölgyvilág, hanem a nő a milyen lesz, ha komolyan emberszámba veszik s a társadalomban, különösen a családban az őt megillető hatáskört biztosítják számára.

Egy melegebb érzés a nők és az utódok iránt, csökkentené a könnyelmű házasságok számát és az ijesztő szaporulatot, melyet a materializmus tömegtermelésre irányuló törekvései még fokoztak. Régen a jobbágy könnyelmű házasságát a földesúr, az iparosét a mester korlátozta, a házasságok biztos alapon keletkeztek, azért volt jobb az emberanyag. Ha az emberiség tudatára ébred annak, hogy nem a bizonytalan sorsú és elégedetlen tömegek, hanem a jó minőségű és elégedett népesség biztosítja az erőt és jólétet, átmegy ez a köztudatba is és önműködőleg mérsékelni fogja a túlnépesedés veszélyét. A szertelen szaporulat a főoka annak, hogy a kiélt talajú

Európa nem képes Amerikával versenyezni. A jólét épp oly kevésbé függ a nagy népességtől, mint a magas műveltség a félműveltek nagy számától. A természet csak a legalacsonyabb fokon törekszik nagy tömegek előállítására, hogy a nagy pusztulást ellensúlyozza, magasabb fokon a minőség emelésén igyekeznek. A természet ezen útmutatását kell a társadalomnak megszívnelni, hogy a félelmes szaporulatot mérsékelje, a melyet kényszerrendszabályokkal, például a házassági engedélyek megtagadásával korlátozni nem lehet, mert ez csak a rosszul gondozott fattyúgyereknek számát növelné.

Ha a népek valódi önrendelkezése fog a parlamenti fikció helyett érvényesülni, a háborúk ellen mutatkozó ellenszenv folytán mindenesetre csökkenni fog azoknak száma. A modern harcok a tőke érdekében folynak, mihelyt ez elveszti uralkodó állását s a kereskedelem visszaadatik szociális feladatának, ezek önként megszűnnek s a nemzeti ellentétek legnagyobb részét a békebíróóságok és a kölcsönös méltányosság képes lesz elsimítani. Hasonlóképpen meg kell szűnni az osztályharcoknak is, mert a társadalom meggyőződik arról, hogy csak a békés együttműködés és közös célokra irányuló törekvések biztosíthatják a jólétet, míg a küzdelmek szétforgácsolják az erőt kimerítik a létalapot és egyensúlyzavarokat okoznak. Egy erős közérzet elnyom minden partikularisztikus törekvést és a méltányosság alapján kiegyenlíti az ellentéteket.

Végére a gazdasági életnek kell gyökeresen átalakulnia, mert azon alapelv, hogy: *más kárával senki sem gazdagodhatik*, azonnal megszüntetné az improduktív spekulációt, jövedelmezővé tenné a termelést, a felhalmozott tőke önként keresné a produktív befektetést, megszüntetné a mai visszás helyzetet, hogy a pusztta pénz többet jövedelmez, mint az esélyeknek kitett termelés, a termelési ágak ismét visszanyernék társadalmi hivatásukat és erkölcsi alapjukat, a nyereszkes vállalatok helyett a szövetkezeti termelés lépne előtérbe és olyan jólétet teremtené, a minő eddig nem létezett.

De az összes fogalmak áthelyezésének egy új alapra nagy akadálya az emberi természet *szellemi konzervatizmusa*, a mely a hagyományok és konvencziókhöz körömszakadtig ragaszkodik. Ma már a materializmus tételei, mint az egyenlőség, a kommunizmus és internacziionalizmus is ilyen konvencziókká csontosodtak, pedig ezeket a tévedéseket kell a köztudatból kiirtani, hogy egy üdvös társadalmi mozgalom keletkezhessek. Azért

kell a praeventív intézmények mellett, egy nagy küzdelemnek keletkezni, de csak a szellemi téren, a mely az objektív igazságot keresi s a mai pártos és partikularisztikus felfogás helyett, csakis a közjóra s az emberiség haladására irányítja a figyelmet, hogy az igaz utat megtalálhassa.

Czobel István.

A TÁRSADALMI FEJLŐDÉS IRÁNYA A TELEOLÓGIA VILÁGÁBAN.

A Társadalomtudományi Társaság most befejezett vita ciklusának előadói és felszólalói nagyobb részben a gyakorlati politikai kérdések izgató terepére léptek, ellenben nem méltatták kellő figyelemre a vitakérdés szociológiai oldalát. Pedig a társadalmi fejlődés irányát meghatározni, az idevágó kérdéseket megoldani nem kevesebb, mint a szociológia egész anyagát, e tudomány quintessenciáját napfényre hozni.

Az egymással homlokegyenest ellenkező politikai áramlatok szembeállítása igen érdekes és tanulságos dolog, de eredményes ez a vita csak akkor lesz, ha sikerül annak folyamán némi világosságot derítenünk a társadalomtudomány főbb kérdéseire, leginkább pedig azon kérdésre: *hogyan viszonylik a szociológiai tudomány a gyakorlati politikához?*

Két ellentétes vélemény uralkodik erre nézve. A társadalomtudománynak u. n. organikus iránya szerint ép úgy, mint a marxista történelmi materializmus szerint az emberi társadalom élete ugyanolyan mechanikus kauzalitással, ugyanolyan öntudatlan törvényszerűséggel megy végbe, mint a természet folyamatai. Mi lenne már most ezen szociológiai alapfelfogás teljesen logikus következménye?

Az, hogy a kényszerítőleg ható, a természettörvényekkel egyenrangú társadalmi törvényekkel szemben az emberi tudatos közreműködés és szabályozás semmi jelentőséggel nem bírhat. Senki sem fogja kétségbevonni *Stammler* azon tételét: »Das Fallgesetz ist nicht zu regeln«. Ha a társadalmi törvények is a természettörvényekhez hasonló abszolút érvényességűek, úgy azok sem lennének szabályozhatók. Világos: ha igazuk van az

organikusoknak és a társadalom tényleg organizmus, úgy az önmagától, spontán fog fejlődni és a tudatos befolyásolás nem terjedne tovább, mint más organizmussal szemben. Viszont ha a történelmi materializmus szerint a gazdasági viszonyok öntudatlan ereje, mechanikus törvényszerűsége szabja meg a társadalmi fejlődés irányát, úgy ezzel szemben is teljesen meddő volna az emberi öntudatból eredő szellemi befolyásolás. Mindkét felfogás szerint tehát a társadalomban is csupán az ok és okozat mechanikus törvénye uralkodik, a minnek következménye az lenne, hogy mi a társadalmi fejlődést nem irányíthatjuk, vagyis a szociológiai tudománynak nem lehet befolyása a gyakorlati politikára.

Vannak, a kik alap felfogásuk ezen logikai konzekvenciájával számolnak. De sokkal többen vannak úgy az organikus felfogás, mint a történelmi materializmus hívei között, a kik a mechanikus kauzalitás elvét a társadalmi életre szigorúan alkalmazzák *az elméletben*, mihelyt azonban gyakorlati politikáról van szó, ezt az elvet félredobják és a teleológia mezejére lépnek, mert politikai programmpontokat fellállítani, irányelveket megjelölni csak teleológikus alapon lehet. Mihelyt nem csupán arról beszélünk: mi van? és minek kell szükségképen bekövetkeznie? hanem arról, hogy mi legyen? mi a helyes? és mi a célszerű? ezzel már a teleológikus felfogást valljuk magunkénak.

A szocializmus képviselője még elég következetes volt. Ő tényleg csak arra szorítkozott, hogy összefüggéseket mutasson ki a gazdasági és a társadalmi fejlődés között, ő nem akart egyebet, mint azt bizonyítani, hogy a gazdasági fejlődés mechanikus törvényszerűséggel működő erői miként fogják a jövő társadalmát szükségképen szocialisztikussá tenni. Az előadók és felszólalók nagyobb része azonban nem állott meg ezen a ponton, hanem az egyéni és társadalmi cselekvést szabályozó törekvések egész sorozatával állott elő, társadalmi imperativusokat akart megállapítani, gyakorlati politikai javaslatokat tett, mely ténynyel az előadók és felszólalók, tudatosan vagy a nélkül, elhagyták a mechanikus kauzalitás társadalmi felfogását és a teleológikus álláspontot fogadták el.

Ez az álláspont is hirdeti az egész létező világra álló kauzalitást és a külső körülményeknek, a természeti és gazdasági behatásoknak az emberi cselekedetekre való alapvető irányító befolyását. De mindezek tekintetbe vételével is a modern

teleológia szerint az emberi társadalom élete nem az öntudatlanul működő mechanikus erők megnyilvánulása, hanem, a természetfolyamatoktól különbözve, a társadalmi élet öntudatos, célokat kitűző egyének összeműködését tárja elénk. Ha ezen szociálpszichológiai álláspontra helyezkedünk, ha a társadalom fogalmánál nem feledkezünk meg az öntudatos egyénről, akkor beszélhetünk az egyéni cselekvések céltudatos irányításáról és a szociológiai tudománynak a gyakorlati politikára való befolyásáról.

A kik a társadalom életét azonosítják a mechanikus törvényszerűséggel végbemenő természetfolyamatokkal, azok kihagytak számításukból egy fontos tényezőt: az öntudatos egyéniséget. A természettörvények 100% abszolút biztonsággal, csalhatatlan érvényességgel ismétlődnek minden időben. A társadalom is felmutat törvényszerűséget az egyéni cselekedetek bizonyos ritmikus visszatérésében, miről a születési, halálozási, házassági statisztika, de leginkább a gazdag ereszű morálstatisztika tanúskodik. Ezek azonban *nem abszolút* törvényszerűségek, mellettük lehetséges a kivétel, a természettörvények mellett soha. A kivételt az a tényező okozza, a mely a természetből hiányzik: az öntudatos egyén. Nem a szabadakarat elavult tanát akarja a teleológia újjáéleszteni. E felfogás csak rámutat arra, hogy a társadalmi élet egyéni cselekedetekből áll, melyeket kauzálisan meghatározni főleg azért nem áll módunkban, mert az emberi pszichikum bonyolódott tényezője lép fel, a mely irányítja a cselekvést, az öntudat munkájának lényegét azonban gyarló emberi képességeink mellett meg nem határozhatjuk.

Épen ezen okból a szociális teleológia a társadalmi jelenségek összefoglalásának egyedül lehetséges módja.

Nem apriorisztikus tételekből indul ki a teleológikus társadalomtudomány. Nem állítja azt, hogy elejétől végig az emberi társadalom történelmi életében a priori, előre meghatározott, minden részletében pontosan megnyilvánuló telos uralkodik. Hanem csupán a posteriori, az összehasonlító fejlődéstörténelem mai induktív kutatásai alapján állapítja meg azt, hogy az emberi társadalom eddigi életfolyamata — habár sok visszaesést és stagnálást tüntet is fel — nemcsak kauzálisan ment végbe, itt nemcsak előző okok eredménye minden, hanem az elért eredmény a jobbnak és hasznosabbnak megmaradását jelenti. A szociális teleológia tehát a társadalomban fejlődést lát, s minden társadalmi intézményt, minden összeműködési

irányzatot, minden eszmeáramlatot ezen evoluzionista szempont alá helyez.

Ha fejlődésről beszélünk, akkor ez nemcsak a gazdasági élet fejlődését jelenti, mint a történelmi materializmus hirdeti, melynek kétségtelen igazsága, hogy az alapszükségletek minél tökéletesebb kielégítése utáni törekvés mint konstans tényező végigvonul az emberi társadalom egész életfolyamatán. De ép oly kétségtelen az is, hogy a társadalom élete kezdettől fogva nem *csupán* a gazdasági érdekek uralma alatt állott. A társadalmi fejlődésnek két oldala van; az egyik a gazdasági fejlődés, a másik oldalon végigvonul az emberi szellem fejlődése, melynek csirái már a primitív korban feltalálhatók és a mely évezredek lassú kontinuitásában rétegenként halmozódott fel az emberi kultúra kincsesbányájává. Az ideológia fejlődése mindig együtt járt a gazdasági fejlődéssel, s a kettő egymást kiegészítve, egymást segítve idézte elő a társadalom fejlődését. Miként ezt *Bax* angol szocialista szép példával kifejezi:

»Ha a magot a földbe elvetjük, az nem él meg ugyan a talaj és klíma nélkül, de azért a benne lévő csira az, a mi tovább fejlődik, a talaj csak negatív feltétel, míg az aktív elem a magban van, épígy az emberi társadalom fejlődése is külső, anyagi feltételek és belső, ideológiai feltételek kölcsönhatásából áll.«

Az ideológiai fejlődés eredménye az lesz, hogy hasonlóan ahhoz, a midőn egyéni cselekedeteink, tudásunk és tapasztalásunk gyarapodásával a célnak megfelelőbbekké válnak, épen úgy az egyének összeműködéséből álló társadalmi élet is annál cél tudatosabbá lesz, minél inkább növekszik a társaséletünkre vonatkozó tudásunk és tapasztalásunk. Az ezen értelemben felfogott szociológiai tudomány a gyakorlati politika irányításának nagyszerű perspektíváját tárja elénk.

Mínthogy a kauzális alapon a szociológiában nem mehetünk semmire, mert a jövőben teljes abszolút biztonsággal bekövetkező állapotokat az emberi társadalomban át nem láthatunk, ilyen csalhatatlan érvényességű törvényeket fel nem állíthatunk, sokkal üdvösebb dolog lesz, ha mi teljes figyelmünket és egész erőnket azon kérdés felé koncentráljuk: *a társadalmi fejlődés melyik iránya a leghelyesebb és legcélszerűbb?* Vagy még inkább a kérdést így formulázhatjuk: *a különböző irányokban mi az, a mi helyes és célszerű és mi az, a mi elvetendő?*

Az itt bemutatott négyféle irányzatot a teleológikus felfogás szempontjából tekintve azt találjuk, hogy az *anarchizmus*,

mely az emberi szolidaritás rendszerének is lenne nevezhető, alap gondolatában azonos azzal a teleológikus fejlődés előtt *végezetként* szem előtt lebegő ideállal, a mit *Stammler* így fejezett ki: Die Gemeinschaft frei wollender Menschen.

Míg azonban a teleológia ezt talán soha teljesen meg nem valósuló *végcélnak* tartja, az anarchizmus ezen állapotot a közel jövő céljául tűzi ki, nem számolva az emberiség mai kulturális állapotával, a szellemi és morális átalakulásnak azon extenzív és intenzív végzendő óriási munkájával, mely nélkül e ponthoz el nem érkezhünk. A fejlődés tényleges menete éppen ellenkező az anarchizmussal, mert azon társadalmi rendszer felé halad, mely az egyéni jogkörbe való minderősebb beavatkozással fogja a társadalmi összeműködést célszerűbbé tenni. A végcélnak szem előtt tartott eszmény magasságához ez a lépcsőfok vezet el bennünket.

A *liberalizmussal* — értve ez alatt nem az elméleti liberalizmus fogalmát, hanem annak gyakorlati politikai tartalmát — a teleológia szempontjából azért nem elégedhetünk meg, mert nem számolt a társadalmi fejlődés törvényével. A liberalizmus óriási munkát végzett, a midőn az egyéni szabadság kivívásával, az egyéni erők szabad érvényesülésével megteremtette a mai kapitalisztikus fejlődést. De végezete volt, hogy ezen a ponton megállt. Azon tévhitben volt, hogy a harmadik rend uralomra jutásával a társadalmi fejlődésnek vége szakadt. A liberalizmus nem értette meg korunk szociális tendenciáját, s Herbert Spencernek, a liberalizmus klasszikusának is ez volt a nagy hibája. Ő sem látta át, hogy az osztályok váltogazdasága nem áll meg, hanem tovább halad, új és új társadalmi osztályok keletkeznek és gazdasági gyarapodásukkal egyidejűleg ébredő osztályöntudatukkal uralomra, hatalomra törekednek. A meddig a liberalizmus a múlttal — a régi feudalizmus és reakció pártjaival állott szemben, addig elég progresszívnek és fejlődésképesnek mutatkozott, mihelyt azonban a jövővel — a szociálista pártokkal került szembe, igazságtalanná és szűkkeblűvé lett; nem vette észre vagy nem akarta észrevenni azokat a mély sebeket, a miket a kapitalizmus teremtett a társadalom szervezetében, különösen a vagyoneelosztás terén létrehozott aránytalanságokkal. Szembeállítva a szocializmussal, a mai liberalizmus immár nem progresszív, hanem konzervatív politikai irányzat, mely tehát a társadalmi fejlődés szempontjából bennünket ki nem elégíthet.

Mi sem természetesebb, mint az, hogy ha már a liberalizmus iránya sem felel meg követelményeinknek, a *konzervativizmus* még kevésbé fogadható el, ha a teleológikus társadalomfejlődés elvét tartjuk szem előtt.

Elméletileg, absztrakt értelemben véve a konzervativizmust, az egy esetben lehet helyes. Ezen egy eset az, a mikor a konzervativizmus csupán a tradíció szükséges tiszteletére hívja fel figyelmünket és csupán arra szorítkozik, hogy a politikában mindig mutatkozó extrém irányzatokkal szemben rámutasson arra, hogy évezredek társadalmi intézmények egy nap alatt le nem rombolhatók, hogy azok átalakulása csak fokozatosan történhetik. Ha a konzervativizmus ezen pontnál megmarad, akkor fékező és egyensúlyozó irányzata üdvös lehet a társadalmi fejlődés menetének szabályozására.

Mihelyt azonban a konzervativizmus túllépi ezeket a kereteket, mihelyt minden újításnak ellenségévé, minden valódi haladásnak kerékkötőjévé válik, akkor ez az irányzat már káros a társadalmi fejlődés folyamatában. Talán felesleges megjegyezni, hogy az itt bemutatott konzervativizmus az utóbbi fajtából való, az azzal kapcsolatban kifejtett részletes politikai program pedig nem a társadalmi *fejlődés*, hanem a társadalmi *visszafejlődés* irányát képviseli. Mert ha valaki ma, a kapitalizmus fénykorában egyszerűen nem vesz tudomást erről a kapitalisztikus fejlődésről és egy teljesen *praekapitalisztikus* gazdasági rendszert, az elavult patriarchális világot akarja visszaállítani és ha valaki ma a természettudományi evoluzionista világnézet diadalmas előrenyomulásáról egyszerűen nem véve tudomást, egy minden í zében *antievolutionista* szellem-erkölcsi világnézettel áll elő, ez már nem »fejlődés a régi alapokon«, a hogy azt Prohászka főt. úr mondotta, hanem visszafejlődés az új alapokból!

Utolsónak hagytam a bemutatott irányzatok közül a *szocializmust*. Nem tagadható, hogy ezen politikai irány képviseli ma leginkább a társadalmi fejlődés elvét. Nem mintha a teleológikus fejlődés szempontja szükségképpen azt követelné, hogy a politikai szocializmus minden tételét elfogadjuk. Távrolról sem. Hiszen épen a történelmi materializmusnak a társadalomról alkotott mechanikus felfogása az, a melytől a teleológiai gyökeres különbség választja el. De egyébként is a politikai szocializmus ma a legnagyobb mértékben forrongó alakulás, erős belső ellentéttekkel.

Bizonyos, hogy a szocializmus párthíveinek csak egy része fogadná el a kollektív társadalmi rendnek összes követelményeivel való tényleges megvalósítását. A mi a szocializmus óriási erőgyarapodását a nyugati államokban, legutóbb különösen Németországban megmagyarázza, ez azon körülmény, hogy *a szocializmus mindenféle elégedetlenséget magában foglaló párt, mely a legheterogénebb elemeket egyesíti a jelen társadalmi állapotok negációjában. Nagy tömegeket foglal egybe, mert még kevés benne a centrifugális pozitivitás.*

Habár a szocializmus első sorban a gazdaságilag és intellektuálisan napról-napra emelkedő és osztályöntudatával egyidejűleg szervezkedő és tömörülő *munkásosztály* természetes politikai képviselője, a tapasztalás mutatja, milyen vonzóerejű ez a politikai irányzat, melynek vezetői nagyobb részét a vagyonos osztályból és az u. n. »intellectuel«-ékből kerültek ki. Egyoldalú lenne a szocializmus, ha csak a fizikai munkát végző proletariátust akarná felszabadítani és nem jelentene egyszerűen megváltást a szellemi proletariátusra is.

A teleológia szempontjából a politikai szocializmus érdekes átalakulását láthatjuk napjainkban. Az eredeti marxizmus a maga Zusammenbruchstheoriájával és a szükségképen bekövetkező forradalmi átalakulást hirdető tanával, a milyen csodálatos hatóerő volt a szocializmus kezdő stádiumában, ugyanolyan mértékben veszít ma már a jelentőségéből. A szocializmus tekintélyes vezetői átlátják, hogy a merev negatívummal és kritikával nem tesznek eleget feladatuknak, mely a gyakorlati politikában való hathatós közreműködésre utalja őket. Ezt az irányt lassalleizmusnak vagy bernsteinizmusnak nevezzük-e, az mellékes. Tény az, hogy a szocializmus politikájában nagy erővel törtet előre azon irány, mely a gyakorlatban nem ragaszkodik már az eredeti marxizmus mechanikus kauzalitásához, hanem a fokozatos szocializációt és a pozitív reform-munkásságot tartva szem előtt, a teleológia terére lépett.

Az e teleológikus felfogás alapján álló szocializmus nem is igényli azt, hogy teljes biztonsággal meghatározza a társadalom jövő alakulását, miként azt a mechanikus kauzalitás alapján álló eredeti marxizmus megkísérelte.

A teleológia feladatát abban látja, hogy a társadalmi fejlődés eddigi folyamatát vizsgálat alá vegye, abból szociológiai tanulságokat és következtetéseket vonjon le egyéni és társadalmi cselekvéseink részére s az induktív kutatások alapján

teleológikus szempontból tudományosan megindokolható célokat nyerve, az így kitűzött célokat a gyakorlati politikában is teljes erővel megvalósítani törekedjék.

Korunkban a társadalmi fejlődés minden oldalról szociális tendenciát mutat, a társadalom egyensúlya érdekében tehát minden eszközt meg kell ragadnunk arra, hogy az ezen irányban végbemenő fejlődés akadályait elhárítsuk. Ha a kor irányzatát megértettük, úgy nemcsak a vagyoneeloszlás aránytalanságait kell megszüntetnünk, hanem a társadalom összességének érdekében a jognak, az erkölcsnek, a tudománynak és művészetnek mind szélesebb körre való kiterjesztését — szocializációját — kell elősegítenünk.

Hogy egészen szocialisztikus lesz-e a jövő társadalmi összeműködés alakulata, vagy lesznek-e benne individualisztikus alakulások is, azt épen jóslásaink relatív értékénél fogva meg nem mondhatjuk.

De az eddigi társadalmi fejlődés vizsgálatából leszűrhetünk egy nagy tanulságot és ez az, hogy az emberi faj és az emberi társadalom fennállásának és fejlődésének örök érdekei győzni fognak egyének, osztályok, nemzetek s ha kell, nemzedékek ephemer, múlandó érdekeivel szemben.

A szociológiai kutatások épen ezeket az örökkévaló, nagy érdekeket fogják hozzánk közelebb hozni és sok rázkódást, stagnációt, visszaesést és improduktív munkát fogunk elkerülhetni a jövőben, ha megismervén a társadalmi fejlődés irányát, a helyett, hogy az előbb vagy utóbb, egyenesen vagy kerülő utakon, de végre is teljes erővel győzedelmeskedő, örök érdekek megvalósulása elé mesterséges akadályokat gördítsünk, inkább teljes erőnkkel arra fogunk törekedni, hogy a fejlődést ezen irányban mind nagyobb céltudatossággal előmozdítsuk.

Leopold Gusztáv.

ÁRUHÁZI TOLVAJOK.

I.

Este félkilencz. — Bemutató az Antoine színházban.

Fogat fogat után gördül a színház keskeny kapujához, a kiszállók arcza premier-lázban ég, mely a párisi közönséget minden más színházlátogatótól megkülönbözteti. Mintha a sikernek, a mit Brieux arat ma este, vagy ha kifütyülik, bukásának fele a publikumot illetné: olyan eleven, türelmetlen a nyolcz-százfejeű kritikus.

Brieux mostani darabját különben olyan hír előzi meg, hogy nagyobb port fog felverni, mint a *Bölcső* meg az *Avariés* együttvéve.

No, az első felvonás nem úgy indul. Szokása szerint megint elnyújtotta az expozíciót. Kissé unalmas, de nagyon előkelő estély Desvignyéknél, a köztársaság leggazdagabb marquisjánál. A kitűnő társaság meglehetősen unott képpel próbálja elütni az időt a ragyogó palotában. (Ennek a halálos unalomnak a festése egyszerűen mesteri Briouxnél.) Sokat ásítunk s mikor a függöny legördül, csak arra emlékszünk, hogy a kis comtessenek gyönyörű crêpe de Chine ruhája volt, nagyon mutatós volt még Morange úrnak, a Faubourg regényírójának frakkja. Láttunk azonkívül egy siket, de jól konzervált bárónét, egy monoklis sportférfiút (legjobb lovai vannak Saint-Clouban), egy nagykövetet nejével, két három suhogóruhájú grófnét, egy reszkető akadémiust, a kik mind közömbösen beszélgettek egymással. Sőt ha jól figyeltünk, valami szerelmi bonyodalom is kezdődött a ház asszonya és Morange úr közt.

Ez még nem sok. De várjunk. A clou-t úgyis a második felvonásra jelezték. Nem is marad el. Brieux lefőzte azt a kollegáját, a ki tavaly a parlamentet vitte a színpadra. Ő új darabjában a *Magasin du Printemps*-ot hozza elének. A szín-

igazgató francia ízléssel és leleménnyel mutatja be egész valóságában a pazar áruházat, ötezer villamoslámpa vakító fényében, szabadon heverő drága portékáival s a köztük hömpölygő közönséggel, melyet vásárlókedv, kíváncsiság, megszokás vagy éppen a — lopás vágya csalt ide. Nini, kit látunk? Az első felvonásból ösmert Morange úr ez, a kedvelt regényíró. Egy csinos elárusító-lánnyal beszél s közben a kis hamis zsebrevág egy apró sèvres-i vázát. Milyen tréfás kedve van!

De jönnek többi ösmerőseink! A nagyothalló báróné a csipkéket nézi s — hihetünk-e szemünknek? — míg az alamuszi segéd a másik oldalon babrál, egy tuczat zsebkendőt dug öblös reticule-jébe. Pár lépéssel tovább ugyanez ismétlődik meg a szórakozott nagykövetével. Ő excellenciája kifogástalan mozdulattal emelint el egy halom cipő-gombolót; az áruház személyzete világért sem venné észre. Alig ocsúdunk fel az ámulatból, midőn zavaros kiáltások hangzanak. A látogatók csoportba verődnek, a közepén egy bájos teremtés vonaglik kétségbeesetten.

— Lopott, lopott! Visszhangzik a csarnok. Ott áll egész testében reszketve az első felvonás kis grófkisasszonya. Most nem crépe-ruha van rajta, hanem remekül szabott esőköpenyeg, annak minden zsebe fülbevalótól, zsebkéstől, dugóhúzótól duzzad. Megsemmisülve rakogatja ki a rendőrfelügyelő asztalára s nem tud egyebet ismételni.

— Otthon még több van! Nézzék meg a fehéreneműs szekrényem alsó fiókját, telidesteli van efélével.

A függöny elszörnyűködve gördül le s a közönség ötször-hatszor hívja Brioux urat.

Az utolsó felvonás hol is játszanék, ha nem a törvényszéken. Maître Lebois óriási védőbeszédet vág ki. Ilyen dialektikával a *Vörös talár*-ban sem beszélnek. Hogy Blanche kisasszony nem normális: az napnál világosabb. Megerősítette az orvosi szakértők egybehangzó véleménye. A szerencsétlen gyermek monomanikus, helyesebben: nem bírt ellenállani egy kényszerképzetnek. Szóval általános zavar van az agy működésében, a mely időnként, kivált fiziológikus behatások összetalálkozása folytán tolvajlásra készíti.

— Blanche kisasszony ártatlan! Kiált a védő megigazítva fején a félrecsúszott sapkát. Ártatlanabb a napfénynél, mely belopózik az áruház üvegkupoláján, ártatlanabb az özikénél, mely a Magasin télikertjében szökel fel és alá. Feltehetik-e önök, hogy eltökélt szándékkal, bűnös akarattal tolvajútra indul

ez az úrileány, kinek elődei századok óta Franciaország leg-tiszteltebb, legvagyonosabb nagyurai? Vagyonosak! Hiszen e vallásosan nevelt, jótékony hölgynek módjában volt mindennap ezer frank árát összevásárolni, szalonja egyetlen zugában százannyi ára csecsebecse van együtt, a mennyit azon a délután a Magasinból elhozott.

Nem, mademoiselle nem bűnös. Fel kell őt menteniök, a mint-hogy bírói érzésük már is felmentette. De sajnós, nem mindenki oly ártatlan. Avagy nem hibás-e a panaszos, az a nagy áruház, mely nyolcz-tized magával a XX. századbeli Paris legveszedelmesebb intézménye? Önök ismerik ezeket a kábító ügyességgel szervezett üzleteket, melyek minden szerrel azon dolgoznak, hogy a közönség alacsonyabb ösztöneit izgassák fel, az asszonyok hiúságát, kaczérságát, kapzsiságát növezzék nagyra. Az ezrivel elébe dobott portékát mindenki megnézheti, kezébe veheti. S ha egyszer felvette az a szegény hiu asszony vagy az a még szegényebb hisztérikus leány, be' nehéz letenni megint. Ki gátolja benne? Az áruház ugyan nem. Vagy csak a legritkább esetben. Még az kellene, hogy szigorú ellenőrzést fejtsenek ki! Oda volna az üzlet előkelő hírneve !

A nagy áruház nyíltan alig védekezik a tolvajok ellen. Az árukat nem zárják fiókba, szekrénybe. Mennél szabadabban: ez a jelszó. Hogy ez micsoda kísértést jelent teméntelen gyenge nőre nézve: az csak jó az áruháznak. Ha egyik-másik bűnre csábul, ha az asztalokról miegymás elkallódik: ki törődnek a réven elveszett hulladékkal, csak a vám ontsa a nyereséget!

Igenis, ezekért a kísértésbe vitt, meghurczolt szegény lelkekért, megmarczangolt beteg teremtésekért én felelősségre vonom a Magasin panaszos igazgatóját. Mademoiselle ártatlan, beteg leány, ha el kell ítélni valakit, akkor az a kolosszus az, mely terjeszkedésével rombadönt tízezer önálló existenciát, kísértésbe viszi, elgázolja tízezer nő becsületét.

II.

Hogy Lebois úr ezt a védőbeszédet nem mondta el, sőt az Antoine-színház elő sem adta e darabot, melyet különben Brieux úr meg sem írt még: azt jól tudják, tisztelt olvasóim, kik nálamnál éberebb figyelemmel kísérik a Journalt és Gauloist.

Nem határoz. Nagy és jelentékeny alkotásoknak forrásait kikutatni nagyon tudományos feladat lehet. De érdekesnek van

oly érdekes a mienk, midőn megkíséreltük *forrásából* konstruálni meg a csak ezután készülő mesterművek

Menjünk csak el e *forrás* eredetéig! Dubuissou úr áll ott, Brieux orvosi tanácsadója. Tekintélyes férfiú. A Szent Anna-azilum igazgatója és a szajnai tribunal törvényszéki orvosa. A doktor úr nagyszorgalmú tudós, jó szeme van s még annál is jobb nyelve. Megfigyeléseit kitűnően tudja előadni.

Ez az idegorvos ép úgy hozzátartozik a modern drámaíró rekvizitumához, mint Taine szerint maga az idegesség. Dubuissou úr látja el szakszerű tanácsokkal Brieuxot, viszont ez elmés, bár kissé kopott sentenciákat ad neki cserébe, miket az idegorvos szenzációs könyve élére állít.

»A bűn is nyomorúság.« Idézi Brieuxból Dubuissou, de a bűn, melyet vizsgál, nem holmi nyomorult földönfutók bűne. Jellemét inkább az adja meg, hogy jó családból való nők esnek belé. Lopnak olyanok, kiket sem szükség, sem öröklött hajlam nem vinne rá, lopnak csupán azért, mert beléjük búvik — a magazinítisz ördöge. Ezzel a csudás kábító nedvvel, mely az agyra száll és borzasztó dolgokat művel rajta, a magazinítisszel foglalkozik a Dubuissou könyve.

Esetei igen különfélék. Az egyik nő lop mindjárt az első alkalommal, a mint a Magasinbe lépett, a másikon csak hónapok múlva lehet észrevenni a mérge gyilkos hatását. Vannak köztük paralitikus, elmebeteg nők, másrészüik abszinttól nem tudja a cselekvését mérlegelni. Találunk elmés, sőt szellemes asszonyokat, a kik a felháborodás őszintének tetsző hangján utasítanak vissza a vádat, hogy ők ruhát, tollat vagy kalapot lopnak az áruházban. Egyik leleményes kifogásokban, a másik mikor tetten érik, egyszerűen azzal védekeznek, hogy csak azért vitte el a csecsebecsét, mert nem volt pénze s tudta, hogy a nélkül nem adják oda neki. Másnap biztosan megküldte volna az árát.

Az esetek zömében azonban a magazinítisz áldozatai szinte megnyugvást éreznek, mikor a rendőrség rájuk teszi kezét. Nagy bőbeszédűséggel tárják fel viselt dolgukat, előadják halomragyújtott prédájukat.

Mi e rejtély nyitja? Régebben kleptomániáról beszéltek ily esetben. Laségue tanár (1880), a ki először foglalkozott természettudományi alapon ezzel a büntetőjogi problémával, volt az első, a ki nyíltan ki merte mondani, hogy a kleptománia: babona, a melylyel könnyen hívő embereket akarnak becsapni. »Nincs annak szolid alapja, úgymond. Úgy ki fog menni a

divatból, mint a pürománia. Én legalább évek óta várom, de hiába várom azt az embert, a kit hirtelen megszáll a lopási örület.« Ennél a gúnyos ízű megjegyzésnél értékesebb Lasèguenek további elemzése:

— Két elem találkozik az áruházi lopásokban. Az ellopott tárgyak vonzása: ez a tárgyi elem. A tolvaj szellemi és erkölcsi állapota: ez az alanyi elem. Ha csak az egyiket vagy a másikat nézzük: okvetetlenül bakot lövünk. Itt-ott meglehet, kivételesen az az eset fordul elő, hogy a környezet közömbös, az ellopott tárgyakban rejlő vonzás jelentéktelen, a lopás alapja egyedül az egyéni hajlam. A legtöbbször azonban szükséges a kedvező alkalom, hogy a hajlam felébredjen és érvényre jusson.

Két kézzel kap ez okoskodás után a mi szerzőnk, Dubuisson. Mindjárt még jobban egyszerűsít. Az eféle lopásokhoz két tényező kell: áruház és asszony. Az áruház a legpompásabb alkalom. Berendezése, szervezete olyan, hogy vonzza, csábítja, kísértésbe viszi az embert, hát még ha — asszony. Szóval csak alany kell s a lopás meglesz.¹

Nos, az *alany* nem várat soká magára. Az áruházi tolvaj - nők két csoportra oszlanak. Az egyikbe rosszul nevelt, gyanús moralitású, tetszeni vágyó nők tartoznak, kik a közönséges élet kísértéseinek rendesen ellen tudnak állani, de az áruházakkal szemben védtelenek.

A másikba — és ez az érdekesebb csoport — azokat sorozza, kiknek lopása érthetetlen a körülményekkel való összefüggés alapján. Őrültek ezek? Ilyen is van. Dubuisson 120 esetéből 33 agybajos. Már ebből a számból látszik, hogy őt vizsgálódása egészen másfelé vezeti, mint Lasèguet, a ki inkább a tökéletes örülteket és a tökéletes gazembereket fürkészte. Dubuisson tovább megy, kutatását kiterjeszti azokra, a kik inkább eszesek, mint bolondok.

Itt hát végkép búcsúznunk kell tőle, mint orvostól, egészen beburkolódik a kriminalista köntösébe. A búcsúnál hát próbáljunk tisztába jönni kutatásainak értékével. Gondos megfigyelés, aprólékos adatok összeszerkesztése, pontosan vezetett jegyzőkönyv: mind elismerésre méltó. Sajnos, a modern büntetőjogász mégis csak mérsékelt lelkesedéssel hajlandó fogadni e jeles orvosi dokumentumokat a 90 es évek keserű tapasztalatai után.

¹ V. ö. *Lacassagne* lyoni egyetemi tanár előadásával: „Les vols à l'étalage et dans les grands magasins.” A IV. nemzetközi kriminológusok kongresszuson. (Genf, 1896.)

Mert a Dubuisson-féle kutatások egyoldalúsága is azon sarkallik, a min a többi: hogy egyebet nem nyerünk belőlük, mint maguknak a bűnösöknek közlését. Ez pedig magában talán még sem elég biztosíték arra nézve, hogy csakugyan érzékszervek megtámadásával, elváltozásával állunk szemben. M. J. *Flynt*, a híres amerikai kriminológus, ki a »csavargókkal együtt csavarogva« (Tramping with tramps: munkájának címe) tanulmányozta a bűnösök lelkivilágát s tapasztalatait szenzációs kötetben adta ki tavaly, szintén ez alapon jut arra a következtetésre, hogy az igazság kiderítése — a vádlottak abnormitását illetően — addig nem lehetséges, a míg olyan eszközöket nem találunk ki, melyekkel a vádlott kihallgatásától függetlenül meg lehet állapítani a szervi elváltozásokat.

Mert ez a Dubuisson-féle módszer, mihelyst egyébnek tekintjük jegyzőkönyvi adatoknál, mihelyst komoly arczczal büntetőjogi következtetéseket von le belőle: csak gúnyja lehet a józan, tudományos eljárásnak.

Nem illik-e Dubuissonra szórul-szóra a *Flynt* leírása a tudós kriminológusról, a ki enni ad a bűnösnek, vagy valamit az orra ele dug: szagolja meg, vagy pedig megszúrja egy tűvel. Azután a mit mond: mint tudományos bizonyítékot stenografice feljegyzi. De honnan tudják, hogy azzal, a mit mond, nincs-e bizonyos célja? Meglehet, hogy elfajultnak vagy abnormisnek akar látszani, vagy uram bocsá', ha ilyet még sem mernék feltenni, hát egyszerűen kedve telik benne, hogy vallatóját bolonddá tegye s mond valamit, a mi épen eszébe jut.

Habozunk-e sokáig, melyiknek adjunk igazat: a bőbeszédű Dubuissonnak, avagy a körmönfont *Flynt*nek?

A laza alapon, melyet épített magának, nem csoda, hogy tétovázó, ingatag a torony is, a honnan Dubuisson úr nagy önelégültséggel néz végig a kriminálpolitika hegyein-völgyein keresztül. Egyik pozitív javaslata az volna: fiztessék meg az áruházi tolvajjal a jószág árát, azután vigye el békében. Adta kalmárja, még jól járt, szép szerével adott túl a portékáján!

Más helyt meg úgy véli, hogy a neurasztát első alkalommal nem kell elítélni, időt kell neki adni, hogy próbára tehesse ellenálló erejét. De ha visszaesik, akkor el lehet ítélni. A feltételes elítélés eszméje nagyon szép és nem egészen új. Csak épen a Dubuisson úr rendszerében fest nagyon rikítóan. Mert az a vádlott: vagy beteg, vagy nem az. Ha beteg, kórházba vele! Semmi esetre sem helyes elbánás az, ha egyelőre semmit sem

teszünk vele, hanem csak a mikor visszaesés alapján kétségbevonhatatlan bizonyítékot szerzünk betegségéről: akkor alkalmazzuk vele szemben a büntető következmények teljes szigorúságát.

Legjobb ötlete azonban mégis az, hogy a hatóságok egyszerűen — sztrájkoljanak. Az áruház nem őrzi az eladásra szánt holmit zár alatt és csak akkor kiált rendőrért, mikor a lopás bekövetkezett? Nos, hát a rendőr meg ne mozduljon. A bíró el ne ítéljen egy áruházi tolvajt sem.

Mivel pedig e merész konklúziót illenék valamelyes jogi alapokra fektetni: Dubuisson ezzel is szolgál. A doktor úr ért a dogmához és gyökeres újításait régi doktrínákba igyekszik pólyálni. A bűncselekvény létfeltétele, hogy jogellenes legyen. A jogrend azonban kivételesen, magasabb célok érdekében *felfüggeszti a jogellenességét* oly cselekményeknek, melyek szabály szerint bűncselekmények volnának. Gondoljunk csak az önvédelemre. Szintilyen kivételt statuál a sértett beleegyezése is, feltéve, hogy a jogrend értelmében a sértett jogosítva van a kérdéses java felett rendelkezni. Ha én beleegyzem, hogy az ajtót rámszárják, akkor személyes szabadságom megsértéséről nem panaszkodhatom.

Ez tiszta sor. De most egy új szemet csempész be Dubuisson úr az okoskodás lánczába. Legyünk résen! Szerinte az áruháztulajdonos azáltal, hogy az árukat szigorú őrzés nélkül úgyszólván a közönség elé dobja, mintegy hallgatagon beleegyezett azoknak megdézsmálásába. Számolt vele, hogy bizonyos perczentet el fognak lopni.

Hohó, ez ám még nem beleegyezés; abból, hogy érdekeit feltűnő résenállás nélkül jobban véli megvédeni, még semmi szín alatt nem következik, hogy tulajdonát feladja. Hogy ez a büntetőjogban mennyire tarthatatlan eredményre vezetne, kitűnik abból, hogy a mezőgazdasági tulajdon is egészen egy kalap alá esnék a Dubuisson-féle áruházakkal. Hiszen a termények nagy-része (gabona, tengeri, széna stb.) szanaszét van a mezőn. Csősz alig vigyáz rá. Dubuisson szerint ez már biztos jele, hogy a gazda beleegyezett az esetleges lopásba. Holott tökéletes felügyelet hiányában beéri azzal a biztosítékkal, melyet a törvény nyújt abban, hogy a kiderült bűncselekvény elkövetőjére kérelmetlenül lecsap.

Az áruházak tolvajainál igenis számba kell venni az enyhítő körülményeket, de a büntetőjog gerendázatát a kedvükért megbontani még sem volna célirányos.

Balkányi Kálmán.

A MODERN GONDOLKODÁSRÓL.

— HARMADIK, BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Így tehát a filozófia hatásának útját következőkben vázolatjuk:

Az általában filozófiának nevezett gondolatrendszer Találkozik olyan egyénnel, kiknek egész lelki szervezete ellentétes a filozófuséval s ez ellentét meg nem szüntethető tényezőktől feltételezett.

Ezekre egyáltalában hatást kifejteni nem tud.

Hat olyan egyénekre, kiknek lelki tényezői hiányosabbak a filozófusénál és e tényezők asszociáció pályahálózata is eltér emezétől. Itt a mennyiben e különbözőség okain változtatni nem lehet, magának a filozófiának kell módosulnia; a mennyiben a tényezők számán és kapcsolatain változtatni lehet, időt vesz igénybe ez az átalakítás; annál többet, minél nagyobb a két lélek közötti különbség.

Azokra, kiknek lelki tényezőinek száma a filozófuséval megegyezik s csak e tényezőknek egymásra való hatása mutat különbséget, sokkal gyorsabban hathat a filozófia és kisebb mértékben kell módosulnia is, miután kétféleségű eltérés (mennyiségi és minőségi) helyett itt csak egy eltérés előidéző okait kell megszüntetnie (a mennyiben ezek megszüntethetők) és kell módosulnia hozzájuk, a mennyiben ezek nem szüntethetők meg.

Leggyorsabban és legváltozatlanabb állapotban — mint már említettük — az első kategóriába tartozók lelkére gyakorolna hatást, azonban ez a kategória a valóságban nem létezhetik, miután minden ember lelkének vannak oly meg nem szüntethető fiziológikus különbségeken alapuló eltérései, melyek, ha igen kis mértékben is, de meg nem változtatható eltéréseket

okoznak. Ezért mondhatjuk, hogy miután két teljesen egyenlő szervezetű és gondolkodású ember nem létezik, bármely filozófiának bizonyos időre van szüksége, míg hatását kifejtheti s mindenkor módosulnia kell, míg apperczipiáltatik.

Minél többféleségű és minél nagyobb minőségű a megszüntethető okok által előidézett különbség, annál hosszabb ideig tart, míg hatását kifejtheti; minél több a meg nem szüntethető indokok száma és minél nagyobb az ezek által okozott eltérés, annál nagyobb lesz a filozófia módosulása.

Az általában filozófiának nevezett gondolatrendszer hatásának képlete

Ha tehát a filozófia hatását (H)-val, a hatás kifejtéshez szükséges időt (J)-vel, a módosulásokat (V)-vel jelöljük, akkor valamely - filozófia hatásának nagyságát a következő képlet fejezi ki.

$$H = \frac{1}{J} \frac{1}{V} \dots 1$$

vagyis, a filozófia hatásának nagysága, illetőleg intenzitása fordított arányban áll e hatás kifejtéshez szükséges idővel, valamint a szenvedett módosulatokkal.

Azonban az 1. képletben behelyettesíthetjük J és V értékeit, melyek

$$J = M_{sz} M_m \dots 2$$

$$V = N_{sz} N_m \dots 3$$

a hol M_{sz} , M_m a megváltoztatandó és megváltoztatható tényezők számát és minőségét jelzik, N_{sz} és N_m pedig a megváltoztatandó, de meg nem változtatható tényezők számát és minőségét. Mint látjuk az idő értéke egyenes arányban áll a megváltoztatható tényezők számának és minőségi eltérésének nagyságával, a módosulatok nagysága pedig egyenes arányban függ a meg nem változtatható tényezők szám- és minőségbeli eltérésének nagyságától.

Ezeket az értékeket (2. és 3. egyenlet) helyettesítve az 1. képletben:

$$H = \frac{1}{M_{sz} M_m} \frac{1}{N_{sz} N_m} = \frac{1}{(M_{sz} M_m) (N_{sz} N_m)} \dots 4$$

$$I = \frac{1}{(M_{sz} M_m) (N_{sz} N_m)}$$

Eredmény: a hatás intenzitása csak a különbségeket előidéző tényezők szám- és minőségbeli nagyságától függ s ezzel fordított arányban áll.

A modern gondolkodás hatásmódja
A modern gondolkodás hatását vizsgálva első tehát itt is e gondolkodásra befolyással bíró lelki tényezők természetét kell vizsgálnunk.

A modern gondolkodás meghatározásánál azt állítottuk, hogy a lényegesen átalakult külső viszonyoknak megfelelőleg új képzetek és új érzetek új asszociációja útján keletkeznek.

E természetéből kifolyólag látjuk, hogy a modern gondolkodás eltérő jellegének oka a szereplő elemi alkotórészek megnövekedett száma és ezeknek eltérő kapcsolódási módja. Ha tehát a modern filozófiát a már idejét múlt filozófiával összehasonlítjuk, úgy találjuk, hogy amaz több elemi tényezővel dolgozik mint ez és e lelki tényezőknek variációja is lényegesen eltérő. Ugyanis a természeti átalakulás folyamatában egyszerűbb organizmusok és egyszerűbb viszonyok összetettebb organizmusokká és viszonyokká alakulnak át. A modern filozófiában ennek megfelelőleg az összetettebbé válás vagyis az életfeltételeket megszabó komponensek nagyobb száma nagyobb számú elemi tényezőt kíván, az átalakulás módja pedig ezeknek az elemi tényezőknek kapcsolódási viszonyaira van befolyással.

Így ha az elavult filozófia képlete:

$$V_n^{ix} = n^x$$

a modern filozófiáé lesz:

$$V_{(n+z)}^{ix} = (n+z)^x$$

azaz a variációban szereplő egységek száma megnövekedik az újonnan keletkező, illetőleg működésre alkalmassá tett elemi alkotórészek számával (z), a variáció foka pedig megváltozott a természeti átalakulásnak megfelelőleg (x).

Az új elemi tényezők természete

Így a modern filozófia hatásmódja is másféle lesz emegváltozott tényezőknek megfelelőleg, még pedig eltekintve (z) és (x)-től ugyanazok a szabályok állanak reávonatkozólag is, mint a melyeket bármely filozófiára vonatkozólag az előzőkben kifejtettünk; (z) és (x) ellenben bonyolultabbá teszi és módosítja e műveletet abban a mértékben és irányban, mint a mennyire és a hogyan azt az újonnan keletkező képzetek és érzetek száma, természete s asszociációjukat feltételező körülmények megkívánják.

Lássuk tehát, melyek azok az okok, melyek e tényezők létrejötténél szereppel bírnak s a modern filozófia hatásmódját befolyásolják.

A külső átalakulás és az egyéni hajlam Az első szereplő ok a külső átalakulás természete, a második a gondolkodó individuum szervezetének megfelelő átalakulása. Az átalakuló külső világ ugyanis új ingereket teremt, melyek minden egyénre hatnak, de csak annak az öntudatához jutnak, kinek szervezete ez inger

felvételére megfelelőleg átalakult. Viszont minél erősebbek ezek az újonnan létrejövő ingerek, annál könnyebben fejtenek ki hatást, még egy nem is egészen megfelelő módon átalakult szervezetre is.

Az új ingerek erejének foka függ az őket létrehozó erők számától és irányától. Minél több erő hoz létre egy új inger és minél ellentétesebb irányú ennek az új ingernek hatása a megszokottakéhoz viszonyítva, annál erősebb is lesz hatása. Az inger erősségétől pedig nagy mértékben függ az őt felfogó szervezet átalakulása. Nincs terünk vitatni, mennyiben van és mennyiben nincs befolyása az alkalmazkodás törvényének a szervezetek átalakulásában, itt csak annyit bizonyíthatunk, hogy az inger felvevő készülék átalakulásának egyik feltétele az inger megfelelő erőssége. Minél erősebb inger minél hosszabb ideig hat, annál jobban módosítja hatásához a felvevő szervezetet. Az individuális átalakulás és módosulás másik feltétele az egyéni diszpozíciók természete. B diszpozíciók alá soroljuk mindazokat az akár örökölt, akár szerzett diszpozíciókat, melyek az egyén fiziológiai és pszichológiai működésének irányát megszabják. Ha ezek a diszpozíciók olyan irányba terelik az illető individuumban a fiziológiai és pszichológiai működéseit, mely irányban a külső ingernek megfelelő átalakulás könnyen megtörténhetik az egyén szervezetén, az átalakulásra kedvező diszpozíciókról szólunk. E kedvező diszpozícióknak jelenléte és az inger megfelelő hatása együttesen hozzák létre a külső átalakulás érzékelésére szükséges organikus átalakulást.

A modern filozófia hatására befolyást gyakorló konstans-érték (C) Ez a két tényező t. i. a külső inger hatása és az egyéni diszpozíciók együttesen oly erőmennyiséget képviselnek, melynek egy individuumnál állandó értékben egy minimumon felül kell lenni, hogy átalakulás létrejöhhessen. Ha az egyéni diszpozíció kisebb, az inger erejének kell nőnie, viszont ha az inger ereje csekély, az egyéni diszpozícióknak kell nagyobbaknak lenni, hogy ez a konstans-érték (C) egy minimumon felül megmaradjon.

Minél erősebbek a kedvező egyéni diszpozíciók és minél erősebb az új inger-hatás, annál gyorsabban és annál megfelelőbben megy végbe a külső átalakulásnak megfelelő organikus módosulás; minél kevésbé vannak jelen e kedvező tényezők, annál lassabban és annál tökéletlenebb lesz az átalakulás. Ha

E konstans alapján felállítható kategóriák

a tényezők konstans-értékét (C_0, C, C_1, C_2) hasonlítom össze különböző egyéneknél (I, II,

III, IV), úgy e sorozatot kapom: $I C_0 < II C < III C_1 < IV C_2$, a hol C_0 a minimum alatt levő, C a minimumon, C_1 a minimum felett és C_2 a legnagyobb értéken levő konstans-mennyiséget képviseli. E sorozat egyúttal négy kategóriát mutat, melynek egymásután következő osztályai az egyéni átalakulás különböző fokozatát mutatják.

Az IC_0 kategóriába tartoznak, kik egyáltalában nem tudják felfogni a külső átalakulás ingereit, a IIC kategóriában, bár minimális mértékben, de érzékeltetik az új ingerhatás, a $IIIC_1$ kategória tagjai nagyobb új ingereket elég gyorsan képesek felfogni és szervezetük lassankint mind jobban és jobban alkalmazkodik, végül a $IV C_2$ kategóriában a kisfokú külső változást is gyorsan és megfelelő módon érzékelő organizmust találunk. Ebbe a kategóriába tartozik a modern gondolkodás filozófusa, az az egyén, a kinek organizmusa a leggyorsabban és a legpontosabban érzékeli a külső világ átalakulása következtében létrejövő összes új ingereket és a ki oly körülmények közt van, hogy ezek az új ingerek kifejezett módon fejthetik ki hatásukat.

A modern filozófia első nyilvánítójának, a modern gondolkodás filozófusának organizmusa tehát különbözik a többi individuumok szervezetétől abban, hogy legalkalmasabb a korváltozásnak megfelelő átalakulásokat felfogni és feldolgozni. Ez az organikus különbség azonban nem olyan nagy, mint pl. a ragadozók szaglási központjának és az emberének különbsége, vagy a malájok Corti-féle szerve és a civilizált népeké között, hanem sokkal finomabb, subtüisabb, inkább pszichológiai tényezőktől függő eltérés és ép ezért ez eltérés megszüntetése, vagyis különböző organizmusoknak a modern gondolkodásra való alkalmassá tétele nem is ütközik oly meg nem szüntethető akadályba és nem kivan oly sok időt, mintha az organizmusok közti eltérés oka mélyreható phylogenetikus elváltozástól függne. Kétségen felül áll, hogy a modern filozófus érzékszervei is eltérést mutatnak a rendes általánosságtól s épp ez eltérés fiziológikus jellege teszi alkalmassá e szerveket az új ingerek oly gyors és pontos felvételére, azonban e fiziológikus eltérés nem a meg nem változtatható okok osztályába tartozik, hanem igenie képes ennek elérésére minden olyan szervezet, mely egyébként a filozofálásra alkalmas; feltéve, hogy a szervi átalakuláshoz és módosuláshoz megfelelő idő rendelkezésre áll.

Összegezés. Kiténik ezek szerint, hogy a modern filozófia hatására kétféle tényezők jönnek tekintetbe: 1. olyanok, melyek minden

filozófia hatását befolyásolják, 2. azok, melyek csak a modern filozófiánál jöhetnek tekintetbe. Amazok lehetnek megváltoztatható és meg nem változtatható tényezők (öröklött és szerzett diszpozíciók, fiziológikus eltérések, pathologikus esetek) emezek megváltoztatható tényezők, (a külső inger erőssége, a fel-fogó szervezet módosulása). Azoknak a tényezőknek különböző variációját ábrázoltuk a V_n^{ir} , V_n^{is} , V_m^{it} képletekben, és e képletek alapján felállított kategóriákban, a csak modern filozófiánál számba jöhető tényezőket pedig az *I* C₀, *II* C, *III* C₁, *IV* C₂, kategóriák alapján osztályoztuk. Minthogy a modern filozófia hatásánál mind a kétféle tényező szerepel, úgy a V_n^{ir} , V_n^{is} , V_m^{it} , mint az *I* C₀, *II* C, *III* C₁, *IV* C₂ kategóriák és ezeknek kombinációi előfordulnak, vagyis 21 kategóriát állíthatunk fel a szerint, hogy a filozofálásra mindig befolyással levő tényezők milyen viszonyban vannak a csak modern filozófiánál tekintetbe vehető tényezőkkel. így találunk kategóriákat, hol különben a filozófiára igen alkalmas lélek (V_n^{ir}) egyáltalában nem képes a modern gondolkodásra (*I* C₀) vagy éppen ellenkezőleg, egy, különben a filozófiára kevésbé alkalmas, egyén (V_m^{it}) igen könnyen fogja fel a modern eszméket (*IV* C₂) különös külső körülményei és szervi diszpozíciói révén.

A modern filozófiának hatása tehát nem egyéb, mint az általában filozófiának vett eszmék hatása, sokszorozva a csak modern filozófiára ható erők nagyságával, a konstans szám-értékével (C).

a modern filozófia hatásának képlete 4. számú képletünkéből kiindulva levonhatjuk, hogy ha az általános filozófia hatásának képlete

$$H = \frac{1}{(M_{sz} M_m) (N_{sz} N_m)}$$

akkor a modern filozófiáé

$$\frac{H_1}{H} = \frac{C}{(M_{sz} M_m) (N_{sz} N_m)} \dots \dots \dots 6 =$$

a hol ($M_{sz} M_m$) a megváltoztatandó és megváltoztatható tényezők számát és minőségét, ($N_{sz} N_m$) a megváltoztatandó, de meg nem változtatható tényezők számát és minőségét, C pedig a konstans értékét, tehát a csak modern filozófiára kedvezően ható tényezők nagyságát fejezi ki. E konstans értéke azonban annál nagyobb, minél kisebb a modern gondolkodást akadályozó, tehát megváltoztatandó és megváltoztatható tényezők száma.

$$C = \frac{1}{M_{sz} M_m} \frac{1}{K}$$

vagyis a konstans értéke fordítva aránylik a lelki indiszpozíciókhoz és a kedvezőtlen külső körülményekhez (K), külső ingerekhez.

A konstans (C) értékét behelyettesítve megkapjuk a modern filozófia hatásának legegyszerűbb képletét:

$$H_1 = \frac{1}{(M_{sz} M_m)^2 (N_{sz} N_m) K \dots 7}$$

Következtetések E képletből tárgyunkra vonatkoztatva, a következőket olvashatjuk ki: A modern filozófia elterjedése lassúbb és jobban akadályozott folyamat, mint egy elavult, illetőleg egy konzervatív filozófiáé. Nagyobb számú akadályllyal kell számolnia s ezeknek az akadályoknak legyőzése, bár nem kivihetetlen, de több időt vesz igénybe, mint egy, eme akadályokat nélkülöző tan. Ezenkívül különösen tekintetbe jön, a mi a filozófus és tanítvány hatáskörén kívül áll, s a mi egy konzervatív filozófiánál alig jön tekintetbe, az átalakult külső viszonyok új inger hatása, mely nélkül, bármily kedvező organikus diszpozíciók mellett sem fejtheti ki az új tan hatását, miután a keletkezését előidézi és indokoló új ingereket a tanítványnyal, dacára ennek kedvező diszpozícióinak, nem érzékeltetheti.

Ezek után rátérhetünk, hogy az eddig schematikusan és theoretikusan vázolt folyamatot, in praxi az életben, egy adott esetben vizsgáljuk s minthogy mi jelenleg a pozitív természettudományi alapokon álló filozófiát vettük példázásra, ennek hatáskifejtését követjük.

A XIX. század a természetes átalakulásnak olyan képét mutatta, melyben az emberiség megélhetésének és boldogulásának feltételei lényegesen megváltoztak. Mely természeti erők szerepeltek ebben az átalakulásban és miben mindenben nyilvánult ez az átalakulás, nehéz és hosszú volna, most itt kifejezni. Röviden csak azt mondhatjuk, hogy általában a megélhetés nehezebbé vált s a létért való küzdelem újabb, élesebb fegyvereket követelt az újabb és elkeseredettebb küzdelemhez. A fogyasztók száma növekedett, ellenben a föld termőképessége, a természet által nyújtott megélhetés e növekedéssel nem állott arányban. A föld nem volt elég gazdag ahhoz, hogy a koldusok is jóllakhattak és a királyok is megelégedhettek volna és ez

elégedetlenség szülte a forradalmakat. E mellett az emberi organizmus és lélek is oly alig kimutatható, de hatásában jelentékeny átalakulásokat szenvedett, melyek új vágyakat, új igényeket teremtettek, más jogrendet, más kényelmet, más élvezeteket és más filozófiát követeltek.

És ezek után az új vágyak, új igények után küzdve az új nehéz életfeltételek közt gyengének találja saját erejét, gyengének találja vallásos hitét a küzdő ember és szövetségébe igyekszik vonni a természetet is; szolgálatába akarja fogadni a természeti erőket; a »struggle for-life« bonyolult küzdelmében megindul egy másik küzdelem a »struggle for natural forces« a verseny a természeti erők birtokáért s ez a verseny, ez a küzdelem hajtja az emberiséget a természet tanulmányozására, ez kényszeríti, hogy az ott megismerhető nagy törvényeket felismerje, megmagyarázza és felhasználja: és ez a küzdelem teremti meg a pozitívus természettudományi filozófiát; azt a filozófiát, mely a korszak küzdelmének s e küzdelem jelenleg is tartó folyamatának helyes irányt szabhat s a küzdők lelkének helyes irányelveket biztosíthat.

Első megnyilatkozása e filozófiának természetes helyét annak a filozófusnak lelkében találta, ki a létért való küzdelemnek legjobban kiélezett viszonyait láthatta, tanuja lehetett a korszak által nyújtott életfeltételek nyilvánulásának s annak a küzdelemnek, melylyel az emberiség ezekhez az életfeltételekhez illeszkedni akar, vagy ezeken változtatni igyekszik. Mint-hogy pedig lelke különösen alkalmas volt az új életfeltételek minőségét belátni, a korszak szellemi követelményeit felismerni, s az emberi ténykedés korlátait meghatározni: szemébe tűnt hol és miben nem alkalmazkodik az emberiség küzdelme a korszak életviszonyaihoz, és felismerte tudására és tapasztalataira támaszkodva azokat az eszközöket, módokat is, a melyekkel bizonyos törvények alapján ezt a küzdelmet helyes irányba lehet terelni s mely módon ezeket az életfeltételeket kedvezőbbé is teheti. Rámutatott az ethikai, társadalmi, esztétikai hiányokra s egy új, modern tan hirdetője lett.

Ez a modern filozófia további útjában szembe találta és szembe találja magát azokkal az akadályokkal, melyek először mint filozófiának, másodsor mint modern filozófiának az akadályai. Leghamarabb meghódítja azokat, kiknek lelke disponált a filozófiára és e természettudományi filozófiára is. Azok, kik maguk is sokat foglalkoztak természettudományokkal, vagy a

kik különösen reászorultak a természeti erők segítségére, hamar az új tan híveivé szegődnek. Azonban az új filozófiának sok öröklött diszpozícióval, ösztönnel, megrögzött tévhittel kell küzdenie. A századok óta fennálló anthropomorfizmus szembeszáll Darwin tanaival, az emberi léleknek szükségszerű miszticizmus nem tud megbarátkozni az új filozófia észszerű etikájával. Emberöltőkön keresztül megszokott társadalmi nézetek, szokások öröklött diszpozíciói új társadalmi rendnek és felfogásnak lesznek ellenségei. Mít tehet a demokratizmus, ha az emberiség több ezer év óta hozzászokott a különböző kaszt-rendszerekhez, mi állaná a szociális reformok útját, ha a vagyon egyenlőtlen felosztásának megszokása vagy az államgyámkezelének megszokott vezető pórása nem öröklődött volna atyáról fiúra?

Ezek mellett fiziológikus akadályok is emelnek gátat a filozófia elé. Vannak, kiknek idegrendszere képtelen — fiziológiai okok következtében képtelen — a természettudományi gondolkodás pozitívus logikájára. Ábrándos lelkű vagy beteges fantázia erővel bíró lelkek ezek, a kiknél a szubjektív érzetek és képzetek túltengenek az objektív érzetek és képzetek rovására. Vagy organikus eltérésekben találjuk az akadályokat. A modern festészet és modern zenének, valamint az összes modern művészeteknek java a modern pozitívus természettudományi filozófiának esztétikája alapján dolgozik. Azonban nem lehet kívánni attól, kinek látási érzékszerve nem eléggé alkalmas, gyakorlott és kellőleg módosult, a kinek látási centruma nem áll kellő sűrű és könnyű asszociációban a többi centrumok által szerzett képzetekkel és az öntudattal, hogy egy Segnanti, Stuck vagy Böcklin festészetét kellő módon élvezze. A wagneri muzsika is érthetetlen és élvezhetetlen, ha az érzékszerv nem kellőleg módosult és hiába magyarázzuk a modern iparművészet előnyeit és szépségeit annak, a kinek szeme megtűr egymás mellett rokkoló asztalkát, renaissance székeket, Biedermeier tükröt, olajnyomatos képeket holdvilággal és suttogó vadászszal, s a ki ezt az egyveleget szalonnak nevezi; vagy a kinek a háta és egyéb testrésze nem fáj, ha szegletes faragással ellátott székhátra támaszkodik és szöges cifrasággal kivert székre ül. Az ilyen embereknek épp oly elmaradott és alacsony lesz ízlésük, mint a milyen alacsony és elmaradott lesz gondolkodásuk, ha új, megfelelőbb, korszerűbb gondolkodásnak szükségét nem érzik át, ha lelkük nem kutat mélyeb-

ben a természet nagy könyvében, mint a mennyit pipaszó vagy víg czimborák közt lehetséges; ha hitők őseik homályos hangulataival és sejtelmeivel ki van elégítve, ha a társadalmi ferdeségek kiálló szögletei bármennyire is ütök oldalukat, ők nem látják vagy nem érzik az ütés nyomát.

Azonban az új eszme mégis terjed. A természeti átalakulás általános természeti törvény, mely kivételt nem ismer. Előbb vagy utóbb mindenütt eléri a külső körülmények és az emberi szervezetek az átalakulásnak azt a stádiumát, melyben szükségszerűnek ismerik fel és természetszerűnek tartják a modern eszméket. Viszont maga az eszme is szenved módosulatosokat ott, hol a szervezeten átalakító hatást kifejteni nem tud. Egyszerűbb lelki tényezőkkel dolgozó lelkek egyszerűbb alakban nagyobb vonásokban fogadják be a tant, vagy esetleg egyszerre csak egy részét a filozófiának, hogy ez a rész mintegy előkészítse a lelket a továbbiak befogadására.

Minthogy pedig minden ember lelke különbözik a másiktól és ez a különbség mélyreható állandó tényezőktől függ: a filozófia a maga eredeti alakjában, úgy a mint azt a filozófus lelke alakította, egyáltalában nem marad meg, hanem többkevesebb módosulást szenved. E módosulások következtében, bár megtartja alapeszméit és főirányát, de egyszerűbbé, általánosabbá, népiesebbé válhatik vagy más színezetet, jelleget nyer s így keletkeznek a rokon, de bizonyos tekintetben egymástól eltérő filozófiák, melyek egy anya filozófiától származnak, valamint ez a genesis az azoknak az általánosan elterjedt jelszavaknak, filozófiai közhelyeknek és általánosan használt eszméknek, melyek minden osztály tagjai közt, a legegyszerűbb lelki működésü egyéneknél is elterjedtek. Í

spencerizmus, a monizmus és a darwinizmus egyéb számos válfaja.

III. A külső körülmények

Mint a megelőzőkből kitűnik s mint már többszer említettük is, a modern filozófia hatását nagy mértékben befolyásolják a külső körülmények. A filozofálás természete és az egyéni diszpozíciók mellett ez a harmadik tényező, melyet a modern gondolkodás haladásánál tekintetbe kell vennünk.

Külső körülmények, mint természeti erők

Eddig láttuk befolyását a modern filozófia terjedésére akkor, midőn a külső körülményeket, mint természeti erőket theoretice tekintettük s mint impulzuszt nyújtó és organizmusokat átalakító tényezőt tárgyaltuk. Most úgy fogjuk tekintetbe venni, mint e természeti erőknek különböző megnyilatkozási formáit az emberiség köznap életében, vagyis külső körülmények alatt nem a tisztán fizikai-kémiai erőket, mint ilyeneket értjük, hanem a társadalom különböző berendezési formáit, a jogrend és államrend, valamint a gazdasági világnak és egyháznak, mint az emberi élet külső körülményeinek hatását szemléljük.

Külső körülmények, mint társadalmi erők

Ismételjük, egyáltalában nem áll fent különbség e két úgynevezett »külső körülmények« között. Csupán a könnyebb magyarázat kedvéért kell ismert fogalmakkal helyettesítenünk alig elképzelhető s jórészt még ismeretlen természetű kémiai-fizikai-fiziológia erőhatásokat, melyek a társadalom különböző jelenségeiben nyilvánulnak. Voltaképpen tehát a modern filozófia hatását a társadalomra vizsgáljuk akkor, midőn a társadalmi erőknek, e külső körülményeknek befolyását vizsgáljuk az egyes ember gondolkodására s egy ember gondolkodásának hatását a társadalomra, vagyis az emberek társaságának gondolatvilágára.

A társadalmi erők természete a) külső természetű erők b) organizmusok, disz- pozíciók, c) az in- tézmények potenciá- lis ereje

A társadalmat az egyes organizmusok összeműködései és a külső természeti erők befolyása alakítja.

E két alkotóerőnek, tudniillik az organizmusok működésének és a külső természeti erőknek eredőjeként találjuk a társadalmi erőket, melyek az élő lények társa s együttélését lehetővé teszik, eme együttélés folyamán megnyilatkoznak különböző társadalmi törvények, szokások és intézmények felállításában.

E társadalmi erők hatása tehát függ a társadalmat alkotó egyének működésétől, függ az e társadalomra hatást gyakorló természeti erőktől és függ végül egy harmadik erőttől, melyet szeretnénk az intézmények potenciális ereje elnevezéssel jelöl-
ni

s a mely erő lényegét és jelentőségét a következőkben tárgyaljuk.

Tekintsünk egy társadalmi erőt, pl. az Igazságszolgáltatást. Ez intézményekben és törvényekben nyilatkozik meg, melyek jellege és hatása függ az őt megalkotó individuumok életműködésétől, úgy azokétól, kik igazságot szolgáltatnak, mint azokétól, a kik felett eme igazságot szolgáltatják. Más oldalról függ a külső természeti erőktől, az országnak vagy földrésznek termékenységétől, éghajlatától, geológiai jellegétől, flórájától és faunájától, melyek mind lényeges hatással vannak a társadalmak alakulására s így e társadalmak intézményeire is.

Azonban e két ható erőn kívül egy harmadiknak is jut szerepe. Kísértsük csak meg ama társadalmi intézménynek megváltoztatását, akkor, midőn a külső körülmények és az egyéni organizmusok is úgy átalakultak, hogy szembeütő az intézmény hasztalan, olykor kártékony létezése. Mégis azt látjuk, hogy az intézmény maga ellenáll bizonyos erővel, sőt hirtelen kidöntése alkalmával erők szabadulnak fel, melyek robbanás-szerű pusztítást okoznak maguk körül. Látjuk a forradalmaknál, hogy bár átalakult külső körülmények, átalakult organizmusok szerepelnek, az elavult intézmények gyors, rohamos kitörlése mindig oly pusztulással jár, mely jóval felülhaladja az elrombolt avult intézmények romjainak helyét. Ilyenkor erők, az intézményben felhalmozott potenciális erők válnak aktuálisokká s ezek állanak ellen a támadóknak, ezek robbantanak, midőn maga az intézmény rombadól.

Nem egy ember, nem is egy társadalom munkálkodik egy intézmény felállításán. Ember ezrek és társadalmak sora fordítja erejét, fekteti erejét egy intézménybe. Igen sokszor korszakok egész munkássága egy intézményben raktározatik el. Természetes tehát, hogy ez a rengeteg energia, ez az óriási munkaképesség nem semmisül meg; sőt még csak nem is csökken az intézmény életbelépésénél, miután a következő korszakok társadalmi újabb erővel segíti elő az intézmény működését; úgy, hogy a mikor egy új korszak meg is vonja az újabb energia-nyújtást, magában az intézményben már oly hatalmas erő halmozódott fel, mely képessé teszi azt nemcsak a fentmaradásra, de az ellenállásra az újító támadása ellen; sőt, mint már említettük a rombolásra is. Ezt az erőt neveztük az intézmények potenciális erejének s ez a harmadik tényező, mely a társadalmi erők hatását megszünteti.

Miután a két első erőnek az egyes organizmusok, valamint a külső erőknél hatásával és e hatást befolyásoló körülményekkel a fentebbiekben részletesebben foglalkoztunk s így ugyanazokról a körülményekről lévén szó, ismétlésekbe nincs miért bocsátkoznunk, most csak a harmadik componens erővel, az intézmények potenciális erejével akarunk foglalkozni, hogy hatását a modern gondolkodásra összeegyeztessük a többi tényezőkével.

**Az intézmények
potenciális ereje** Az egyes individuális diszpozíciók tárgyalásánál, mint pszichológiánk egyik legfontosabb alapjelenésével találkoztunk az öröklött diszpozíciókkal. Ott láttuk, hogy e diszpozíciókban voltaképpen az elődök munkája rejlik potenciális energia alakjában.

A mit az egyén lelkében felleltünk, ugyanazt némi módosulással feltaláljuk az intézmények szellemében is. Az intézmények potenciális ereje az egyén öröklött diszpozícióinak sokszorosával hasonlítható össze, miután egyes ősök helyett egész társadalmak és egész korszakok munkásságának letéteményessé. A mit tehát az egyén öröklött diszpozíciói a modern gondolkodás hátrányára kifejtethetnek, annak sokszorosát fejt ki az intézmények potenciális ereje. De a míg az öröklött diszpozíciók hajlamosíthatnak és a modern gondolkodás feltételezte átalakulásokra, a potenciális erő mint a megállapodott múltnak letéteményese mindig ellene működik a jövő átalakulásának, sőt akadályozza magát az intézményt is az átalakulásban.

Ugyanis a természetes átalakulás a külső átalakuló erők befolyása természetszerűleg hat az intézményekre is ép úgy mint az organizmusokra. Azonban az intézmények talán még lassabban alakulnak át, illetőleg módosulnak, mint az organizmusok. Jóval előbb változik meg az egyesek gondolkodásvilága, tehát pszichológiája, csak azután veszi lassan kezdet az intézmények átalakulása is.

Ez az egyenetlenség érdekes fokozatot mutat az egész emberiség átalakulásának folyamatában. A külső természeti erőknek átalakulása már egy bizonyos fokot elért, midőn az individuum azt érzékeli és módosul hozzá és az individuális átalakulásnak is el kell érni egy kvantumot, hogy a társadalmi erők is átalakulni kezdjenek. Ez az egyenetlenség az oka annak, hogy ha a modern gondolkodás már megfelel az átalakult külső erőknek és az átalakult individuális szervezeteknek még mindig szembe találja magát a társadalmi erőkkel, a konzervatívus intézményekkel és ez intézmények potenciális erejével.

A modern filozófia**hatása a tényező
számbavételével**

Látható tehát, hogy az a tényező, melyet társadalmi erők elnevezése alatt, mint a modern gondolkodás harmadik akadályát említettünk: a legerősebb és legtovább tartó akadálnak minősíthető. Hatásában ugyanis egyezik az individualis diszpozíciók, valamint a külső körülmenyek ható erejét — mint a melyek a társadalmakat alakítják — s ezen kívül még számításba jön az intézmények potenciális ereje, mely nemcsak megnehezíti, de lényegesen késlelteti is a modern filozófia haladását.

A modern filozófia**hatásának teljes
képlete**

Ha tehát az utóbbi erőt P-vel jelöljük, ez utóbbi tényezőt is képletünkbe (7. egyenlet) helyettesítjük s ezzel képletesen kifejezzük a modern filozófiának ható erejét úgy az egyes individuumokra, mint az eme individuumok által alkotott társadalomra. Tehát a modern filozófiának a valóságban megnyilatkozó ható erejét így fejezzük ki:

$$H_1 = \frac{1}{(M_{sz} M_m)^2 (N_{sz} N_m) K. P. . . . 8}$$

Összegzés. Általános**áttekintés és végső
következtetések**

Midőn pedig most ezt a képletet is a reális életben való szereplése alkalmával tekintjük egyszersmind a modern filozófia útját annak egész terjedelmében minden akadályával, minden fordulójával, minden meredekségével együtt láthatjuk, a mint a filozófus lelkéből útra szállva meghódítja egyesek lelkét, hogy aztán a korszakok társadalmát is magáévá tegye s annak új eszméket adjon, új intézményeket teremtsen.

Hosszú és bonyolult ez a pályafutás. Fel kell keresni a gondolkodásnak azokat, kiknek szellemi diszpozíciói és külső körülményei legközelebb állanak a filozófuséhoz, fel kell keresni azokat is, kiknek akár organikus hiányok folytán, akár külső erre kedvezőtlen körülményeik miatt lelkük nem alkalmas a modern filozófiára. És hatni kell e lelkekre többször intenzívan, hosszú időn keresztül. Új asszociációs pályákat kell járhatókká tenni a gyakorlat által, új elemi alkotó tényezőket kell az öntudatba kapcsolni az új ingerek erős és gyakori hatásával. E mellett várnia kell, míg a külső körülmények lassabban vagy gyorsabban kellő mértékben átalakulnak s ez átalakulással az egyéni organizmus is alkalmasabbá tétetik filozófiánkra. Lassankint elhalványodnak az öröklött diszpozíciók ellenható hatásai vagy módosulnak az új viszonyok által teremtett szükségletekhez s ez idő elérkeztevel kifejtetheti egész hatását a modern eszme is. Addig módosulnia kell, alkalmazkodni a külső, viszonyokhoz

és egyéni természetekhez. Egyszerűsíteni kell okadatolásait, általánosítani következtetéseit, a szerint, a mint kevesebb elemi alkotórésszel dolgozó lelkekre hat, változtatni kell módszereit és olykor logikáját is, mihelyt oly lelkeket akar meghódítani, melyekben meg nem változtatható tényezők emelnek akadályokat a modern filozófia elé.

Így évek, emberöltők forgása alatt megérnek a külső viszonyok s az organizmusok világszerte a modern gondolkodásra. Azok, kik a filozófia első hirdetői voltak legtöbbször meg nem értve vagy félreértve szállanak sírba, hogy késő unokáik élvezhessék tanaiknak áldásos hatását. Azonban még, ha el is érkezik az individuális organizmus átalakulása arra az állomásra, melyen az átalakult külső viszonyok módosító új ingereit átérezve szükségszerűnek ismeri el a modern gondolkodást; még ha a modern filozófia több-kevesebb változattal végre a korszak általános filozófiájává is lehetne: utolsó védbástyái gyanánt az eltűnt korszaknak ellenébe állanak a társadalmi törvények, szokások, intézmények s a társadalmi erők közt működő intézmények potentialis ereje. És míg az új, átalakult külső viszonyok révén és átalakult organizmusokból létrejövő társadalom nem tud elegendő erőt, az együttes gondolkodásnak megfelelő nagy erejét harcra vinni eme ellentétes erő ellen; míg a múltnak elavult s gyakran a jelennel ellentétes és a jövőre káros szelleme kísérteni jár; míg ellentét áll fenn a filozófia és a való, létező viszonyok, az eszme és a realitás között: mindig lesznek lelkek, kiket ez az ellentét zavarba ejt, disszonanciába hoz önmagukkal, az étellel és a filozófiával; lesznek mindig skeptikusok és fatalisták, álskeptikusok és álfatalisták s az eszme végleges diadala újabb akadályra talál.

Valóban a modern filozófia haladása igen lassú és igen sok akadálylyal járó folyamat! Attól a perctől, melyben a bölcs és látnok lelkében az új tan megszületik, hogy az emberiség létért való küzdelmét megkönnyítse, addig a korig, melyben ezek az eszmék valóban az emberiség vezérlő és irányító eszméivé válnak, évtizedek és emberöltők telnek el. De ez természetes is. Az emberiség gondolkodása úgy alakul, mint az emberiség története; az emberiség története pedig nem egyéb, mint a természet megnyilvánulása, a természet erőinek, a természet törvényeinek minden szerves és szervetlen testre érvényes hatása szerint. És a természet nem ismer rohamos átalakulásokat, a természet átalakulása lassú, de folytonos, alig észrevehető egyes perceiben, de hatalmas egyes állomásaiban: mint

a milyen a haladása az időnek, az észrevétlenül, de folyton tovahaladó óramutatónak. Forradalmak nem teremtenek természeti átalakulásokat, mert a természet a maga haladásában nem ismeri az erőszakos ugrásokat; de előkészítik e forradalmak az új talajt, melyen az átalakulás a maga lassú menetében, a maga törvényei szerint végre mehet.

Ne várjuk tehát mi sem forradalmaktól az emberiség gondolkodásának átalakulását, a modern eszmék diadalát. Talán egyes pillanatokban úgysis tűnhetik fel, mintha valóban új átalakulást teremthetnénk vele, de ez csak a rövid életű és rövidlátó ember csalódása. Nem, mi forradalmakkal új átalakulásokat, új kort, új társadalmat nem teremthetünk, a forradalmaknál felszabaduló ellentétes erők exploziószerűleg törnek elő s csak rombolnak, de nem teremthetnek, csak új talajt szántanak a már egy termést kiadott föld tallója helyett, annak szűzi mélyéből, hogy ezen a feldúlt és épp ezért felszántott talajon a természet a maga lassú átalakulásával teremtsen az új társadalmat, az új kort, az új átalakulásokat.

Ezért nem szabad reményünket veszíteni a hosszú és olykor alig látható haladás mellett. Nem szabad csüggednünk vagy elpártolnunk a modern eszmék mellől, ha olykor elérhetetlen távolba is látszik az az eredmény, melyet ezek az eszmék számunkra biztosítanak.

Ezek az eszmék olyanok, mint a világítótorony fénye, mely mélyen, messze bevilágít az éjszakába, a viharos, hullámzó tengerre. Hosszú-hosszú idő telik el, míg az emberiség küzdő hajója az ezer tornyosuló hullám között elérheti a helyet, melyet e sugár egy könnyű lebegéssel kijelöl. Reszket a fény a tájtétköz hullámok tetején; az éj oly sötét s oly messze-messze csillámlik a láng: de a sugárnyalábtól jobbra-balra örvények, zátonyok rejlenek és jaj a hajónak, ha elhagyja a fénysugár irányát!

Péterfi Tibor.

SZEMLE:

Tanulságok az állati társadalmak történelméből.

Metschnikoff Éliás, a párisi Pasteur-intézet tanára nem eredménytelenül nyúl hozzá az állati társadalmak kérdéséhez,* mint annyi elődje, hanem sikerült azok tanulmányozásából azt a tételt levonnia, hogy mennél magasabbrendű egyénekből áll valamely társadalom, annál tökéletesebben őrizik meg az egyesek egyéniségüket. Metschnikoff ebből azt a következtetést vonja, hogy azok a szociológiai elméletek a legjobbak, a melyek az egyéniségnek elegendő tért hagynak.

Az állati és növényi élet határán álló myxomycéták egyesülései az alkotó elemek egyéniségének teljes feláldozásával járnak. Az egyesülés maga egy magasabbrendű egyénné válik.

Az alsóbbrendű állatok közt már sohasem tapasztaljuk az egyéniségnek ily mérvű feláldozását az egész javára. Bőven találunk azonban példát arra, hogy az egyéniség többé-kevésbé elmosódik. A polypok államai is akként jönnek létre, hogy az egyének egyoldalú fejlődésnek indulnak, csak egy-egy szervüket fejlesztik ki az államban, a mely azután az egész kolóniának megfelelő szervévé lesz.

Minél komplikáltabbá válik az állati organizmus, annál inkább differenciálódnak az egyéni sajátságok. Ha keletkeznek is belőlük gyarmatok, azok egyénei nem egyesülnek szervesen. Ezt a stádiumot leljük fel a rovarok egyesületeiben. A különálló egyéniségek azonban itt is teljesen háttérbe szorulnak és még morfológiailag is az állam céljaihoz képest különbözőkké alakulnak.

A hangyák államaiban ugyanis azt tapasztaljuk, hogy a munkások fejlett agyvelővel rendelkeznek és nagy ügyességet tanúsítanak, azonban a nemi reprodukcióra teljesen alkalmatlanokká válnak. A hasonlóképpen terméketlen katonáknak fogó szerveik igen fejlettek, míg a nemileg érett hímek és nőstények fajfentartó gépekké alakulnak. A méheknél is a dolgozók fejlett agyvelejűek, de nemi szerveik elsatnyultak, míg a királyné

* *Zur Geschichte tierischer Gesellschaften*, az Ostwald-féle *Annalen der Naturphilosophie* f. é. 3. füzetében.

tojásrakó géppé válik. Hasonlót látunk a termitáknál, jóllehet a rovaroknak egészen más csoportjához tartoznak, mint a hangyák és a méhek.

Vagyis az állati társadalmaknak ez a rövid történelme is azt az általános szabályt tünteti fel, hogy az egyéniség többé-kevésbé alárendelődik az egésznek. De látjuk egyúttal azt is, hogy az egyéniségnek ez a feláldozása az egyének fejlettségének emelkedésével csökken.

A gerinceseknél a társas élet nagyon csekély fejlettségű. Csakis az embernél találunk rendezett társadalmakat. Morfológiailag tekintve az emberi társadalmakat, itt már nem tapasztaljuk, hogy a társulás egyes szerveknek visszafejlődésével volna kapcsolatos. Metschnikoff mindennemű félreértés kizárása céljából kimutatja, hogy az emberi társadalmakban mutatkózó cölibátus és szexuális absztinencia nem rokonjelenség a hangya- és méh-társadalmaknak a nemi életre alkalmatlan osztályaival és határozottan visszautasítja azt a többször felállított tételt is, hogy az erős szellemi munka a nemi életre akadályozó hatással van.

Ebből a szempontból Metschnikoff nagyon érthetőnek találja, hogy újabb időkben éles hangok emelkednek azok ellen, a kik az emberi társadalmakat valóságos csordákká akarják átalakítani, a melyekben az egyéni kezdeményezés, meg az egyéniség lehetőleg háttérbe szorulnának. Metschnikoff itt Spencer és Nietzsche antiszociálisztikus kritikájára gondol.

Maga a felállított tétel a szociológiai szempontból kiválóan érdekes. Azt hisszük, hogy az említett biológiai vázlatot könnyű volna egy az emberi társadalom fejlődésére is kiterjeszkedő vázlattal kiegészíteni, a mely megerősítené, hogy az emberi társadalom fejlődési iránya az egyéniség minél gazdagabb és pompásabb kibontakozása felé visz. Hálás feladat volna ezt az érdekes tételt beható szociológiai vizsgálat alá venni.

A mi pedig azt a megjegyzést illeti, hogy a szocializmus az egyéni kezdeményezés megölője, elégséges Szabó Ervinnek a szocializmusról e folyóirat hasábjain megjelent szép fejtegetéseire utalni. A midőn Szabó kimutatja, hogy a szocializmus, a mely felé az emberiség szemlátomást halad, az egyéni érvényesülés végtelen és határtalan kifejlődését fogja magával hozni, ezzel egyszersmind Metschnikoff teóriájának is javára eső súlyos érvet szolgáltat.

S—ó.

Mauthner nyelvkritikája.

Kétségtelen, hogy Fritz Mauthner műve: *Beiträge zu einer Kritik der Sprache* (3 kötet) a legkiválóbb az utóbbi időben megjelent nyelvkritikai és nyelvfilozófiai művek között. Az a becsületos igazságszeretet és megismerési vágy, a mely oly közvetlenül nyilatkozik meg a munka minden sorában, nem egy helyen támasztott világosságot, a hol előbb mély sötétség uralkodott. A sok pozitív eredmény mellett, a melylyel Mauthner a nyelv filozófiáját és kritikáját gazdagította, fejlesztette, az ő művében a termékeny és zseniális gondolatok egész sorát találjuk. Gondolatait a legnagyobb skepsissel, vagy talán mondhatjuk ismeretelméleti szigorral teszi kritika tárgyává és állításait nem mulasztja el elegendő és nyomós érvekkel támogatni. Mauthner művének nagy terjedelmét és tömörségét tekintve, ezen ismertetés, melyet ily szűk keretben hozunk, nem szolgálhat egyébre,

mint arra, hogy a „nyelvkritiká”-ról vázlatos képet adjon és az olvasó figyelmét és érdeklődését iránta felkeltse.

Mauthner „ész” helyett „nyelv”-et mond. Szerinte nincs tiszta ész. Nincsenek velünk született eszmék, nincsenek állandó fogalmak. Csak lett szavak vannak és szavaink a levésről, keletkezésről szintén csak szavak. Ismereteink szerzésére és gyarapítására nincs más mód, mint az érzéki tapasztalás. Érzékeink, a melyek által azt a kevés ismeretet szerezzük, a melylyel bírunk, csak „véletlen érzékek” (Zufallssinne), a melyek egyáltalában nem szolgálhatnak objektív világmegismerésre. Ezek úgy fejlődtek ki, a mint azt életünk érdekei megkívánták. A világ végtelenül gazdag tartalmából ki-kimerítünk annyit, a mennyit nyomorult pár érzékszervünk elbír és ezt hozzátoldjuk régi nyelvkészletünkhöz. A fogalmak és szavak alapját nem egyenlőség, hanem csak hasonlóság képezi.

Mauthner azt mondja, hogy a külvilág dolgai dolgok, mert a mi beszédünk a substantiva alakjába kénytelen őket szorítani. Tulajdonságaik adjektívák. Vonatkozásaik pedig úgy igazodnak, a mint a mi benyomásaink magunkra vonatkoztatjuk, ugyanis a verbum alakjában. A mi világunk, nyelvünk grammatikája. A mi világnézetünk a mi szókincsünk, a mi szókincsünk pedig a mi emlékezetünk. A világ, érzékeink által létrejött kép. A beszéd pedig képe ezen képnek.

Mauthner elveti azt a nézetet a nyelv lényegéről, a melyet előtte annyi filológus vallott; azt, hogy a nyelv önálló szellemi képződmény, a mely az ő speciális törvényei szerint él és fejlődik. A világtörténeti események, a melyek a lehető legkülönbözőbb tényezők következményei, hozzák létre egyszersmind a beszéd átalakulásait és változásait. A beszéd összes átváltozásai természetes szükségszerűségeken alapulnak, de nem találhatunk bennük törvényszerűségeket. Beszéd-evolúció nincs.

Mauthner nem csak dedukció alapján állítja ezeket, hanem szinte kifogyhatatlan, az induktív úton való érvelésben, a midőn ugyanis kiterjeszkedik a filológia minden ágára. Ő a mai beszéd történeti magyarázatát és levezetését képtelenségnek mondja. Úgyszintén kizártnak tartja annak a lehetőségét, hogy a nyelvek rangsorozatát, az ő morfológiai konstrukciójukat tekintve, megállapíthassuk. Mert mi nem tudjuk, hogy például a kínai nyelv azon állapotot jelenti-e, a mely felé a mai beszéd halad, vagy pedig azt, a melyen már keresztül ment.

A beszéd grammatikai kategóriái akármilyenek legyenek is, egyenlő értékűek (nincsen értékük) a megismerés szempontjából. Beszéd-evolúcióról már ezért sem lehet szó. És ettől eltekintve, ki győzhet meg minket a folytonos haladás, a tökéletesbülés igazságáról? Mauthner, Adhémar *Revolutions de la mer* című munkáját tartván szem előtt, annak a lehetőségét hangoztatja, hogy népek és nyelvek, 21,000 esztendőnként periodikusan visszatérő jégkorszakok által elpusztíttatnak, összekevertetnek. Ilyen esetben nem beszélhetünk haladásról, hanem csak folytonosan visszatérő és megújuló össze-visszaságról.

Mauthner elmékedésének és vizsgálódásának tárgyává teszi a nyelv keletkezését is. Kutatja az állati beszédet, a gyermeki beszédet és azon átváltozásokat, a melyeket a felnőtt emberek beszédén észlelhetünk. A beszéd, szerinte a fájdalom, az öröm és a csodálkozás reflex-hangjaiból (azon hangokból, melyeket ezen érzetek kivállottak) keletkezhetett. (Hogy hang-

utánzás által keletkezett a nyelv, azt bizonyosnak tartja.) Ezen hangok azonban még nem nevezhetők beszédnek. *Csak a szándékos utánzás által lettek azokká, a melynek célja közlés, megértetés.* Valószínű, hogy az ilyen utánzás nem csak reflex-hangokra szorítkozott, hanem a természetben előforduló egyéb hangokra is kiterjedt. De még ezen célzatos utánzásból sem keletkezhetett volna beszéd akkor, ha a reflex-hang utánzása hű, azaz tagozatlan lett volna. Mert a beszéd mindig artikulált. A szó sohasem utánzása valamely dolognak, hanem csak annak jele. A hangutánzó szók is (onomatopotia) alapjában véve, csak konvencionális hasonlóságot mutatnak az utánzásuk tárgyát képező hangokkal. Tehát itt nem szólhatunk valódi hangutánzásról, mert a hangutánzó szók is csak jelek, szimbólumok vagy Mauthner szavával kifejezve: metaforák.

A beszéd átka az, hogy új tapasztalásainknak és megismeréseinknek csak régi jelek, régi szavak segítségével adhatunk kifejezést és hogy a beszéd csak emlékezés, hogy sohasem mondhat nekünk újat, sőt a régít sem őrzi meg számunkra. Mauthner szerint a beszéd metaforákból, metaforikus hangutánzásokból keletkezett. Ezek által változik és növekszik tovább most is. Bizonyos hangok ugyanis egyes átélt eseményekre vagy hangulatokra emlékeztethetnek bennünket. A beszéd csak érzéki benyomásokat idézhet fel emlékezetünkben és ebben (képesség és finomodás által) folyton tökéletesbedhetik is, de a valóságról sohasem adhat nekünk felvilágosítást. Az emlékezés idővel (pl. az írásjelek tökéletesbülése által) hűségében és pontosságában nyerhet, de az egyszer és mindenkorra bizonyos marad, hogy a beszéd csak emlékezés. Mauthner felveti azt a kérdést is, hogy miképpen keletkezett az emlékezet? Erre azonban nem talál feleletet. Ezt szerinte csak akkor fogjuk megtudni, ha majd valaki jobban fogja feltenni e kérdést.

Az a körülmény, hogy Mauthner a beszéddel harczol a beszéd ellen, ellentmondást zár magába. De ez csak látszólagos, mert a mint Gustav Landauer elmésen megjegyzi: „a fogalmi beszédnek épen az a feladata, hogy azzal foglalkozzon, a mi nincs és hogy tagadja azt, a mit eddig hittünk”.

Mennyivel értékesebb volna a beszéd, (a megismerés szempontjából) ha pusztán terminológia volna. Mert a beszéd értékét csak a beszéd-formák (grammatika) szállítják le, a melyek tulajdonképen nem is felelnek meg a valóságnak. Mauthner csak a grammatika és a logika terminológiáját tette kritika tárgyává. (Nagyobb munkát már úgysem igen végezhetett volna.) A többi tudományzakok terminológiáját kritika alá vetni, az egyes szak tudósoknak lesz a feladata.

Mauthner sötét skepsisén, az optimizmus egy magányos fénysugara törik át, ott, a hol a nyelvről, mint eszkről beszél. Ő erősen bizik abban, hogy eljön az az idő, midőn a mai beszéd jeleit sokkal tökéletesebb jelek fogják majd helyettesíteni. Egy helyen azt mondja, hogy majd valamikor az ember képes lesz a természetben előforduló változásokat (természet- és szellem-tudományok) a differenciál-számítás segítségével formulálni. Hogy a beszéd életében előfordulnak ilyen változások, arra példa a kémiai műnyelv (formulák). Mauthner szerint a szám megtisztítja a beszédet a legdurvább emberiségektől, a mennyiben annyira elüt a beszéd képeitől, annyira nem metaforikus, hogy szinte érzékeink fölé emel bennünket.

Ezek röviden azon legfontosabb eredmények, illetve nézetek, a melyekhez Mauthner az ő elmélkedései és vizsgálódásai által jutott. Pusztán ezek alapján azért még nem ismerheti fel senkisé az ő művének a jelentőségét, ez csak úgy lehetséges, ha azt magát olvassuk.

Enyvvári Jenő.

Dicshimnusz a csalódásra.

Így nevezhetjük dr. Georg Adler *Die Bedeutung der Illusionen für Politik und soziales Leben* című füzetét.* Mindjárt hozzá kell azonban tennünk, hogy a dicshimnusznak nagyon sok igaz szaka van és bár a szerző munkáját ismételtlen vázlatként jelöli meg, állításait több helyütt igen elfogadható érvekkel és példákkal bizonyítja.

Kiindulási pontja — melyre az utolsó fejezetben tüzetesebben visszatér — az, hogy az ember értelmi világának, cselekvései indítékának a felismert igazságok mellett az illúzióknak igen nagy mennyisége szükséges, nélkülözhetetlen kiegészítő részét képezi. Az ember a világ szemléleténél és czélszerű cselekvése meghatározásánál egy egységes, mindent magában foglaló világképet kíván látni; de miután ismeretesközei csak részletekre nézve tájékoztatják, az így hiányosan maradt világképet kombinációkkal, illúziókkal egészíti, tölti ki, melyeknek megalkotásánál természetesen már saját egyéni izlése, kívánságai játszsák a legnagyobb szerepet.

A legelterjedtebb, de egyszersmind az emberiség szellemi haladásához legnélkülözhetlenebb illúzió az egyes egyén saját jelentőségének túlbecsülése. Ha az emberek mindnyájan tisztában lennének azzal, hogy tevékenységük mily kevés jelentőséggel bír csak legközelebbi környezetükben is és az egész emberiség létepezódja mennyire elvész a világegyetemben — akkor legsalsóbbrendű érzéki élvezeteken kívül egyébre nem törekednének és a szellemi élet megszűnnék.

Csakis az illúziók képesek az emberek nagyobb tömegét egyéni önzésük és restségük legyőzésére és erőiknek egy bizonyos irányú tevékenységben való egyesítésére bírni. Azokért a lassú átalakulásokért, melyek az emberi társaság fejlődését jelzik, ugyan kevés ember vetné latba, kockáztatná, áldozná fel addigi helyzetének minden előnyét. De az emberek nagy tömegében elterjed és uralkodó gondolattá válik egy illúzió, hogy bizonyos irányban egy nagy, hirtelen változás idézhető elő, mely mindenféle kívánságok teljes kielégítését fogja jelenteni. Az áramlat oly hatalmas lesz, hogy végre komoly kísérletek történnek az illúzióval összefüggő elveknek az életben való keresztülvitelére. Ez pedig csak azoknak a fennálló viszonyokhoz, a lehetőséghez való alkalmazása mellett történhetik. Az emberek látják, hogy eszményükért folytatott győzelmes küzdelmük, ha talán javított is valamit helyzetükön, de bizony nem hozta el a teljes boldogság korszakát. Eloszik az illúzió és helyette — új támad, mely szintén elérhetetlen czélokat varázsol az emberek elé, de szintén tovább csalogatja őket a lassú haladás útján. Az illúzió ezen szerepének megvilágítására Adler több példát hoz fel a történelemből (Amerika felfedezése, Bismarck gyarmatpolitikája, az ír földbirtokpolitika). Legtüzetesebben a szociáldemokráciával foglalkozik, melynek összes Marx- és Lassalle-féle jelszavait az illúziók területére utasítja és egyedüli eredményüknek a munkásosztály közös érde-

Jena, Gustav Fischer.

keiért erőteljesen megindult mozgalmát és az osztály helyzetének ezáltal elért javulását tekinti.

Hogy Adler gondolatát nem tartja egészen újnak, ezt már sok idézete által is beismeri. Könyvének célja az illúziók hatását egész teljességében kidomborítani. Persze kérdés marad, hogy szerző e mellett nem esett-e maga is egy illúzióba; az illúziók hatásának a való és lehető meggondolásának rovására, túlbecslésébe. Igen sok nagy társadalmi mozgalom vezető eszméjét szorosan körülhatárolt, teljesen a megvalósítható körében maradó kívánságok képezték. A mi az egyes ember vagy embercsoport jelentőségének értékelését illeti, ez első sorban attól függ, hogy minő mértéket alkalmazunk reá. A világegyetemre nézve ily mértékünk nincs is; csak a bölcsészek tanítanak arra, hogy a nagy Kozmoszban a legóriásibb részjelenség is elenyésző, de a legkisebb is szükséges, általános és örök kihatású.

Dr. Farkas Geiza.

A MUNKÁSMOZGALOM AZ ELMÚLT HARMADÉVBEN.*

Szociálista mozgalom.

A MAGYARORSZÁGI munkásság ismét kivételes állapot alá jutott, melyet leginkább a szerb és román vidékek proletariátusának hatalmas és hirtelen szervezkedésével egybefüggő zavargások idéztek elő. Nemzetiségi vidékeken a gyűjtési tilalmat a legszigorúbban alkalmazzák, egyesületek alakítása lehetetlen, a gyülekezési jog miniszteri rendelettel tisztán a végrehajtó közegek kénye-kedvére van bízva. A munkáslapok a legerősebb cenzúra alatt szenvednek, a szigorú sajtóbírói ítéletek pedig, melyek a szabadságbüntetések mellett nagy pénzbüntetéseket rónak a szociálista lapokra, azoknak hamaros tönkremenetelét eredményezhetik. Több száz munkás ellen van büntető eljárás folyamatba téve, fölötté sokan szenvednek máris szabadságvesztést vizsgálati fogság elnevezés alatt, száz és száz családot juttatott tönkre a tolonczkocsi.

A magyar társadalom pedig minderről nem vehetett tudomást, mert

csupán a még kevésbé elterjedt munkássajtó írta meg ezen — a részletekben valóban igen szomorú — eseményeket, sőt még az utóbbi sem a kellő szorgalommal és pontossággal. De még azért sem juthatott a nagy nyilvánosság elé kellően ezen kivételes állapot, mert a munkásság majdnem egészen a passzív rezisztenciánál maradt. Csupán két hatalmas tiltakozását láttuk a proletariátusnak. Az egyik az volt, midőn február hó 14-ik napján százötvennél több tiltakozó gyűlést jelentett be, melynek azonban több mint felét — a legfurább indokolással — nem vették tudomásul. A másik, a köznyelven „nemzetközinek” nevezett *magyarországi szociáldemokrata párt kongresszusa* volt.

Tizenegyedik pártgyűlésének tanácskozásait április hó 3-ik napján kezdette meg 665 küldött jelenlétében. Már a küldöttek számának növekedése a pártmozgalom haladásáról tesz tanúságot, mert két év előtt csupán 234, tavaly 349 küldött volt. De a haladást mutatja még — a szak-

* E közleménnyél régi óhajunk teljesedik. Már a múlt évben akartunk számos külföldi folyóirat mintájára ily időszakos visszpillantást a nemzetközi munkásmozgalomra meghonosítani, de ez különböző okokból nem volt lehetséges. A jelen közlemény az 1904. év első harmadáról számol be; hasonló tartalmú és terjedelmű közlemények időhöz nem kötöttek követni fogják.

szervezetek megerősülésén kívül, melylyel alább foglalkozunk — a pénztári bevételek emelkedése is. A két év előtti összebevétel kerek számban 43,000, a tavalyi 66,000, az idei pedig 134,000 korona volt. Érdekes emelkedést mutat még a kongresszusokon képviselt községek száma; két év előtt csupán 86, tavaly 165, ez évben pedig 277 községből jött küldött.

A kongresszusi teendők fontossága különben messze mögötte maradt a tavalyinak, a midőn új pártszervezeti szabályokat és új pártprogramot tárgyaltak. Az idei kongresszus elhatározta a központi pártlapnak, a *Népszavá*-nak közeli jövőben napilappá tételét, a gyülekezési és egyesülési jog letiprásának bármily eszközzel való visszaverését, végül utasította az újonnan megválasztott pártvezetőséget, hogy agrárszocialista és községi programot dolgozzon ki. A kongresszusnak kellemetlen incidense volt, a midőn a pártvezetőség választásánál a beadott 487 szavazat közül 86-ot megsemmisítettek. — A külföldi pártok közül az osztrák szocialdemokrata munkáspárt képviseltette magát.

Szomorú eseményt kell végül följegyeznünk; április hó 25-én Élesden 31 román földművest terített le a csendőr-golyó. Az áldozatok közül többen a biharmegyei szocialista mozgalom vezetői voltak. A nagyváradi munkások egy napig tartó *általános* sztrájkjal tüntettek az elcsettek emlékének.

A KÜLFÖLDÖN a forradalmiak és revizionisták harcza áll még mindig előtérben és oly országokban, a hol az egység fönnáll, sok jó erőt erre pazarolnak. Az új év beköszöntése előtt radikálisan oldottak meg e kérdést *Bulgáriában*, a hol is a még ifjú párt ezen két frakciója szétválva, két párttá különült. A bolgár radiká-

lisokat leginkább a revizionistáknak polgári pártokkal való kompromisszumai keserítették.

Az- alábbiakban egyes országok szerint találjuk a fontosabb eseményeket.

Franciaországból régen várt elhatározás bekövetkeztét jegyezhetjük föl: Millerand kizáratását. Ennek közvetlen oka az volt, hogy ő Hubbard leszerelési indítványát nem fogadva el, Delcassének bizalmat szavazott s ezen tétével az összes Jaurés-ista képviselőkkel ellentétbe került. A február havában lefolyt saint-etienne-i kongresszuson szóba sem került ezen ügy, mert Millerand nem apellált kizáratása miatt. Ez különben fölötte megfontolt cselekedet volt, mert folyvást nagyobbodik az ellenszenv személye iránt; különösen azóta, hogy egy interpellációval a kormányt támadta. Ekkor már nyíltan megírták a szocialista lapok — közöttük a *Vorwärts* is — hogy kormánybuktatási szándékával a saját miniszterségét akarja előre tolni. Legújában azon alkalomból, hogy Párisban díszgyűlést rendeztetett magának — kifütyülték, sőt csak a nagyszámú rendőség védte meg erősebb inzultusoktól. — Kizáratását nagy hírlapi polémia követte. Úgy hisszük, hogy a francia forradalmi szocialisták lapja, a *Socialiste*, oldotta meg leghelyesebben e kérdést, a midőn kifejtette, hogy Millerand csupán bűnbak s hogy Jaurés és társainak követni kell őt. A szocialista lapok közül egyedül a reformista *Petite République*, melynek szerkesztőségéből azonban Jaurés kilépett, védte őt. Ez azonban nem sokat jelent, mert ez a lap oly cikkeket közölt például a japán-orosz háborúról, hogy az orosz kormány hivatalos lapja a *Nowoje Wremja* első helyen nagy dicséretet közepette szórul-szóra lenyomatta.

A reformisták (Parti socialiste francais) saint-etienne-i kongresszusának munkálkodása föltűnően sovány volt. Hosszas vita után csak a szervezeti szabályok megváltoztatását határozták el, mely különösen a párt taktika egységes irányítását és a párttagok fegyelmeztségét célozza.

Január 10-én Parisban kongresszust tartottak a szocialista községtanácsosok, melyen 615 község képviseltette magát. A kongresszuson — melyen 75 szocialista polgármester is jelen volt — minimális programot dolgoztak ki.

A franciaországi pártkonstelláció nem mondható, csak a közeli jövőt tekintve is, véglegesnek; a forradalmi szocialisták pártja (Parti socialiste de France) még erősbödni fog, ha tekintetbe vesszük a legutóbbi eseményeket. Jelenleg az egyes önálló föderációkon kívül külön pártot csupán az allemaneisták (Parti ouvrier socialiste révolutionnaire) alkotnak.

A belga szocialdemokrata párt húsvétkor tartotta kongresszusát Brüsszelben; minthogy választás előtt állnak, az ezen követendő taktika uralta a tárgyalásokat. A kongresszus Vandervele javaslatát fogadta el, mely szerint a kötelező népoktatás, a hadügyi terhek kevesebbítése s az általános választói jog érdekében ezen választásoknál a liberálisokkal fognak együtt szavazni.

A múlt évi *községi választások* pontos eredményét csak most bírjuk. E szerint 857 községben állítottak jelöltet (1895. évben csak 507 községben volt jelölt) és 368 községben összesen 1247 szocialista községi képviselőt választottak.

*

Olaszországban fontos események előzték meg a bolognai pártkon-

gresszust, mely április 9-én kezdte meg tanácskozásait. A reformisták vezére, Turati, híveivel együtt kiépett a milánói pártszervezetből úgy, hogy csak nagynehezen engedték a kongresszusra; támadták továbbá a reformistákat, mert nem kellő helyen és időben hívták egybe a proletariátus küldötteit.

A mint előrelátható volt, a kongresszus, mely majdnem kizárólag a forradalmiak és reformisták harcának szentelte idejét, súlyos csapást mért a reformista frakcióra a párt-egység föntartása mellett. Ferri indítványát fogadták ugyanis el, mely a leghatározottabban antiminiszterialista taktikát követel, kimondva, hogy az osztályharczsal összeférhetetlen a kormányok támogatása és az, hogy szocialista polgári kormányban helyet foglaljon; kimondották továbbá a kisebbség fegyelmezett alárendeltségét és a pártnak egységét. Az indítványokra külön-külön szavazva, Ferri indítványára 424, Bissolatiéra (revizionista) 315 és Labrioláéra (forradalmi) 204 küldött szavazott; Rigola közvetítő indítványára 377 szavazat esett. A kongresszus minden idejét ezen indítványok tárgyalására fordította, s ezenkívül — a program leg több pontját elejtve — hasznos munkát nem végzett. Az utolsó napon még gyorsan héttagú pártvezetőséget választottak, a melyben a forradalmiak vannak többségben. Az *Avanti* központi pártlap szerkesztője Ferri lett.

Olaszországban tehát jelenleg egységes a párt. De tisztára lehetetlen, hogy ez maradandó legyen és ha Ferri e szavakkal végezte nagy beszédét: »Mentsétek meg a pártot!« úgy hisszük helyesebb lett volna e fölszólítással: »Mentsétek meg a mozgalmat!« a két frakcióból külön pártot alkotni, mert a mostani „egység” olyan — monda eléggé találóan

Turati — mintha az oroszok és japánok ülnének egy táborban !

*

Angliában erősen küzdenek a Chamberlain védvámtervei ellen a munkáspártok és első sorban a *Social Democratic Federation*, mely nagy népgyűlést tartott ezen ügyben Londonban. Kiveszi részét ezen agitációból a *Labour Representation Committee* is, mely különben jelenleg a kebeléhez tartozó *Independent Labour Party* segítségével egységes szociáldemokrata munkáspártot akar alkotni.

*

A német mozgalomban a vörös év elteltét csendes munkálkodás követte; utóbbit csupán a Zschopau-Marienberg választókerület elvesztése zavarta meg, mely *Bosenow* szociáldemokrata képviselő halálával az antiszemita kezére jutott a március 25-iki pótválasztáskor. — A *Vorwärts* nemrég ünnepelte fennállásának 20-ik évfordulóját; jelenleg rajta kívül még 53 szociáldemokrata napilappal rendelkezik a német párt.

*

Az orosz forradalmárok ösmertes tevékenysége megkétszereződött most, hogy a cári hatalom keze a háború miatt némiképp kötve van. Számos önálló frakción kívül jelenleg három nagy párt működik: az *Oroszországi szociáldemokrata munkáspárt* (pártlapja a Genfben megjelenő *Iskra*), a *szociálista forradalmiak pártja* és az *Általános zsidó munkásszövetség*. Nemrég alakult meg az *Agrárszociálista párt*, mely a földművelőket szervezi. E pártok részéről a háború elleni agitáció a leghevesebben folyik; a legtöbb helyen hatalmas tüntetéseket rendeznek, azonkívül számos röpiratot adtak ki. Új pártlap is jelent meg *Chleb i Vola* (Munka és szabadság) címmel. — A diákok is mozgolódnak; jelenleg egy szervezet

megalkotását célozzák, hogy az agitáció egységesebb legyen.

*

Spanyolországban ismét napirenden vannak a munkáskínzások és pedig oly mértékben, hogy még azokat is megdöbbeníti, a kik emlékeznek a „mano negra» ügyre, vagy a xeres-i és montjuich-i tárgyalásokra. Most a sevilla-i hadbírósnak jutott e szerep, mely január havában ítélkezett az alcala de volle-i sztrájkolókon. Két munkást életfogytiglani, öt munkást hús, hetet pedig tíz évi kényszermunkára ítélte — mert sztrájkoltak. A vizsgálati fogságnak elnevezett idő alatt akként fogatosították a vizsgálatot, hogy az inkvizíció minden nemét alkalmazták a szerencsétlenségen. Hiteles forrásból jutott a külvilág tudtára, hogy órákon keresztül botozták, ujjait vagy egyéb testrészeiket szétzúzták, kitepték . . . A spanyol anarkista, szociálista és köztársasági lapokon kívül, különösen a párisi *Aurore* fejtett ki nagy akcióit, melynek eredménye az volt, hogy a proletariátus Spanyol-, Franciaország és Németalföld minden, nagyobb városában, azonkívül Londonban, Brüsszelben, Rómában és Bécsben hatalmas gyűléseken tiltakozott e kínzások és ítéletek ellen. Mindez azonban nem változtatta meg a spanyol kormány eljárását; azóta Bergillo José kadixi munkást 12 évi kényszermunkára ítelték el, mert az *El Productor*-ban a militarizmus ellen agitált. Hasonló ítélet érte Soler Franciscot, kire — szintén egy cikk miatt — 8 évi kényszermunkát rótt a hadbírósnak, egy másik munkást pedig antimilitarista plakát kiragasztása miatt hat évi kényszermunkával sújtottak.

A spanyol kormányok már körülbelül két évtized óta akarják ily és ehhez hasonló eszközökkel a munkásmozgalmat tönkretenni. A főntemlí-

tett eseményeken kívül nap-nap után veszünk hírt, véres összeütközésekről, forrongásokról s mindennek következménye az, hogy a spanyol munkások között az anarkisták túlsúlyban vannak a szocialisták fölött. A gazdasági harc Spanyolországban (mely különben az általános sztrájk házájának bátran mondható) a politikát teljesen háttérbe szorítja és csakis így lehetséges, hogy a szocialisták egy mandátumot sem nyerhettek eddig, bár a választói jog általános és titkos. Mindez a folyvást ismétlődő merényletek igaz okát is fölfedi előttünk s tekintve a viszonyokat, nem várható, hogy egyhamar változás állna be a spanyol mozgalomban.

*

Japánban egyre nagyobbodik a szocialista mozgalom, melynek éle most leginkább a háború ellen irányul. Ha tekintetbe vesszük, hogy a japáni szocialista mozgalom — kezdetleges kísérleteket figyelembe nem véve — alig egy évtizedes, úgy a mostani háború-ellenes akciójuk nemcsak merészségüket bizonyítja, hanem egyszersmind megerősülésükről is tanúskodik. A tokiói szocialisták több gyűlést tartottak ez ügyben s az elfogadott határozati javaslatok nyíltan a háború ellen foglaltak állást. A kormány, mint eddig is, most természetesen még erőszakosabban üldözi őket s a *Socialiste* című, havonta háromszor megjelenő lapjukat sokszor elkobozza, de ennek dacára a szervezkedés halad. A mozgalom élén Katayama munkás és Abe tanító áll.

RÖVID HÍREK. Február hó 2-án halt meg Rómában Antonio Labriola; elhunyt különösen az intellektuel szocialisták gyér táborára jelent nagy csapást.* — Louise Michel halálának

híre nem felel meg a valóságnak, de nagybetegen fekszik és ez gátolja fáradhatlan forradalmi tevékenységében. — Érzékeny pénzbírságra és 14 havi fogságra ítélték Ferrit az olasz tengerészlet kezelésének állítólagos megrágalmazása miatt. — Jaurès nagy napilapot indított *L'Humanité* czímen.

Szakszervezeti mozgalom.

A MAGYARORSZÁGI ez esztendei szakszervezeti mozgalomról akarván beszámolni, kell, hogy rövid pillantást vessünk a lefolyt évre, már azért is, mert fölötte fontos és örvendetes jelenséget tapasztalhatunk. A szakszervezeti szervezkedés domináló fontosságának belátása újban mindinkább tért hódít a magyarországi munkásság körében, melynek küzdelmében pedig a politikai mozgalom mindig háttérbe szorította eddigelé a gazdaságát. Ennek következménye volt az, hogy nálunk az ipari tőke emelkedésével nem tartott lépést a szakszervezetek erősbulése s így a szervezett munkások számának jelenlegi rohamos fejlődése, nem az ipari tőke jelenlegi emelkedését jelenti, hanem régi hibák pótlását. A szervezett munkásság száma ugyanis az előttünk fekvő statisztikai kimutatás szerint 1902 december 31-től 1903 december 31-ig majdnem háromszorosan megnövekedett, mert míg 1902 december 31-én csupán 14,070, addig az elmúlt év utolsó napján 41,138 volt a szakegyesületekbe tömörült munkások száma. A fejlődő szakszervezeti mozgalmat nagyban elősegíti majd az ez év január 15-én föllállított *szakszervezeti titkárság*. Ennek jelentéséből vettük az előbbi adatokat. Ugyanebből kiviláglik, hogy a munkások szervezeteinek száma 75-re rúg,

* Nekrológját l. a H. Sz. márcziusi számában.

közöttük 12 országos szervezet. Ezek mutatják egyszersmind a leghatalmasabb fejlődést, például az építőmunkások országos szervezetének 1902 december 31-én 206, 1903 december 31-én 7969 tagja volt, a vas- és fém-munkások az említett időben 5100 taggal szaporodtak; az országos szervezetek vidéki csoportjait illetőleg a könyvnyomdászoknak van a legtöbb, még pedig 48 vidéki csoportjuk. A budapesti helyi csoportok közül az asztalosoké szaporodott a legjobban, a mennyiben az elmúlt évben 1105 tagot nyertek. Általában a 75 szervezet közül csupán tizenkettőnek tag-száma apadt; e tekintetben a vidék jár elől, mert míg a fővárosban csak 3, a vidéken 9 szervezet mutat kisebb létszámot. A szervezett munkásnók száma csupán 1823.

A szervezetek vagyoni viszonyait illetőleg a következő adatok állanak rendelkezésünkre: 1903. évben az összes szervezetek bevétele 273,880 kor kiadása 201,189 kor. volt, miből munkanélküli segélyre 87,289 kor., oktatási célokra 11,927 kor. esik; összvagyon 1903 december 31-én 210,408 kor., egy tagra tehát 511 kor. jut.

A SZTRÁJK fegyverével talán még sohasem élt annyit a magyarországi munkásság, mint a legutóbbi időkben, de sem a sztrájkok számát, sem azok eredményét még hozzávetőleg sem állapíthatjuk meg. A régi és fő hibák: nem kellő szervezettség és vezetés még mindig kísértének. A legnagyobb bérharczok egyike a budapesti általános *szabósztrájk* volt. Két heti harc után, követeléseik jórészt kivívták a munkások. A lapok azon jelentése, hogy 80 üzemműhelyt állítottak föl, nem felel meg a valóságnak. — A második nagy bérharcz: a *lakatosok* sztrájkja, melyet a munkaadók részéről *általános kizárás* követett, balul ütött ki; ennek vége

szétzúllás volt. Néhol megkapták követeléseiket, másutt nem s a végleg kizártak száma jelenleg is igen nagy. Nagy volt még a *czukrárszegédek* sztrájkja. A sztrájkolók szövetkezeti üzemműhelye elé a hatóság akadályokat gördített.

A KÜLFÖLDI bérharczok közül a *krimmitschauer* keltette a legnagyobb érdeklődést és rokonszenvet; ennek lefolyását azonban olyannyira ismergették, hogy megismétlése fölösleges. A munkások általános kizáratásával a munkaadók győztek, noha anyagilag bőven volt. Sovány vigasz, bár a németországi revizionisták ugyancsak ütik a dobát, hogy a szociálista parlamenti frakció betervezte törvényjavaslatát a tíz órás munkaidőről, mely a kizártak fokoztatása volt. Ezen hatalmas sztrájk hirtelen beszüntetése és a követeléseknek parlamenti útra való terelése, élénken jellemzi azt, hogy a németországi munkásmozgalomban mily nagy szerepe van a politikai küzdelemnek, a gazdasági mellett és annak rovására.

Az *armentiéres-houplines-i* nagy szövőmunkás sztrájk sokban hasonló az előbbihez. Itt is a tíz órás munkaidőért folyt a harc, itt is a politikai munkásvezérek beavatkozását látjuk. A munkások ennek tulajdonítják vereségüket. Ők ugyanis — közöttük Delory, lille-i polgármester és forradalmi szociálista — ellennezték az általános sztrájkot; ezen összekülönbözés okozta a vereséget, melynek következménye lett, hogy az *Avenir* című pártlap megbukott s a munkások kiléptek a (P. S. de Fr.) pártból.

KONGRESSZUSOKAT nagy számban tartottak a külföldi szakszervezetek, így Brüsszelben a belga bányamunkások gyűléseztek; többek között az újonnan föltárt bányák államosítását s egy ily bányának átengedé-

sét követelték szövetkezet alakítása céljából. A kongresszuson a *Federation des mineurs* 80 csoportja 60,000 taggal volt képviselve.

RÖVID HÍREK. *Debreczenben* április hó 24-én a munkások általános sztrájkba léptek, így dokumentálva szolidaritásukat az ottani kefégyár sztrájkolói mellett. — *Új országos szervezetet* nyertek: a kereskedelmi alkalmazottak és a szobafestők. — *Az építőmunkások* január hó 12-én országos gyűlést tartottak Budapesten, a melyen 9 szakma összesen 100 küldöttel volt képviselve. A központi bizottság jelentése szerint az elmúlt évben 92 sztrájk volt, mely közül 88 a munkások győzelmével ért véget. Elhatározták, hogy a munkásvédőtörvények érdekében országos mozgalmat fejtenek ki, továbbá azt, hogy agítani fognak a munkarendnek az egész országban egyöntetű keresztülviteléért. — *A németországi szervezetek* az eddigi hozzávetőleges kimutatás szerint a lefolyt évben 127,000 taggal szaporodtak. — *Buenos-Ayresben* 54,000 munkás általános sztrájkba lépett márczius közepén.

Szövetkezeti mozgalom.

MAGYARORSZÁGBAN oly szövetkezeti mozgalomról, mely a munkásság fegyvereinek gyarapítása mellett, egyszersmind jelenlegi létfontartását és sorsának javítását emelné — nem lehet szó, mert szervezettsége nem jutott ily fokra. Csupán egy ily szövetkezet alapítását említhetjük föl a legutóbbi időből: a kecskeméti asztalos-szövetkezetét. Kecskeméten ezenfölül több szövetkezet alkotását tervezik. A Budapesten nemrég megalakult *Általános fogyasztási szövetkezet*-tel szemben, minthogy szervezete nem demokratikus, a fővárosi

szervezett munkásság elutasítólag foglalt állást.

A KÜLFÖLDÖN annál nagyobb lépésekkel halad előre a szövetkezeti mozgalom; a berlini munkásság is, mely eddig tartózkodóan viselkedett ez irányban, hatalmas akciót indított. Németországban különben hivatalos jelentés szerint a szövetkezetek száma 1890-től 1902-ig 7608-ról 22,512-re emelkedett.

A Grosseinkaufsgesellschaft deutscher Consumvereine Chemnitzben megtartott rendkívüli közgyűlésén elhatározta, hogy saját termelésre tér át; kezdetül szappangyártat állítanak föl. Itt említhetjük meg, hogy a saját termelést illetőleg különösen az angol szövetkezetek fejtenek ki legújabbban nagy tevékenységet.

A szövetkezeti mozgalom fellendülésével viszont az egyes kormányok szövetkezetellenes akciójukat fokozott mértékben folytatják. Ebben különösen Németország halad elől. Több helyen eltiltották, hogy állami és községi alkalmazottak szövetkezetek tagjai lehessenek, másutt ismét formalmi adóval akarják a szövetkezeteket bénítani.

RÖVID HÍREK. Az angol szövetkezetek szövetségének központi tanácsa Manchester és Glasgowban 2 osztályú tanfolyamot állít föl szövetkezeti üzletvezetők kiképzése céljából. — A saint-louis-i világiállítás tartama alatt kongresszust fognak tartani az amerikai szövetkezetek. — *Argentíniában* új lap indult meg *La Cooperativa* címmel a szövetkezeti eszme propagálására. — Belgiumban a legutóbb megtartott szocziáldemokrata kongresszus eltiltotta a szocziálista szövetkezeteknek alkoholitalok kimérését.

Mérő Gyula.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

I.

A *Társadalomtudományi Társaság* vitáit május havában folytatta a *társadalmi fejlődés irányáról*.

A *hetedik*, május hó 3-iki ülésen *Máday Andor* és *Farkas Géjza* beszéltek.

A *nyolczadik*, május hó 6-iki ülésen *Jacobi Andor* és *Garami Ernő*.

A *kilencedik*, május 10-iki ülésen *Baross János* kért újra szót, hogy *Pikler Gyula* néhány észrevételére reflektáljon. *Baross* felszólalására *Pikler* nyomban válaszolt. — Ezen az ülésen tartotta meg zárbeszédét *Gratz Gusztáv*.

A *tizedik*, május 13-iki ülésen *Hegedűs Lóránt* beszélt és *gr. Batthyány Ervin* mondta el zárbeszédét.

A *tizenegyedik*, május 17-iki ülésen *Prohászka Ottokár* és *Vészi József* beszéltek másodízben.

A *tizenkettedik* és utolsó, május 20-iki ülésen *Szabó Ervin* és *Geőcze Sarolta* mondták el zárbeszédeiket.

* * *

A *május 6-iki* ülésen *Pikler Gyula* elnök *Jókai* elhunytáról következőleg emlékezett meg:

Mielőtt a mai ülés tárgyára átmennénk, lehetetlen mélyen megilletődött szívvel meg nem emlékezni azon lesújtó veszteségről, a mely nemzetünket és — joggal mondhatjuk — az egész művelt világot *Jókai* halálával érte.

E társaságnak a mellett, hogy az általános gyászban teljes szívvel résztvesz, különös oka is van gyászt ölteni.

Sokszor mondták már, hogy a költő működése rokonabb a tudomány munkájával, mintsem első pillanatra látszik. E rokonságból a többi tudományokénál nagyobb rész illeti a pszichológiai tudományt és annak azon ágát, melyet társadalmi tudománynak nevezünk. Két ponton érintkezik evvel minden költő. Egyfelől leírja a valódi emberi

lelket, gyakran megvilágítja annak minden más számára rejtett mélységeit, szétoldja legfinomabb céljait. Másfelől idealizálja, felmagasztosítja és ezáltal fokozza az emberiség nagy törekvéseit.

Mind a két pszichológiai működés megvan minden költőiben; a kiben az első a hatalmasabb, az realistának, a kiben az utóbbi erősebb, azt idealisztikus írónak szoktuk nevezni. Jókai Mór az utóbbi osztályba tartozott. Petőfivel együtt költővezére volt ő a múlt század azon nagy haladó és felszabadító mozgalmának, a melynek e haza mai jólétét és műveltségét köszöni. És élete végéig nem szűnt meg a haladás soha nem nyugvó harczosa, a felvilágosodás ragyogó szövétnéke lenni. Halhatatlan emlékét a nemzet és emberiség millióival együtt meg fogja őrizni e társaság is.

A május hó 20-iki ülésen *Pikler Gyula* elnök a vitaciklust bezárta, megköszönve az előadók és a felszólalók buzgóságát és a hallgatóság lankadhatatlan érdeklődését.

II.

Vita a társadalmi fejlődés irányáról.

I. vitaülés 1904 április 12-én.

Dr. Giesswein Sándor szerint a Társadalomtudományi Társaság e vitacikklussal egy úgyszólván égető korkövetelménynek tett eleget. A társadalmi fejlődésnek tulajdonkép csak egy iránya lehet és ha itt a társadalmi fejlődés irányáról több oldalról hallottunk, úgy ezt csak mind ennek a fejlődési iránynak több oldalról való megvilágításaként tekinthetjük. Igaz, hogy az a vonal, a melyben a társadalmi fejlődés halad, nem lesz mindig a legegyszerűsebb, a két pontot összekötő direkt egyenes vonal, hanem attól hol jobbra, hol balra eltér és így bizonyos hullámvonalban halad.

A társadalmi fejlődésnél ugyanis két erő jut érvényre; két ellentétes, de nem direkt ellenkező irányba ható erő és ezek az individualizmusnak és a szocializmusnak erői. Ha túltengésben, erősebb működésben van az individualizmus ereje, akkor a társadalom fejlődése az egyenes vonaltól az egyik irányba terelődik, ha pedig a szocializmus ereje az erősebb, akkor abba az irányba terelődik. Az individualisztikus iránynak a túltengését képezi a liberalizmus, a gazdasági liberalizmus és a legvégső fokában az anarchizmus. Ebben az irányban t. i. az individuum feléje helyezkedik a társadalomnak, nem veszi kellőképp figyelembe a társadalmi követelményeket, a mi az anarchizmusban a tetőpontjára lép, úgy, hogy ott ezek tekintetbe vétele úgyszólván semmivé válik. A szocialisztikus irányban pedig a szociális irányzat a társadalmi szempontokat erősíti, a melyek az individualizmus erejét gyengítik. A múlt

század főképp az individualisztikus iránynak volt a korszaka. A mai korszak mintegy reakció ezen túlságosan individualisztikus tendenzia ellenében. Ez a szociális eszme az, a mely bennünket is összehozott, a mely ma-holnap a mi politikánk központjává készül lenni, úgy, hogy maga a liberalizmus is kénytelen a szociális eszméket magába felszívni.

Az a kérdés most, hogy vájjon a szocializmus rendszere az a rendszer-e, amely a szociális eszmét diadalra, győzelemre fogja vezetni? Ennek a szociális eszmének uralkodó volta teszi azt, hogy maga a szociológia manapság oly hatalmas tudományvá fejlődött, mely minden más tudományt úgyszólván magába felölel, felkarol és egyszersmind minden más tudománynak bizonyos szociológus ízt, bizonyos szociológus irányzatot ad.

Mindenesetre a szocializmus előadójának azon tételével szóló egyetért, hogy a társadalmi tudománynak a feladata a társadalmi fejlődés kauzalitását megállapítani. Ez azonban csak elméleti része a szociológiának, melynek meg van a maga gyakorlati alkalmazása is, a mely ezen megállapított kauzalitás alapján van arra hivatva, hogy a szociális bajokat orvosolja. Erre vállalkozik a szocializmus rendszere. Az t. i. a mit szorosabb értelemben szocializmusnak neveznek. Mert a mai *usus loquendi*, a mai nyelvszokás a szocializmus alatt tulajdonképp azt érti, a mit helyesebben *marxizmus*-nak lehetne nevezni.

Mert a szocializmus, vagyis az a társadalmi tendenzia, melyet előbb, mint az individualizmusnak az ellensarkát jelezte, ez még nem foglalja magában azt, a mit a marxizmus magában foglal; a marxizmus tudniillik a szociális irányzatnak egyik egyoldalú felfogása. És ez az egyoldalú felfogás főképp az ő alapvető tanában nyilatkozik, a melyet röviden történelmi materializmusnak szokás nevezni és a melynek lényege, a quintessentiája abban áll, hogy minden emberi cselekvésnek, minden gondolkozásnak, az összes történelmi és társadalmi fejlődésnek egy oka van és ezek a gazdasági viszonyok; minden ideológia, minden vallás, minden eszme, minden nemzeti törekvés: mind csak a gazdasági viszonyok visszatükröződése; hogy a gazdasági viszonyok az agyban eszmékké fejlődnek és így érvényesülnek, mint indirekt visszsugarai a gazdasági viszonyoknak. Jól jegyzi meg az olasz szocializmusnak egy modern vezérfőfia, Achille Loria, hogy ez a két gondolkozó, tudniillik Marx és Engels mintegy dogmaként kijelenti, hogy az egész társadalmi fejlődés anatómiája a gazdaság, az ökonómia. De midőn arról volt szó, hogy e tételt be kellett bizonyítani, azt mondtak: „olvassátok a történelmet”. Maga Loria, a ki szintén Marx követője, azt mondja, hogy ez a bizonyítás nem elégít ki bennünket. S tényleg a történelemből lehet igen sok adatot felhozni ennek a tételnek a bebizonyítására. Miért? Azért, mert a gazdasági viszonyok csakugyan egyik hatalmas faktorai a történelmi, a társadalmi fejlődésnek és ebben szóló elismeri a marxizmus érdemét, hogy a marxizmus figyelmessé tette erre a faktorra a tudományos világot, a mely faktort eddig nem

vették elegendőképp figyelembe. De viszont a történelemből lehet igen sok adatot felhozni ennek a tételnek megdöntésére, és pedig azért, mert a gazdasági viszonyok bármily hatalmas faktorai legyenek is a társadalmi fejlődésnek, annak nem egyedüli faktorai. Engels például azt vitatja, hogy a rabszolgaságot a gazdasági viszonyok szüntették meg; midőn a gazdasági viszonyok annyira fejlődtek, hogy a rabszolgaság nem vált hasznukra, hanem inkább kárukra, akkor a köztudatba átment az, hogy a rabszolgaság bűnös, rossz cselekmény, s így szűnt meg a rabszolgaság. Megfelel ez az állítás a történeti valóságnak? Nézzük csak, nem látjuk-e azt a nemes lelkesedést, mely egész Európát izgalmába hozta, azt a nemes törekvést, hogy messze Afrikában, a hol arab rabszolgakereskedők igazi brutális és embertelen módon üzték a rabszolgakereskedést, ezt azokon a messze földeken eltöröljék és lehetlenné tegyék. A mi gazdasági viszonyainkat ez a dolog abszolúte nem érinti. Mert, hogy Afrika belsejéből rabszolgákat hoznak Perzsia rabszolga piaczára, az a mi gazdasági viszonyainkat nem érinti. Itt tehát nem gazdasági érdek érvényesítéséről van szó, hanem egy nemes idealizmus fellobogásáról, a mely az igazságtalanságot önönmagáért üldözi és lehetlenné akarja tenni. És ha manapság a szociáldemokrácia, a marxizmus arra hivatkozik, hogy az ő agitációja által mintegy megutálttá tette azt a kizsákmányoló rendszert, a mely itt Európában egy új rabszolgaságot teremtett meg, akkor legyen szabad visszautalni az elmúlt századokra, sőt talán ezredévekre is és kérni a mélyen t. társaságot, tessék a mi régi elavult katekizmusainkat kézbe venni és bárhány százévesek legyenek is azok, ott is megtalálják az égbekiáltó bűnök közt azt, hogy ha valaki másnak a bérét lefoglalja vagy megkurtítja. Tehát a kizsákmányolási rendszer kárhoztatását sem Marx, sem Engels nem találták fel, csak új nevet adtak neki, de ennek az igazságtalanságnak ismerete rég meg volt a kereszténységben a nélkül, hogy a gazdasági viszonyok hozták és fejlesztették volna benne, de benne volt egy ideális felfogásnál fogva.

Ennélfogva szóló a gazdasági materializmust nem tekintheti a szociális fejlődés alapköve gyanánt. Nagyon szomorú dolog is volna, hogy ha a munkásosztály jövője és sorsa csak egy olyan törvényre volna bízva, a mely olyan, mint a divat, a mely változik, a mely a gazdasági viszonyok szerint ma lehet ilyen, holnap olyan. Hátha a gazdasági viszonyok úgy fognak fejlődni, hogy ismét kívánatosabb teszük másoknak a kizsákmányolását, másoknak a zsarnok iga alá való hajtását, vájjon akkor ezt a dolgot nem fogjuk szintén igazságtalanságnak venni? A munkásosztály védelmét nem biztosíthatjuk mi gazdasági viszonyok-által, hanem örök erkölcsi, ethikai törvények által kell, hogy azok biztosítva legyenek. A szocializmus képviselője felolvasásában kifejtette, hogy immanens erők azok, melyek az ipar fejlődését meghatározzák és hogy az osztályharcz által érvényesülnek ezek. Hát tényleg mindig osztályharcz van? Attól függ, hogyan fogjuk fel e szót: osztályharcz.

Bizonyos osztályharcz nemcsak a társadalomban van, hanem még a családokban is van. De vajjon ennek a harcznak mindig háborúsággá kell fejlődnie? A szocializmus az osztályharczot tényleg úgy fogja fel, mintha a társadalom két osztályának a vagyonosok és a proletárok osztályának egymással szemben fegyverben kellene állania. Osztályérdekek mindig vannak. Külön érdekei vannak nemcsak a vagyonos és a proletár osztálynak, hanem külön érdekei lehetnek a társadalmi rend különféle osztályainak. Külön érdekei lehetnek a városi lakosnak, a falusi lakosnak, az iparosnak, a gyárosoknak és ezek az érdekek akárhányszor kollízióba, összeütközésbe is jönnek, de ki mondja azt, hogy ebből okvetlenül harcznak kell fejlődnie? Nem látjuk-e, hogy manapság ép a szociális eszme terjedésénél fogva az az irányzat, hogy minden harczt, háborúságot kiküszöböljünk. A háború az újabb kor történelmében ritkábbá lesz és hogy manapság két nagy nemzet, mint az angol és a francia nemzet az ő érdekeit békés utón, kiegyezés útján ki tudta egyenlíteni, miért következik azután éppen a mai humánus korszakban, hogy a két egymással szemben álló osztálynak, a vagyonos és proletár osztálynak érdekei csakis háborúság útján legyenek kiegyenlíthetők. A szocializmus igen t. előadója maga szintén mondja azt, hogy a munkásosztály saját érdekeit csakis önmaga vívhatja ki; mi — így szólnak a munkások, már a szociálista munkások — nem fogadunk el a vagyonos osztálytól semmiféle kegyelmet és semmiféle koncessziót, csak azt, a mit mi magunk ki tudunk erőszakkal csikarni tőlük. Nem tudom mit mondana *Bebel*, a ki szintén előkelő vezére a szociálistáknak és a nőkérdésről igen tekintélyes munkát írt, ha a nők azt mondanák: „Mit avatkozol a mi ügyeinkbe, mi a saját jogainkat magunk akarjuk kivívni, mi nem akarunk a férfiaktól semmiféle kegyelmet elfogadni, semmiféle koncessziókat, csak azt, a mit magunk ki tudunk vívni?” Szociális kérdés nem egy osztály kérdése, hanem az egész társadalom kérdése; a társadalmat nem lehet, nem szabad széttagolni. Hisz ép a modern szociológia egyik vívmánya, hogy az egész társadalmat legalább illusztrálásként egy szerves organizmussal hasonlíttja össze. Arra hivatkozik azután a szocializmus mélyen t. képviselője, hogy a szolidaritás az a cément mintegy, a mely a társadalmat összetartja. Szóló lelkesedéssel olvasta az ő szép szavait, de egyszer csak megakadt, mert azt látta, hogy a szolidaritás, a melyet ő sürget, tulajdonkép csak a munkásosztályra vonatkozik, már pedig az ilyen szolidaritás megint csak egyoldalú szolidaritás lehet. Teljesen jogosultnak látja azt, hogy bizonyos esprit de corps van bizonyos osztályokban, de itt nemcsak a munkások és vagyonosok testületi szelleme van meg, hanem van számos ilyen testületi szellem.

De minden alsórendű testületi szellemnek alá kell rendelnie magát a felsőbb testületi szellemnek s akkor fognak azok harmonikus egészet képezni, akkor fognak kölcsönösen és együttesen az egész társadalom javára szolgálni. Így egy bizonyos szolidaritást kell megteremteni.

Hogy ha a munkások érdekei veszélyeztetve vannak, hogy ha az individualizmus a közelmúlt időkben mintegy szétagolta a társadalmat, ezáltal különösen a munkásokat prédául dobta, elszakította egymástól, nagyon szép dolog, mely tiszteletet érdemel, hogy ha önfeláldozó kitartással szolidaritást képeznek ők. De ez egymaga még nem a társadalmi szolidaritás. Egy alsóbbrendű szolidaritás, a mely felett van egy magasabbrendű szolidaritás, a melynek feladata az, hogy az egyes társadalmi osztályokat egymás felett egyensúlyba hozza. Azt is mondják, hogy midőn mi a múlt intézményei iránt bizonyos tisztelettel viseltetünk, pl. midőn a kisipar irányában tudunk lelkesedni, akkor bizonyos szentimentalizmusban szenvedünk. Ez igaz, de méltóztassék megengedni, hogy szentimentalizmus nélkül, vagyis érzékenység nélkül, a szívnek érzékenysége nélkül nem lehet a szociális kérdést megoldani, nem lehet ahhoz még hozzászólni sem. Szóló Marxban is tiszteli a szentimentalizmust, mely az ő szívét a munkásosztály felé vezette. Hiszen Marx sem volt proletár, ő is odaadta erejét a munkásosztály javára és ez maga is bizonyítja, hogy bizony egyik társadalmi osztály sem követelheti magának azt a különös privilégiumot, hogy más ne szólhasson hozzá, hogy csakis ő maga szabja meg az irányt, szabja meg az ő érdekeinek képviselését. A szocializmus az ő célját a kollektívizmusban akarja elérni. Mert a szocializmusnak se végcélja az osztályharc. Az osztályharc egy eszköz, a mely által elakarja érni a szocializmus a termelési eszközöknek társadalmivá való tételét, vagyis mondjuk röviden: a kollektívizmust. Az a kérdés, vajjon a kollektívizmus épen a materialista alapon kivihető-e? Az imént is szó esett arról, vajjon a kereszténység az ő tendenciájával, alapelveinél fogva kollektívista-e? Vannak a szocialista táborban is, a kik hivatkoznak az evangéliumra, az apostolok cselekedeteire, hogy az őskereszténység kollektívista lett volna. Egyes a teljes szövegből kivett idézetekkel sok mindenfélét lehet bizonyítani. Az, a mi az őskereszténységben volt, az nem volt kollektívizmus; A kereszténység se nem kollektívista, se nem a magánbirtokok feltétlen parancsolója. A kereszténységet mint ilyent a magánbirtok mellett ép úgy eltudjuk képzelni, mint a kollektívizmus mellett. Egyet azonban mégis konstatálni kíván a történelem alapján; többször történtek kísérletek arra nézve, hogy a kollektívizmust a gyakorlatba is bevigyék. Ilyen pl. Cabet Icariaja. És még mások is hasonló kísérleteket tettek, főleg Amerikában és Ausztráliában, mindezek azonban teljesen ephemer jellegűek voltak. Az igazi eredményes s sikeres kísérletet ezen a téren csakis a kereszténység tette meg és még hozzá a jezsuiták tették meg Dél-Amerikában. Ez a kollektívista állam mintegy 150 esztendeig állt fenn és meglehet talán ma is fennállana, mert nem belső viszályok, vagy belső tehetetlenség folytán dőlt össze, hanem külső háborúk, harcok, nevezetesen a portugál rabszolgakereskedők foglalása és a jezsuitarend eltörlése folytán. Ezt csak egyedül azért hozza fel, hogy igenis lehet kollektívista államot, kollektívista társadalmat létesíteni.

Vajjon azonban ez a kollektivista rendszer alkalmas-e a magasabb műveltség fejlesztésére? Mert az a néptömeg, a melylyel itt a jezsuiták dolgoztak, egy teljesen barbár néptömeg volt és őket rövid idő alatt a félműveltség meglehetősen fokára hozták s ebben a műveltségi fejlettségben az a társadalmi szervezet egész jól megfelelt nekik. Az a kérdés itt, a történelem még nem döntötte el, vajjon ezen az alapon lehet-e egy magasabb kulturális nívóra emelt társadalmi szervezetet fejleszteni. Szóló meggyőződése: hogy ezt a kollektivista államot és társadalmat itt is csak etikai, erkölcsi alapon lehet megteremteni és fenntartani és ha azt a marxizmus álláspontjára helyezzük, akkor önmagától fog megdőlni. Egy másik kérdés pedig az, hogy vajjon, ha sikerül a szocializmusnak a kollektivista társadalmat létesíteni, vajjon tudja-e annak fenntartását is biztosítani?

Szóló ebben erősen kételkedik, kételkedik t. i. abban, hogy ily kollektivista államban meg fog szünni teljesen az individuum és individuum, az egyén és egyén közötti harc. Mert a teljes társadalmi békét csak úgy lehet elképzelni, hogy ha eltudja érni a szocializmus azt, hogy azután se erősek, se gyengék ne szülessenek, hanem hogy minden ember legyen fizikailag is, szellemileg is egyforma erős.

A szocializmus a társadalomnak egyenlővé tételét az üzemek koncentrációja által akarja elérni. Azt mondja u. i. a szocializmus, hogy a természeti törvények szükségszerűségéből történik az, hogy a nagyobb üzemek mindig elnyelik a kisebb üzemeket, hogy a nagyobb tőke elnyeli, bekebelezi a kisebb tőkét. Ezen processzus folytán a tőke, az üzemerő mindig kevesebb és kevesebb kézbe fog összpontosulni. És hogy ha ez a teljes üzemerő már csak egynéhánynak kezében van, akkor azután csak egy lépést kell tenni és meg lesz az üzemnek és a tőkéknek társadalmosítása, szocializálása. Ez igen szépen van kigondolva, az a kérdés azonban, hogy vajjon a gyakorlatban csakugyan így fog-e történni?

Szóló a történelemből egy másik természetű törvényt vagy legalább is történeti fejlődési törvényt lát, a melyet talán nem egészen tudományos nyelven, de mégis illusztrálólólag úgy lehet kifejezni, hogy a fák nem nőhetnek egészen az égbe. Hogy ha ez a természeti törvény, a koncentráció törvénye csakugyan léteznék, akkor a római birodalomnak pl. in infinitum kellett volna növekedni és ma az egész földet a római birodalomnak kellett volna eltöltenie, mert a római birodalom ugyanezen koncentráció törvényénél fogva növekedett meg: mindig az erősebb elnyeli a gyengébbet, a hatalmas ország elnyeli a kisebb provinciát és magába bekebelezi. Azonban végre mégis megjött az a korszak, midőn magának a római birodalomnak túltengése és a belső viszálykodások folytán már nem volt képes tovább terjeszkedni, elvesztette expanzív erejét, elaszticitását. Tehát a történeti tényekből azt szabad és azt kell következtetni, hogy ennek a koncentrációnak fokozódása nem megy in infinitum, nem megy a végletekbe és azért nagyon hibás számítás a szocializmus részéről is, midőn az üzemek végtelen

koncentrációjában bizakodik. Lehet, hogy épen az, a mi által a szocializmus legalább indirekt, a felszabadítást várja, lehet, hogy épen az fog egy újabb türelmetlen zsarnokságot hozni az emberiségre, lehet, hogy ép akkor, a mikor azok az üzemek és tőkék már csak néhány kézbe kerültek, hogy akkor egy rengeteg lidércnyomás fog az egész emberiségre nehezedni, úgy hogy azokat a lánczokat, azokat a kötelékeket nem tudja elszakítani. Vagy pedig megtörténhetik az, a mi a Nagy Sándor birodalmánál történt, a mely szintén túlhaladta a természetes növekedés határait, mely azonban nem oszlott szét apró társadalmakra, hanem három birodalom vált ki először belőle; hogy ha minden a gazdasági viszonyok szerint történik, akkor mindezek a dolgok szintén a gazdasági viszonyok alapján a természeti törvények szükség-szerűségéből történtek s akkor ugyanazon természeti törvények ma is azt produkálhatják, a mit évezredek előtt s akkor a szocializmus egész számítása rombadól és minden szociális irányítás egy jobb jövő felé dugába dőlhet.

Azért a szocializmus számítása nagyon vakmerő és a szocializmus a saját létérdeke ellen küzd és harcol akkor, midőn legalább bizonyos platonikus vonzalommal van az üzemek határtalan koncentrációja irányában.

Miután a szocializmus alapvető tételei közzé tartozik az, hogy legyen osztályharc és ennek különösen Achille Loria ad praegnans kifejezést — szerinte az egész világtörténelem mindig osztályharc volt — szülő azt kérdi, mi történik akkor, ha a szocializmus jövője beköszönt, ha sikerül a szociális államot létesíteni, hát vájjon akkor a történelmet is el kell temetni? Szülő szerint teljes nyugalom a társadalmi életbe nem köszönhet be.

Ép a természettudományok mutatják nekünk a természetben az örökös mozgalmat és ha úgy akarjuk mondani, az örökös harcot. Lehet, talán ideiglenesen szélcsendet létrehozni a levegőben, lehet, hogy a tenger színe talán egy-két napig sima, mint a tükör; de azt nem lehet várni, hogy a tenger állandóan, évtizedeken keresztül mindig sima tükörrel bírjon, hogy ott hullámok ne keveredjenek, hogy ott ellentétes áramok össze ne ütközzenek. És a társadalomban is bizonyos mozgás mindig fog lenni, érdekkörök collisióba mindig fognak jutni, az individuum és a társadalmi érdek: a szocializmus közt mindig bizonyos collisiók fognak felmerülni.

A válaszfalat a vagyonos és proletár-osztály közt az individualizmus túltengése hozta létre. És ha mi azt akarjuk, hogy a két egymás mellett lakó, úgyszólván idegen nép — a mint Kautsky nevezi a gazdagokat és szegényeket — mint egy nemzet, karöltve haladjon, akkor ezt a válaszfalat le kell dönteni és ennek a válaszfalnak a ledöntése ép ez a feladata a szociális reformoknak.

A szocializmus előadója szerint a szabadság a gazdasági érdekek előmozdításában való tehetségeinknek teljes szabad kifejtése. Szólót az

ő megnyugtatója nem tudja egészen kiengesztelni. Mert ő a szabadság fogalmában bizonyos ideális dolgot lát és nemcsak a gazdasági érdekeknek kielégítését.

Minden társadalom bizonyos tekintetben korlátokat szab az embernek. Az a szabadság, a mely iránt az anarchizmus lelkesedik, az csak akkor elképzelhető, hogy ha az ember társadalom nélkül létezhetnék. Az individualisztikus irány az egyéni szabadságot a közszabadság rovására túlbecsüli, ellenben a szocialisztikus irány — a túlzó szocialisztikus irányt értem — az meg az egyesnek a szabadságát a köz érdekében túlságosan megköti.

A teljes kollektivistista államban, a szocializmus ideáljában csak olyan szabadságot bírunk elképzelni, a milyennel például a méhek bírnak. A méhek is úgyszólván egy kollektivistista rendszerben felépült társadalmat képeznek. Mindegyik megteszi ott saját ösztönénél fogva a megfelelő kötelezettséget, de azért igazi szabadságról az ilyen társadalomban mégse eshetik szó. A szabadság legnagyobb biztosítása abban áll, ha mi az individualisztikus és szocialisztikus tendenciát ki tudjuk egyenlíteni, ha mi ennek a két ellentétes iránynak eredőjét helyes irányba tudjuk hozni, úgy hogy a társadalmi fejlődés sem az egyik irányban, sem a másik irányban az egyenes vonaltól eltérítve nem lesz.

Ez csak a: *Los von Materialismus!* elve alapján valósítható meg. És ebből a szempontból nem megvetendő az az eszmék, a melyeket a keresztény szocializmus napszínre hoz. A keresztény szocializmus egyesíteni akarja a szocializmust és az idealizmust.

Szólok szívből kívánja, hogy a szociális praxis, a szociális gyakorlat elhárítsa közülünk az elméleti válaszfalakat, hogy egyesült erővel dolgozhassunk nemzetünk társadalmának előmozdításán.

II. vita-ülés 1904. április 15-én.

Bernát István szerint a vitaciklus tulajdonképpen vádtárgyalás a liberalizmus és a konzervativizmus ellen. Hiszen nincs a vád határozottan formulázva, azonban mindnyájan érezzük, hogy igazában véve a Társadalomtudományi Társaságnak az volt a törekvése és célja, hogy szemben ezekkel a sokak nézete szerint már elavult elvekkel és törekvésekkel az újaknak igyekezzék tért hódítani a magyar közönség kebelében. Szabó Ervin úr előadásában igyekezett a szocializmusnak jogosultságát bemutatni és jövőjét megfesteni. Batthyányi Ervin gr. szintén sok tudásra és odaadó lelkesedésre valló értekezésében az anarchizmusnak fogta pártját, annak az anarchizmusnak, a melyről a legtöbben közülünk csak nagyon homályos, halvány fogalommal bírtak. Az ő kezében egészen más fogalomná fejlődött ki az anarchizmus, mint a milyen a közönségnek lelkében él. Az ő definíciója szerint az anarchizmus az embereknek szabad testvéri rendezésén alapuló intézmény, melyet a szolidaritás köt össze. A szocializmusnak definíciója Szabó Ervin úr értekezésében körülbelül ezzel összeforr, illetőleg e felé tendál.

Az emberi szolidaritásnak érzetét állítják ök oda, mint olyan intézményt, melyen ezen új alakulatok, a társadalomnak ezen új irányai ki fog fejlődni. Szóló szemében ép úgy, mint Geöcze kisasszony szemében az anarchizmus úgy, a mint Batthyányi gr. feltüntette tulajdonkép nagyon szép, de nagyon távoli álom, a mely végtelenül messze van attól, hogy a realitás körébe, a megvalósulás stádiumába lépjen s épen ezért azzal itt bővebben foglalkozni nem szándékozik. Sokkal nagyobb kötelessége azonban kitérni azokra, a miket Szabó Ervin úr mondott el már azért is, mert ezek közelebről érintik az életet, realisabb alappal bírnak. Úgy a referens, mint a szociálistáknak előadása és meggyőződése szerint a szocializmus alapja az úgynevezett történelmi materializmus, vagyis azon nézet, hogy az emberi fejlődés korszakait igazában véve a gazdasági tényezők határozzák meg: hogy ezen alapulnak a társadalmak és azok a harcok és viszályok, melyek jobbról-balról kifejlődnek, ide vezethetők vissza. Giesswein győri kanonok úr már rámutatott arra, hogy az ő nézete szerint ezen a szociálisták által felállított tétel bebizonyítva nincs. Szóló tudása, tapasztalata és meggyőződése szerint ebben neki van igaza. Mert hisz nagyon könnyű odaállítani azt, hogy a materialisztikus tényezők a döntők, de ez a történelmi igazsággal sok tekintetben ellenkezik. Egy olyan igazán nagynevű és elfogulatlanul ítélő író is mint *Marshall*, a ki körülbelül ez idő szerint az első tekintély ezen a téren Angliában, az ő nagy művének mindjárt az első lapján rá czáfol erre, mikor azt mondja, hogy igenis az ökonomikus, a gazdasági fejlődés, a gazdasági tényezők igen nagy hatással vannak az emberiség fejlődésére, de nem a döntők. Ezek felett, részben pedig ezekkel szemben a történelemre a vallásos érzelmeknek ennél sokkal erősebb hatásuk van. Igaz ugyan hogy úgy az egyes emberek, mint a társadalmaknak életében sokkal nagyobb tért foglalnak el a materialisztikus törekvések, a mi azonban nem jelenti azt, mint hogy ha hatalmasabbak volnának a vallásiaknál. De arra vonatkozólag, hogy ez a dolog így áll és hogy a materialisztikus tényezőkön felül másféle tényezők azok, a melyek az emberiség sorsát eldöntik, hivatkozik magának, Szabó Ervin urnák értekezésére, a melynek egyik passzusában nyíltan és határozottan ki van mondva, hogy tulajdonkép ez a szociális társadalom, a mint azt ő kontemplálja, ideális tényezők hatása alatt jöhet csak létre. Azon bizonyos szolidaritási tényezőnek megteremtése és létrejövetele az emberek között, melyre utal, tényleg ellentéte a materializmusnak, melyet sokan hirdetnek.

Tovább menve azt a kérdést vizsgálja, vajjon a szociálista írók az az állítása, a mely szerint a társadalmi fejlődés meneténél fogva a kisebb üzemek szükségszerűleg és ki nem kerülhetőleg felszivatnak a nagyobbak által, mennyiben igaz? Közismert dolog, hogy Marx nagy munkáját az angol viszonyok alapján írta meg. Már most vajjon hihető-e, hogy ez a példa — mely Angliából van véve és alkalmazható az indusztriális társadalmakra, de nem áll minden egyé-

fajtájúakra — általános érvényű lehet? Szólok kénytelen azt mondani, hogy ez nincs úgy. Mert nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy a nagy tőke azon ereje, a mely Angliában és mondjuk Németországban, Amerikában is nyilvánul, sok tekintetben azon emberek energiájától, szívósságától és jellemétől függ, a kik ezeket a nagy tőkét kezelik és miután nincs bebizonyítva az, hogy nálunk ilyen férfiak teremnének vagy teremhetnének, de nemcsak nálunk, hanem más országokban is, melyek különbözök az előbb említettektől, nem hihető, hogy az apróbb üzemek felszívódása a nagy tőkék által oly bizonyos és kétségbe nem vonható tétel lenne. De a szocialisták — a magyar szocialisták — és az ő szövívők tévednek abban is, mikor azt hiszik, hogy a nagy tőkének felszívó ereje a dolog természetéből folyik és attól el nem választható. Ez a dolog nincs így. Látjuk a nagy tőke felszívó erejét sokfelé, talán mindenütt, de miért? Azért, mert olyan intézményeink vannak, melyek a nagy tőkék javára szolgálnak és a nagy tőkék abszorbeáló erejét fokozzák. Az, a mit Angliára ki lehet mutatni, hogy a kisiparos proletárra lesz, elpusztul, elmegy gyármunkásnak, nem mindenütt áll így. Nem áll minálunk sem egészen. Mert ha összehasonlítjuk Magyarország iparának száz év előtti állapotát, a mikor csak kisiparosságról lehetett szó és a mait, azt látjuk, hogy ez szám szerint, dacára a nagyipar versenyének, sokkal magasabban áll ma, mint állott akkor. És ha azt mondja Szabó Ervin úr, hogy kiáltó ellentét van a között, mikor egyrésről a nagyipart foglalkoztatják, támogatják, másrésről a kisipart akarják megmenteni: nyugodtan mondhatjuk, hogy nem mi, de ő téved. Igenis a kisiparosnak tönkre kell menni, ha 8—10%-os pénzzel dolgozik akkor, mikor a nagyipar 4-ért kap pénzt. De ha lehetővé tesszük a kisiparosnak is, hogy olcsón kapjon pénzt, akkor győzedelmes marad a nagyiparral szemben és meg tudja tartani legalább azt a tért, melyen állott. Erre nézve konkrét bizonyítékok azok a szövetkezetek, melyeket létrehozni sikerült és a melyek nemcsak azt az iparágat viszik előre, melyben munkálnak, de nagyon tisztességes keresetet is tudnak biztosítani. A tisztelt előadó úr referálása más tekintetben is nagy sötétségben hagy. Arról alig, sőt talán épen nem beszél, hogy vajjon mi fog történni a földműveléssel, a földműves munkásokkal. Vajjon azt a tételt, a melyet Marx az iparra nézve felállított, igaznak tartja-e a földbirtok tekintetében is? A szocialisták igen nagy bajban vannak tulajdonképen arra nézve, hogy mit csináljanak a földműves-osztálylyal. Mert hisz az első időkben a kollektivizmust, a termelési eszközök szocializálását Franciaországban nem merték kiterjeszteni a földbirtokra; ott megmondották, hogy az a kisbirtok, a mely a paraszt kezén van, maradjon ott; tehát ők maguk nagy rést ütöttek a saját dogmájukon. Hanem azt mondhatná valaki, hogy csodálatos módon épen Magyarországon az úgynevezett agrárszocializmus igen nagy elterjedésre jutott, és hogy ezt erősen táplálja az iparos polgárok szocializmusa, a mit egyébként szólok sem akar tagadni.

Hanem ha közelebbről nézzük meg az alföldi agrárszocializmust, azt fogjuk látni, hogy tulajdonkép nem oly szocializmus ez, mint a melyről Marx álmodozott.

Ezek a jó emberek ott lenn az Alföldön és másutt nem akarják a vagyont államosítani vagy szocializálni, hanem azt akarják, hogy kapjanak a földből maguknak külön önálló tulajdon gyanánt és hogy ők mégis hallgatnak a szocialista apostolok szavára, ennek nagyon egyszerűen az az oka, hogy attól remélik, hogy őket ahhoz az ideálhoz juttatják. Egyébiránt a szocializmus maga igazában véve, legalább kezdetben, de sőt azután is, inkább politikai természetű mozgalom volt és nem gazdasági. Az angolok maguk ennek tulajdonítják azt, hogy olyan országokban, a hol még az alsóbb rétegek is a politikai szabadság teljességét élvezhették, igazában véve lábra kapni nem tudott. Hisz azt mindnyájan tudjuk, hogy Angolországban igazában véve felforgató szocializmus, olyan, a milyent a németek hirdettek vagy hirdetnek, nem létezett és nem létezik ma sem. Sőt, a mit Marx a siker el nem kerülhető feltétele gyanánt hirdetett, nem következett be; t. i. az angol munkások az ő törekvéseikkel egészen elszakadtak a kontinentális munkásoktól. Ha tehát lehet és szabad Marxra alkalmazni azt, a mit ő mondott: csakis a pohár vízben csinált viharral van dolgunk és nem azzal a nagy általános szocialis forradalommal, a melyről ő álmodozott. Ellenben Olaszországban és másfelé ezen mozgalmak nagyon termékeny talajra találtak és szülő Magyarországra nézve is azt akarja mondani, hogy a mennyiben az agrárszocializmus gyökeret vert és ma is virul, az inkább az általános elkeseredésből, annak a helyzetnek, melyben vannak, megutálásából és valamely szebb, jobb jövő felé való törekvésből származik, de nem abból, mintha azokat a dogmákat elfogadnák, melyeket el kellene fogadniok, ha igazi szocialisták akarának lenni.

A szocialistáknak egyik legerősebb és mondjuk legjogosultabb érve tanaik mellett az, hogy a társadalomnak és a gazdasági életnek mostani irányzata mellett ki nem kerülhetők a nagy krízisek, melyek időnként beállanak, nagy depressziót, munkahiányt és temérdek bukást idéznek elő, egész rétegeket sodornak nyomorba olyan dolgok miatt, melyekben tökéletesen ártatlanok. Ez kétségtelenül így van. Ez a baj kétségtelenül fennáll, de itt is azok, a kik azt hiszik, hogy ez megint a dolog természetéből folyó jelenség, legalább is 50% erejéig csalódnak. Az ilyen nagy kríziseket rendszerint túlzott spekulációk idézik elő, szóval beáll az az eset, hogy a túlprodukció következtében támad egy reakció, mely a depressziót, a gazdasági élet petyhüdését idézi elő.

Ha ez igaz, igaz az is, hogy miután itt az emberben rejlő hibákról van szó, emberi törvényekkel és emberi előrelátással segíteni lehet. Ha sikerülne a kapitalistáknak szívéből kiirtani a több és minél több utáni mérhetetlen vágyódást, ha bizonyos erkölcsi eszközökkel és bizonyos módon sikerülne, és pedig talán sikerülhetne határokat szabni ezek

ösztönének és kapzsiságának akkor, ha egészen nem is tudnók kiirtani ezen jelenségeket, akkor a válságok erejét nagy mértékben gyengíteni lehetne. Ez egészen bizonyosnak látszik. És hogy sem Batthyányi Ervin gróf, a ki tudomásom szerint ezen kérdéssel huzamosabb ideig foglalkozott, se pedig Szabó Ervin dr. úr nem méltányolja kellően azt, hogy ebben a tekintetben a szövetkezetek mit tettek és mit tehetnek a jövőben, az szólót erősen meglepi és az ő értekezéseik nagy hibájául és hézagául kénytelen ezt felróvni. A szövetkezés segélyével nálunk is, de még inkább a külföldön, főleg Angliában azt akarják elérni, hogy ebben a munkás egyszersmind tőkés is legyen s ezt a dolgot, nem kis terjedelemben legalább Angolországban már el is tudták érni. De ha ezek elterjednek, ha ezek a produkció terén sokkal hatalmasabbak lesznek, mint ma, akkor módunkban lesz a termelésnek azt az anarchiáját, mely az előbb vázolt bajokat csinálja, nagy mértékben korlátozni.

Míndezeneket figyelembe véve azt kell mondani, hogy a bajoknak főforrása nem a gazdasági életnek, hogy úgy mondjam, automatikus fejlődése, hanem az ember maga. Ha az embert tudjuk módosítani, ha az emberben tudjuk az önzés mellett a kötelességérzetet és a közérdek hathatósabb pártfogását felkelteni, akkor mindezeknek a bajoknak egy része el fog tűnni és szóló épen ezeknek a dolgoknak figyelembe vételével nem tud arra az álláspontra helyezkedni, hogy jobb és a maiaknál szebb állapotok teremtése végett szükséges volna tabula rasa-t csinálni. Nem szükséges, hogy feldöntsük, megsemmisítsük azokat az intézményeket, a melyeken a modern civilizáció ezredévek óta nyugszik.

Rátérve előadására, Gratz Gusztáv hibájának tartja, hogy nem lelkesedett annyira tárgyaért, a mint lelkesedtek a többi előadók. Ő maga látta azt, hogy a régi formába öltöztetett liberalizmus többé meg nem állhat és ki is fejezte, hogy ennek új eszmével és tartalommal kell megtelni. Ebben neki tökéletesen igaza volt és hogy ez a dolog úgy van, annak igazában véve egy belső ellentmondás az oka, mely a liberalizmus eszméjében gyökeredzik. Azt mindnyájan tudjuk, hogy annak idején ennek a politikai irányzatnak, mely átcsapott a gazdasági térerre is, a főcélzata az volt, hogy az alsóbb rétegeket felemelje, hogy politikai, gazdasági szabadsággal ruházza fel. Azonban akkor, a mikor egyrészt egyoldalón ezt tette, a másik oldalról a gazdasági élet tengelyének és vezető-elvének az önzést deklarálta. Szerinte az államnak, vagy bármily külső hatalomnak egyéb feladata nincs, mint hogy ezen szabadságnak lehető tág tért biztosítson. Ebből folyt az, hogy a szabadjára eresztett önzés, felkarolva a szabadverseny minden eszközét, oda vezette a társadalmakat, hogy kikelthetett olyan doktrínákat, a melyeneket Marx megírt. Lánczy Gyula tanár úr, ki szintén utalt erre és körülbelül ugyanazon nézeten van, mint Gratz Gusztáv úr, azt mondotta, hogy igenis a liberalizmusnak alkalmazkodni kell a különböző koroknak különböző igényeihez, fel kell neki karolni az új eszméket és ebbe mindnyájunk nézete az övével egyezni fog. Azonban

bárminő forró vágyódással igyekezzünk is a haladás után, bármennyire törekedjünk is ennek a haladásnak megvalósítására, ha csak ennyire mentünk, akkor még nem tettük egészen meg kötelességünket. Kötelességünk t. i. az, hogy biztosítsuk magunknak a haladást és ezt másképp nem lehet megtenni, mint ha bizonyos konzervatív eljárást követünk azoknak az ideáloknak és eszközöknek megválasztásánál, melyek felé törekszünk, illetve melyeket használunk. Szóló megingathatatlan meggyőződése, hogy az a fejlődés, a mely szerint a jelen a múltnak gyermeke és hogy ezekből fog eredni a jövő, tehát a három összefügg, mindenütt igaz volt és igaz marad. És ép ezért, ha a konzervatívok azt állítják, hogy nekik azért, mert valami új, még nem egyszermind jó is, egészen igazuk van. Másrészt talán nem egészen helyes dolog, sőt egyáltalán nem helyes, azért, mert valami régi, mindjárt elvetni, mert ha a dolgot megfontoljuk, az, hogy valamely intézmény évek során, századokon keresztül szerepet játszott, létezett és működött, vitalitása, életereje mellett bizonyít és épen azért könnyen leszámolni vele nem szabad. A radikálisok nagyon szép álma, hogy a szolidaritás létre fog jönni, de a mi t. előadóink nem mondják meg azt sem, hogy tulajdonképp hogy fog létrejönni. Ebben a tekintetben Geöcze Sarolta tovább megy, mert legalább rámutat arra, hogy ennek a szolidaritásnak, melyet ő is elfogadott, szankciót kell biztosítani a vallás képében. Ha a szabadon gondolkodók s ateisták azt mondják, hogy erre nekik nincs szükségük, akkor ő velük szemben kétezer év tapasztalataira lehet hivatkozni, hogy igenis van.

Wolfner Pál azt szeretné néhány szóval tisztázni, hogy tulajdonképpen a vitatott négy irány hogy áll egymás mellett, illetőleg, hogy nem áll egymás mellett. A szempontot, a melyből ezt teszi, a történelmi materializmus szempontja. Midőn azt mondjuk, hogy igen is, minden korszakban a tömegek, az osztályok működését a kor gazdasági szükségletei határozzák meg, akkor nem mondtunk ezzel olyant, a mely, még azokkal az érvekkel sem, a melyek ez ellen felhozattak, megczáfolható volna. Bárminő nagy jelentőséget tulajdonítsunk is annak, hogy *Marshall* az ő művének első oldalán a gazdasági fejlődésben a vallást jelöli meg, mint domináló szempontot; a bizonyítékokat sem ezen az elsőn, sem az ezután következő oldalakon nem kapjuk meg. *Giesswein Sándor* úr azt mondotta tovább, hogy volt egy idő, a mikor az embereken óriási lelkesedés vett erőt és a szegény elnyomott rabszolgák érdekében mozgalom indult meg és akkor az angol s francia piac emberei, a kiknek semmi szükségük nem volt arra, a kiknek gazdasági érdekeit egyáltalában nem érintette az, hogy portugál rabszolga-kereskedők Mozambikban vagy másutt szerezsen falvak ellen hadjáratot rendeznek, mégis lelkesedtek ezen mozgalomért. Ezt az igazságot, cum grano salis kell venni. Mert nézzük meg csak jobban ezt a történelmi igazságot. Bizonyos, hogy 1820 és 1830 között Európában, de különösen Angliában, roppant

rabszolga-ellenes irány indult meg. Maga a konzervatív-párt és a konzervatív-párt akkori vezére: Pitt, nagy beszédekben, rendkívül erős agitációval sikra szállottak e kérdés mellett és az angol hajók irgalmatlanul kezdték azokat a portugál rabszolga-kereskedőket elfogni, a kik a rabszolgákat Afrikából elszállították, sőt az emberszeretetet annyira is vitték, hogy fel is kötötték őket. Talán azért, mert rendkívül bántotta őket az, hogy odaát, Amerikában egy farmer a szerezcseneit üti? Nem, hanem mert Angliát, mint nagy agrár államot igen kellemetlenül érintette az, hogy Amerikába, a déli államokba ingyen munkaerőt visznek be és a szerezcsen rabszolgákat ott dolgoztatják, a mi a munkabéreket lenyomja és olcsó termelést idéz elő. Ennélfogva a whigek és a konzervatívok egyformán tüzet és vasat kiabáltak az amerikai rabszolga-kereskedésre és követelték, hogy az emberiség ezt a humanizmust ily mélyen sértő dolgot törölje el.

Azt lehetne mondani, hogy ez csak hipotézis; tessék erre a hipotézisre a bizonyítékokat megadni! Megadta ezt a bizonyítékot ugyanaz az angol társadalom 1865 és 1866-ban; a mikor a nagy amerikai rabszolga-háború folyt és a mikor lelkes pártállást foglaltak el a déliek, a rabszolga-tartók mellett. Mi volt az, a mi Bristolnak, Londonnak vagy Manchesternek embereit ilyen nagy, alapos változásra bírta? Rájöttek talán, hogy a rabszolgaság humánus, Istennek tetsző intézmény? Nem. Fordulat történt mind a két helyen. Angliában az iparososztály lett az uralkodó a 40-es évek óta. Akkor különösen a textil industria volt elsőrangú nagy üzem. Amerika északi államainak pedig, a melyek szintén nagyiparosok voltak, a melyek befolyást és hatalmat akartak az újabb időben elfoglalni, nem tetszett az, hogy a délieknek egy rendkívül hatalmas munkaeszközt biztosít az ingyenes munkaerő, és ezért az iparosállamok igen erősen támadták a rabszolga-kereskedést. Angliának azonban nem volt ínyére, hogy az észak-amerikai államokban a nagyipar kapjon támogatást és neki veszedelmes konkurrencziát csináljon, a mit a későbbi évtizedek be is igazoltak. Inkább az volt kívánatos, hogy maradjon az a Georgina, Carolina vagy Luisiana földművelő állam, termelje a gyapotot és küldje azt át. És így az angol közvélemény óriási változáson ment keresztül; egyszerre a rabszolga-kereskedők lettek a jó emberek és a rabszolga-ellenesek a kapzsiak, kizsákmányolók és Angliában pénzt gyűjtöttek a számukra és oly nagy lelkesedéssel pártolták őket, hogy a híres Alabama-kérdés, midőn az angol hajókat elfogták, ezzel egy nemzetközi bonyodalomra adott okot. Ez a példa igen világos bizonyítékául szolgál annak, hogy nem szabad bristoli kereskedők lelkesedését túlkomolyan venni, a kik egyik nap azt hirdetik: le a rabszolgasággal, a másik napon, a mely, mondjuk 50—60 gazdaságilag különböző esztendő után van, azt mondják, hogy a rabszolgaság helyes és jó dolog.

A mi az anarchizmust illeti, gróf Batthyányi Ervin úr igen szépen, igen sok emberszeretettel és jóakarattal fejtette ki a maga tanítását,

a melyet filozófiai tanításnak igen szívesen fogad el szóló is. De egy olyan társadalom-fejlődési rendszert, a mely azt mondja: az összes társadalmi rendszerek reform-programmjai céltalanok és hatástalanok, az emberiség életének teljesen új alapra kell helyezkednie és ez meg is fog történni, mihelyt az anarchizmust képező világnézet az emberiség többségének meggyőződésévé válik, de csakis akkor, a mely azt mondja továbbá, hogy minden mozgalom, mely csak a régi társadalmon, a társadalom külső formáin változtat és nem alapul az emberek belső-jének megváltoztatásán, csak a régi társadalmi viszonyokat fogja elő-mozdítani; egy olyan társadalmi rendszert szóló nem fogadhat el társadalomfejlődési rendszernek. Ha létrejönne egy olyan átalakulás, a mely az emberek belsejét átváltoztatná, akkor az anarchizmusról komolyan és tudományosan lehetne debattálni. De, a mint Bernát István úr mondotta, mi kötve vagyunk ahhoz a múlthoz, a mely a hátunk megett áll s a melyben látjuk a konzervatív, a liberális és szociális tanokat fejlődni, látjuk igen különböző irányban haladni, de mindig ugyanaz az emberi természet nyilvánul meg valamennyiben, ugyanaz a biológiailag és fiziológiailag megadott emberi természet nyilvánul meg ugyanakkor, a mikor a konzervativizmus halad előre és a mikor a szocializmust létrehozza. Mert mindig az ember a maga emberi természetével, általunk ismert és determinált emberi vágyaival és alaptermészeteivel jön számításba. Már most, egy ily rendszert, a mely nem mondja meg, hogy ezt az emberi természet gyökeres átalakulását mily természettudományi csoda fogja létrehozni, hanem egyszerűen csak felteszi, hogy ez a csoda meg fog történni, a legmélyebb sajnálatára nem fogadhatja el mint oly elvet, a mely felett itt komolyan, egyenrangúan a többiekkel debattálni lehetne.

A keresztény szocializmus bírálataánál felszólaló Macaulayra hivatkozik, ki az egyház csodálatos erejét abban találta, hogy az egyház és a pápaság, a mit a többi vallásfelekezetek üldöztek, a szektákat a maguk szolgálatába vették. Nem hiszi azonban, hogy Macaulaynak ez a rendkívül szép és talán nagyon igaz gondolata teljesen kimerítené a tárgyat. Az egyháznak, mint politikai szervezetnek volt és van mindenkor egy politikai tendenciája, a mely a történelmen végigkíséri, az, hogy kisajátítja a maga részére a kornak az uralkodó eszméit és ezeknek segélyével akar uralkodni. Az egyház mindig nagy zsenialitással és óriási erővel felfedezi azt, a mi a kort vezet, kisajátítja a maga részére és uralkodik általa.

Ugyanaz az egyház, a melynek a marxizmushoz, a proletárizmushoz 2000 esztendőn keresztül soha semmi köze nem volt, egyszerre azt mondja, hogy: igen, a marxizmus a helyes és, a mint a múltkor Giesswein kanonok úr előadta, az egyház is marxista, sőt a marxizmust csak az egyház által lehet megvalósítani és ez az a kis különbség, a mely őket a szociálizmustól elválasztja. Mihelyest a szociálizmus hajlandó ezt az új társadalmi rendet egyházi alapon megcsinálni, a mint a jó jezsuita atyák megcsinálták, az egyház segíteni fog. Hát egyházi szempontból ez talán helyes, ez talán a célhoz vezető és indokolt, de mint a társa-

dalom fejlődésének irányát szóló nem tudja beilleszteni a többi három irányba; nem tud benne egyebet látni, mint ugyanannak a hatalmi politikának újabb megnyilatkozását, a mely 2000 esztendőn keresztül változó formákban mindig ugyanazt a célt szolgálta.

A keresztény szocializmust és az anarchizmust elimináltuk már ezen három irányból és most meg kell néznünk a konzervatizmust, a liberalizmust és a szocializmust, a melyekről azt meri állítani, hogy ez a három látszólag annyira ellentétes fogalom tulajdonképen csak mennyiségileg és nem minőségileg különbözik. T. i. mind a három, három különböző, mennyiségileg rendkívül különböző osztálynak az érdekeit szolgálta és a mint ezek az osztályok fokozatosan lépnek fel a történelemben, fokozatosan lépnek fel ezek az elvek. Volt egy idő, a mikor a fejlődés, a haladás a konzervatizmushoz fűződött. Azok a *Götz von Berlichingenek*, *Franz von Sickingenek*, a kiket szabadsághősöknek ünnepelnek, azok tulajdonkép feudális urak voltak, a kik a konzervatizmust és ennek küzdelmeit képviselték a központi királyi hatalommal szemben, a mikor a nagyobb hűbérurakkal szemben harcoltak a kisebbek kedvéért, a mikor egy Berlichingeni Götz keserves harczokat folytatott egy bambergi püspök ellen, a kinek nagy hűbéruri mivolta az ő lovagéletére ránehezedett. Jött azután az a korszak, hogy e történelmi fejlődésen végigmenjünk, amikor apránként ez az irány sikerre vezetett. Volt egy idő, mikor — rendesen a francia forradalmat jelölik meg határvonalul — a mikor ez az osztály volt birtokon belül. Most kezd a másik künn lévő polgárosztály harcolni és csodálatos, hogy azoknak a *Sickingen*, *Hütten*, *Berlichingen* lovagok leveleiben és irataiban ugyanúgy olvasunk emberi jogokról, méltóságról, mint a polgári társadalomnak nagy harczában ez ellen a rendi társadalom ellen. De abban a pillanatban, a mikor a liberalizmus kezdi támadni ezt a régi rendet, a konzervatizmus elveszti jellegét, mint fejlődési irány és lesz — a mi ma is — egy védelmi irány, mely egy már régen lezárt fejlődést véd és egyre véd. És a mint minden védelemben igen gyakran látjuk: különböző támadással szemben kénytelen lépésről-lépésre hátrálni, mindig egy új terepűt foglalni el és azt megvédeni. Ma Geöcze Sarolta és Bernát István, mint konzervatizmust hirdetnek már olyan tanokat, a melyekért 60—70 esztendővel ezelőtt jogelődjeik, mint a legradikálisabb demagógokat üldözték és kaszamátkba zárták volna őket, mert hisz ők ugyanazt mondották, a mit 1848 előtt a bátortalanul támadó polgári liberalizmus mert mondani. Természetes, hogy mihelyt a liberális irány a maga harczát sikerrel megvívta, mihelyt uralomra jutott, érdekei lassankint kezdenek összeesni a konzervatívokéval. És éppen azért a liberalizmus és a konzervatizmus lassan-lassan majdnem összeért. Gratz Gusztáv és Geöcze Sarolta előadásában rendkívül nagy elvi különbségek vannak, de a mikor a praktikus térre került a sor, nem ha nem is ugyanazt, de sok tekintetben ugyanazt mondották. Természetes, a liberalizmus is csak azzal védi magát, mint a konzervatizmus.

Mindkét irány defenzívában, védelmi viszonyban áll és ily módon akarják elhárítani a támadásokat.

Attérve a szocializmusra, álláspontja az előadottak logikus fejleménye. Látjuk ugyanis, hogy egy óriási osztály ép úgy küzd eszméiért, mint a hogy küzdött a liberalizmus és konzervatizmus. Feltétlenül el kell fogadnunk azt, hogy a társadalmi fejlődés legközelebbi iránya ebben az irányban fog történni. Ez történetileg teljesen logikus dolog. Láttuk, hogy a konzervatívok után jönnek a liberálisok, a polgári osztály kisajátítja magának az előbbi jogait; most jön a 4-ik osztály és teszi ugyanazt. Ebben teljesen egyetért a szocialistákkal. Az eltérés abban van, hogy míg a szocialisták egy része, nem az a része, a melynek teoriájával legközvetlenebbül rokonszenvez, ezt, mint a fejlődés irányát akarja odaállítani, mint egy csalhatatlan, befejezett és a jövőben meg nem változható fejlődést, addig már egy jó rész azt vitatja — szóló véleménye is az — hogy nem lehet felállítani a doktrínákat úgy, *d* mint felállították azokat, a mikor Marx vagy Engels megcsinálták őket, mint-i hogy a liberalizmus sem váltott be semmit a praxisban abból, a mit doktrínák alapján állított fel. A szocializmust úgy kell felfogni, mini a 4-ik osztály öntudatos harcát ugyanazon jogokért, a melyeket eddig a többi osztályok már kivívtak maguknak. A szocializmus keretén belül ugyanezt mondja egy nagy párt: a revizionisták. Szóló ezután a vezető szocialisták beszédeiből vett citatumokkal igyekszik bizonyítani, hogy a német szocialdemokrata párt egyre inkább feladja a merev forradalmi álláspontot s mindjobban hozzásimul a parlamenti élet fennálló kereteihez.

Lassan áthidalódnak a marxizmusnak és a szocializmusnak ellentétei, a melyek őket oly mereven választották el. Mert hisz például maguk a nemzetköziségi viszonyok ma már egészen mások, mint voltak akkor, a mikor 1848-ban Marx azokat theoreticze felállította. Minden államnak a szocialistái a maguk módja szerint harcolnak; a francziáknál már egy elvtársuk benn ült a kabinetben. A rideg nemzetköziség is helyt ad a nemzeti különlegességek értékelésének.

Beszédét Eduard Bernstein a szocialdemokrácia revizionista iránya vezetőjének egy hasonlatával fejezi be. Bernstein egyszer, midőn a szocializmus jövőjéről beszélt, midőn kifejtette, hogy miért szükséges a szocializmus, azt mondotta: Azelőtt a szocializmus azon helyzetben volt, mint a vándor, a ki a nagy sivatagon keresztül egy távoli kék hegység felé fáradtan halad. Addig, a míg a vándor a sivatagban van, tisztán látja az utat maga előtt; nem tér ki sem jobbra, sem balra, halad a hegység felé. Abban a pillanatban, a midőn a hegységbe beleért, ez az egyenes, megalkuvás nélküli jobbra vagy balra menés megszűnik. Ha akar, ha nem akar, át kell hidalnia vízmosásokat; ki kell kerülnie szakadékokat; hol jobbra, hol balra kell kúsznia, a míg lassan-lassan keresztülvergődik. A szocializmus a 4-ik fejlődési fok, a mit látunk a történelemben. Ma már benne van a hegységben és biztos, hogy ép

úgy keresztül fog rajta jutni, mint a hogy keresztül jutottak azok, a kik előtte jártak. De a sivatag szélén újabb és újabb vándorok fognak ismét felbukkanni és ép oly céltudatosan fognak haladni a hegység felé. Hogy kik lesznek azok, nem tudhatjuk, mert hisz a jövő fejlődést nem ismerhetjük, mert tényezőit nem tudjuk. És épen azért, ha úgy tesszük fel a kérdést, hogy melyik a jövő társadalmi fejlődés iránya, akkor szóló azt volna bátor válaszolni, hogy nem a liberalizmus és konzervativizmus, a mely egy meghaladott fejlődési fok; nem a szocializmus a mely a jelenlegi fejlődés foka, hanem maga a *fejlődés* az, a mely mindig előre megy, mindig új alakulatokat hoz létre, a melyekről ma talán tudomásunk sincs és azért liberalizmus, konzervativizmus, szocializmus ugyanannak a fejlődésnek három különböző foka, — az igazság: az emberiségnek szüntelen, sokoldalú és előbbre való fejlődése marad.